

appressione iussimus communire. Datum decima die termini
prenotati, anno Domini millesimo quadringentesimo vigesi-
mo nono.

Ad mandatum dominorum in Iudicio
considencium
Cristianus Bawman de Coloswar
dictus Notarius Budensis.

(Eredetie bérhártyán melynek hátára Buda városnak pecsétje van
nyomva; Kassa sz. k. város levéltárában).

RÉWAI FERENCZ

NÁDORI HELYTARTÓ FIAINAK

HAZAI ÉS KÜLFÖLDI

ISKOLÁZTATÁSA

1538—1555.

FRANKL VILMOS,

LEV. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1872. december 9-iki ülésén.)

PEST.

EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(HOFFMANN ÉS MOLNÁR.)

1873.

RÉWAI FERENCZ NÁDORI HELYTARTÓ FIAINAK HAZAI ÉS
KÜLFÖLDI ISKOLÁZTATÁSA. 1538—1555.

A XVI. század, mely *súlyos csapásokat* hozott hazánkra, *nagy áldásokban* is termékeny volt. Bár azon kor férfiai, lesújtva amazok által, ezeket hazafiúi fájdalmokban alig vették észre és mi is kevésbé szoktak méltányolni.

A politikai süllyedés és török hódítás, a polgárháborúk és vallási küzdelmek borús napjaiban nemzetünk a *művelődés* pályáján oly nagy haladást tett, a *tudományosság* terén oly magasra emelkedett, a *szellemi érdekekkel* oly melegen foglalkozott, mint azelőtt soha, és a kort, melyben mi élünk, kivéve, azóta is soha.

A nyugot műveltségének színvonalát e században közelítettük meg leginkább.

A szellemi mozgalom, melyet a *tudományok újjászülésének* és a *reformációnak* nagy tényei Európában inauráltak, villanyfolyamként vonult végig hazánkon is; fokozott élettevékenységre hívta föl a nemzeti test minden tagjait.

Főpapjaink előkelő állásukat, melyet a vallási szakadás és elszegényedésük megingatott, szellemi felsőségök által újra megszilárdítják. *Oláh, Verancsics, Draskovics, Dudics, Mosóczy, Gregoriansz, Monoszlói* oly férfiak, kiknek nevei egyaránt fényes heiyet foglalnak el az egyház- és az irodalomtörténet lapjain.

A *protestantismus* magyarországi hírnökei a külföldről nemesak vallásos buzgalom által lelkesítve, hanem gazdag

tudományos ismeretekkel és emelkedett világnézettel tértek vissza szülőföldjükre, hol legtöbben közülök lényeges eredményekkel dicsekedhettek a tanszéken és az irodalom terén is.

Főurainkat szokatlan ambíció lelkesíti. Tudósok barátai, tanulók pártfogói, iskolák alapítói: A *Báthoryak*, *Drágyfjak*, *Illésházyak*, *Istvánfjak*, *Nádasdyak*, *Perényiek*, *Révaiak*, *Thurzók* csak legelőkelőbbjei a hosszú sorozatnak.

És *városaink* egymás között nemes versenyt fejtenek ki bőkezűségben, hol kultúrai czélokra áldozni kell. Lelkészi és tanítói állomásokra a legjelesebb férfiakat igyekeznek megnyerni, s hogy ezélt érjenek, gyakran valóságos árveréseknek vagyunk tanúi. Tehetséges gyermekeiknek készségesen nyújtanak eszközöket magasabb kiképzetésükre.

Hazánk oly nagyszámú iskolákkal, iskoláink oly jeles tanerőkkel nem bírtak soha, mint a XVI. században. Jelentéktelen városokban, vagy épenséggel faluhelyeken hírneves tudósok és írók foglalják el a tanszékeket. Hol ma csak nehezen sikerül meghonosítani a műveltség első elemeit, Róma és Hellasz nyelvét találjuk a tantárgyak között.

Idegen tudósok és tanárok soha sem keresték föl oly nagy számban hazánkat, és magyarországi ifjak soha oly sűrűn nem látogatták a külföldi főiskolákat, mint a XVI. században. És bárhol jelentek meg magyarok, tiszteletreméltó helyet tudtak magoknak kiküzdeni törekvéseik és tudományos készségük által. És a század legnevezetesebb férfiai baráti viszonyban, levelezésben állanak számos hazánkfiával.

Végül, a külföldi sajtók magyar írók műveit soha sem nyomtatták oly nagy számban és a külföld irodalmi termékei soha sem bírtak oly nagy közönséggel hazánkban, mint a XVI. században.

Igaz, iskoláinknak és a tudománynak nyelve: a holt *latin*. Még Debreczen és Sárospatak iskolai törvényei is szigorú büntetéseket szabnak azokra, kik anyanyelvüket használják a társalgásban. Azonban az általános szellemi emelkedés a *nemzeti nyelvre és nemzeti érzületre* is jótékonyan viszhathatott. Épen a XVI. század közepére esik a magyar nyelv uralomraemelkedése a közigazgatásban, törvénykezésben, magánlevelezésben. A köz- és családi levéltárak buvárai előtt

általánosan ismert tény, hogy magyar nyelvű iratok a XVI. század második feléből nagy tömegekben találhatóak, míg a régebbi időkből származók a ritkaságok közé tartoznak. Ez időben szerkesztik *Erdősy* és *Dévay* magyar nyelvtanaikat. Ekkor kezdenek magyar műveket nyomtatni sajtóink. És e század iskoláiban nevelkedik azon lángszellemi férfiú, ki hivatalva van nemzeti nyelvünket az erő és fejlettség oly magaslatára emelni, melyet túlszárnyalni mai napig sem tudtunk.

És ne csodálkozzunk, ha a latin iskolák és a német befolyás daczára a magyar nyelv és irodalom örvendetes virágzásnak indul. Természetes következménye vala ez az általános műveltség és a szellemi élet emelkedésének, mely szükséges föltétele a magasabb nemzeti érdekek fölismerésének és fölkarolásának. De nem kell meglepedkeznünk a visszahatás törvényéről sem, melynek a közelmúlt évtizedekben is egészen hasonló nyilvánulásaival találkozunk.

És némi büszkeséggel hangsúlyozhatjuk, hogy XVI. századbeli civilizációtunkat és irodalmunkat nem a fejedelmi pártfogás sugarai, hanem a nemzeti életerő hatalma hívta életre. A hála azon kötelezettségei, melyekkel Olaszország nagy pápáinak és a Medicieknek, Franciaország XIV. Lajosnak, Oroszország Nagy Péternek tartozik, ismeretlenek előttünk.

Azonban nem szándékom ez alkalommal a XVI. század tudományos és iskolai állapotait egész kiterjedésökben fölkarolni. Csak egy kisebb képet fogok bemutatni, melyet egy főrangú család gyermekeinek iskolai tanulmányai nyújtanak ¹⁾.

¹⁾ Az anyagot jelen dolgozatomhoz a b. Révai család *stjarnicskai* (Turóczmegye) *dés levéltára* nyújtotta. Itt ugyanis gondosan megőrizték Révai Ferenc nádori helytartó fiainak azon levelei, melyeket mint tanulók tizenhét év lefolyása alatt a hazai iskolákból és Paduából atyjokhoz, anyjokhoz, pártfogóikhoz, barátaikhoz intéztek. Számuk meghaladja a 200-at. Használhatóak itt tanítói, nevelői levelei, melyeket atyjokhoz sűrűn írtak. Merészség nélkül állíthatói, hogy a gyűjtemény melyet e levelezések képeznek, a maga nemében egyedül áll. Dolgozatomhoz melléklek az említett levelezések legbucsesebb darabjait.

I.

A férfiú, kinek gyermekeivel foglalkozni kívánunk, ősrégi nemzetségnek sarja, mely gyökereit délen a Szerémségben bírta, de az ország legéjszakibb részén éri el legszebb virágzását. Ezt *Révai Ferencznek* köszönheti.

Míg testvérei *János* és *István* a török elleni hadjáratokban vitézségük által tűnnek ki¹⁾, ő politikai téren küzdi ki babérait. Tudományos műveltségét a budai főiskolában nyeri államférfini képességeit pedig *Báthory István* nádor oldala mellett fejleszti ki. 1521-ben titkára a hatalmas dynastiának, és nyílt titok volt, hogy az ügyes ifjú nagy befolyással bír urára, és közvetve az országos ügyekre is²⁾.

A mohácsi vész után I. Ferdinandhoz csatlakozik és ragaszkodik következetesen. Politikai belátás vezette e táborba, kielégített ambíciója tartotta meg itt. Lényeges szolgálatokat tett a királynak, s viszont gazdagon látta jutalmazva azokat. Gyorsan emelkedik a politikai méltóságok lépcsőzetén. 1532-ben *Turóc* megye főispánjává, 1538-ban királyi személynökké lesz, s 1542-ben nádori helytartóvá nevezetvén, az ország első állami hivatalát foglalja el. Időközben (1537) bárói rangra emeltetik és *Turóc*ban, *Fejérbén* terjedelmes uradalmakat nyer adományul, vagyonát eszélyes gazdálkodás és takarékoság által még gyarapítja. Ekként újra fölleveníti családjának elhalványult fényét.

Miként politikai téren szerencsésen kikerülte a szirteket, melyeken ez időtájt számos honfitársának jelleme, vagy vagyoni gazdagsága hajótörést szenvedett: meglepő ügyességgel tudott átevezni a vallási ellentétcknek magasán járó

¹⁾ *János* 1519. előtt a török elleni háborúban esett el. — *István* az *Zvorniki* basát *Zvornik* közelében megverte s II. Lajos által ujlaki kapitányvá nevezetett. A mohácsi csatából megmenekülvén, *János* pártjához csatlakozott; de csakhamar *Mária* megnyerte őt bátyja részére. Előbb a dunai nászadosok kapitánya, utóbb egy hadosztály vezére. 1528. szept. 25-én *Kassa* körül *János* király vezére *Athinai Simon* által megveretik. Azóta nem találkozunk vele a történelem lapjain.

²⁾ Ezt kiemeli II. Lajosnak azon okmányja, melyben a család régi czimerét megerősíti és bővíti. Eredetije, melyen a czímer ókes miniature rajza látható, a családi levéltárban őriztetik.

hullámain. Korán csatlakozott a protestans mozgalomhoz. *Luther* felekezetének buzgó híve, s proselytákat toborz annak. Levelezésben áll a protestantismus németországi korypheusaival: *Lutherrel* és *Melanchthonnal*¹⁾; lelkesen pártolja magyarországi hírnökeit. De mindezt akként teszi, hogy egyuttal a hitbuzgó I. Ferdinandnak jóakarátját, a kath. főpapoknak bizalmas barátságát is megőrzi. És bizonyára ép oly jellemző, mint pikáns azon tény, hogy míg a kath. főpapok által üldözött *Dévay Mátyásnak* p'nzsegélyt küld: saját gyermekei külföldi iskoláztatásának költségeit jórészen egy kath. főpap által viselteti. *Sima*, mérsékelt szellemű férfiú volt. Csendesesen, föltűnés nélkül működött. Nem erőszakoskodott, mint a *Perényiek* és *Nádasdyak*. De hatása nem volt csekélyebb, vagy kevésbé állandó. *Turóc* megyét ő tette protestánsná.

Családi viszonyaira áttérve, kiemeljük, hogy kétszer házasodott. Első neje *Gyulai Borbála* volt, másik *Paksi Anna*, *Pöstyéni György* özvegye. Amaz hat gyermekkel ajándékozta meg. Leányai fényes nevű családokba házasodtak; *Magdolnának* *Drugeth Ferencz*, *Honának* *Bébek Ferencz* volt férje. Figyermekke négy volt: *Mihál*, *János*, *Lőrincz* és *Ferencz*²⁾. Egyiknek sem ismerjük születési évét. Csak hozzávetőleg tudjuk megállapítani, hogy a legidősebb 1528, a legifjabb 1534 körül született.

Mihál és *János* 1538-ban elérték azon kort, hogy iskolai tanulmányaikat megkezdhessék. A gondos atya nem látta czélszerűnek gyermekeit a világtól elszigetelve, várkastélyába elzárva nevelni. Nyilvános iskolába öhajította őket külden, hol jeles tanárok vezetése alatt a tudományokat, társaik körében a világismeretet elsajátíthassák. Ennek folytán 1538. ápril havában, nevelőjük kíséretében, *Besztercebányára* küldötte, hol ezeitőben *Pausius Antal* tanító működött,

¹⁾ Sajnos, hogy e levelek, melyek néhány évtized előtt még a családi levéltárban őriztettek, most már nem voltak ott föltalálhatók.

²⁾ E sorrend a helyes. Téves tehát a Nagy Iván által közölt nemzedékrend, amennyiben *Ferencz*et teszi a legidősebbnek és *Lőrincz*et a legifjabbnak. Magyarország e-álldai. IX. 711. lap.

mig két évvel utóbb Selmecz városa magának megnyerte ¹⁾ Ez vezette be a Révai fiukat a tudományos ismeretek elősar-
nokába. Mihál, midőn ide jött, már képes volt latin levelet írni atyjának ²⁾. János azouban kénytelen arra szoritkozni, hogy egy papir lapra hatszor egymásután leírta e szavakat: „Charissime pater salve“ — „Kedves atyám légy üdvöz.“ E sovány tartalom és a bizonytalan vonások kétségtelenné teszik, hogy kezét csak rövid idő előtt kezdte gyakorolni a toll forgatásában ³⁾.

Csak egy évig tartózkodtak itt. 1539. april havában Selmeczen találjuk őket. Tanítójoknak nevét sem leveleik ⁴⁾ sem a város levéltárának iratai nem tartották fön. De, úgy látszik, Révai nem volt megelégedve működésével. Alig telt el néhány hónap, ismét más helyre készül fiait küldeni.

Eziránt egyik bizalmas barátjának Werner György nagysárosi kapitány tanácsát kérte ki. Ezen művelt szellemű, tudományosan képzett férfiű, ki Magyarország gyógyforrásait ismertető munkája által maga is az írók sorába lépett ⁵⁾, tájékozva volt felső Magyarország iskolai állapotai körül, sőt szívélyes viszonyban állott a nevezetesebb tanárokkal. Két tanodára irányozta főuri barátjának figyelmét: az eperjesire

¹⁾ Pausius 1540. Magdolna előtti vasárnap tudosítja a selmeczii jegyzőt, hogy a meghívást elfogadja. 1541-ben már Selmecz város jegyzői tisztét foglalja el. (Selmecz város levéltárából.)

²⁾ 1538. april 24-én jelenti, hogy szerencsésen megérkeztek Besztercebányára. Egy másik dátum nélküli levélben védelmezi a mosóczi bírót azon vád ellen, mintha ez vonakodott volna részökre, midőn Besztercebányára utaztak, kísérőket adni; tizenhat mosóczi embert küldött velök. — Miháltól még három Besztercebányán kelt levél van a családi levéltárban. Tartalmok jelentéktelen.

³⁾ Jánostól Besztercebányáról kelteve csak ezen egy levelet találtam a családi levéltárban. Ez sem bír dátummal.

⁴⁾ Selmeczeiről kelteve Jánostól két levelet (1539. april 19 és 26) Miháltól egyet (1539 vigilia paschae) őrizott meg a családi levéltár. Tartalmok jelentéktelen. János az egyikben kéri atyját küldjön neki „pileum ex veluto factum.“

⁵⁾ „Georgii Wernberi Consilarii Regii et apud Sáros Praefecti Hypomnemation de admirandis Hungariae aquis“ Köln. 1592. Ujra kinyomatta Schwandtner. „Scriptores Rerum Hungaricarum“ czimű gyűjteményének negyedrétii kiadásában. III. 160—180 ll.

és a bártfaira. Amott az agg *Friedericus András*, egy hosszú tanári pálya dús tapasztalatait értékesítette; itt *Stöckel Lénárd* az ifjúkor lelkesedésével magas szellemi erőt egyesítve épen ezidőben emelte magát és iskoláját nagy hirre. Werner szivesen látta volna, ha a hatalmas főur fiai saját szülővárosának, Eperjesnek iskoláját keresik föl, hol azokat saját házába fogadhatja; mindazáltal határozottan Bártfának adott elsőséget ¹⁾. Révai követte e tanácsot. És méltán.

II.

Bártfa ma jelentéktelenebb királyi városaink sorába tartozik. Csak kiváló monumentális épületei és hatalmas crejű gyógyforrásai által gyakorol még vonzerőt a tudomány embereire és a nagy közönségre. Nem így volt ez a középkorban. Az európai kereskedelem nagy útja erre vezetett keresztül, itt birta egyik rakhelyét. Polgárainak bő alkalmok volt vagyoni emelkedésre és a külföld műveltségének elsajátítására. A nagy piacot környező szerény egyemeletes házak, melyek maig daczoltak a haladó idő romboló és a haladó izlés átalakító hatásaival, gazdag kereskedőknek, híres iparosoknak szolgáltak lakóhelyül. És a közöpen emelkedő városház, mely a XVI. század elején épülve, a góthika és a renaissance átmeneti formáinak egyik legnemesb izlésű példánya, az ország közügyeire jelentékeny befolyást gyakorló birákat és tanácskozásokat látott falai között.

A fönmaradt régi számadási könyvek bizonyítják, hogy a város mindig kiváló gondot fordított *iskolájára*. Költséget nem kimélt, hogy azt jó karban tartsa és gyermekeinek kitünő tanítókat szerezzen. De bár mindig jelesebb tanintézetek sorába tartozott, országos hírét és jelentőségét *Stöckel Lénárd* alapította meg. Ez a város szülöttje. Atyja az öregebb *Stöckel Lénárd* köztiszteltetben állott polgártársai előtt; hosszú időn át templomgondnok, 1520. óta a város főbirája volt ²⁾. De a halál korán elragadta és kiskorú gyermekeire jó nevével alig hagyott többet. Az ifju Lénárd nélkülözésekkel

¹⁾ Werner 1539. julius 25-én Kiszzebenből és augusztus 1-én Sáros várából e tárgyban ír Révai Ferencznek.

²⁾ Bártfa város levéltárának irataiból és jegyzőkönyveiből.

küzdve kényszerült tudományos kiképzését folytatni és befejezni. Korán megismerve és megkedvelve a protestáns tanokat, hogy magát azoknak hírnökévé a vassa föl, a *wittenbergi* főiskolába ment ¹⁾. Nevét az 1537-iki tanév elején találjuk az egyetem anyakönyvébe bevezetve ²⁾.

Jeles tehetségei, szorgalma és a protestáns ügy iránti buzgósága által kivált nagyszámú társai fölött; csakhamar magára vonja híres tanárainak figyelmét, s kivívja barátságukat. *Lutherrel, Melanchthonnal, Majorral, Agricólával* baráti viszonyban, és utóbb is, midőn hazájába visszatér, levelezésben állott ³⁾. Főleg a mérsékelt szellemű, szelid Melanchthonnak bírta teljesen rokonszenvét. Ennek pártfogása által több előkelő házban, többi között egy német fejedelem gyermekei körül ⁴⁾ mint magánoktató, majd *Eislebenben*, Luther szülőhelyén, mint tanító ⁵⁾ előnyös föltételek alatt foglalkozást nyert, mely fölmenté az anyagi gondok terhétől, sőt képessé tette, hogy ifjabb testvérét *Pétert* is magához hívhatta, s szükségéről gondoskodhatott ⁶⁾.

¹⁾ Ezt maga mondja el 1538. február 17-én Bártfa város tanácsához intézett levelében. (Bártfai levéltár.)

²⁾ Révész közlése. Történelmi Tár. VI. 216. l.

³⁾ Főzen levelezések, sajnos, elveszték ugyan, de Stöckelnek Réwai Ferenczhez intézett leveleiben többször vonatkozás történik azokra. Csak a híres Agricola Jánosnak, 1542. szeptember 12-én a váci táborból hozzá intézett levelét őrizte meg a bártfai levéltár.

⁴⁾ Werner 1539. augusztus 1-én írja Réwai Ferencznek, hogy Melanchthon annyira becsüli Stöckelt, „ut in ejus disciplinam *Principis sui filius* tradendus esse duxerit.“ Ki legyen ezen „Princeps“, vajon a szász választó, Wittenbergnek ura, vagy a würtembergi herceg, Melanchthon szülőhelyének fejedelme? kétséges. Werner egyébként bizonyosan jól volt értesülve. Maga Stöckel, 1538. február 17-én a bártfai tanácshoz intézett levelében csak általánosságban említi, hogy „*Die Leute, denen ich diene*“ nem akarják őt elbocsátani.

⁵⁾ Sem Stöckel maga, sem egykorú emlékek nem szólnak erről. Azonban hagyományként maradt fön Bártfán, melynek tanácsa, midőn 1668. nov. 31-én S hwarz Jánost Wittenbergből tanárnak meghívja, Stöckelről írja: „*Lutherus . . . Islebia, patria sua propria extractum scholae nostrae rectorem . . . praefecit.*“ *Klein Nachrichten von den Lebensumständen Evangelischer Prediger*. I. 367 l.

⁶⁾ Ezt Stöckel maga említi 1538. február 17-ki (idézett) levelében. Péter 1536-ban van a wittenbergi egyetem anyakönyvébe vezetve. Révész i. h. 217. l.

Nyolcz évet töltött itt a reformáció vezérférfiainak társaságában, tudományos foglalkozások között. 1538. elején meghívást nyert szülővárosának tanácsától, hogy a megüresült tanítói állomást elfogadja. De ő nem fogadta el. Meleg levélben mentegeti magát. És oly fontos okok készítették a maradásra, hogy Melanchthon maga ajánkozott őt Bártfa városa előtt igazolni ¹⁾.

A város mindazonáltal nem nyugodott, és megújította igyekezeit, hogy leküzdje jeles fiának ellenszegülését. Nem siker nélkül. Stöckel 1539. tavaszán átvette a bártfai iskola vezetését ²⁾. A reményeket, melyeket a távolból keltett, fényesen igazolta. Néhány hónap alatt betöltötte hírével az ország fölső részeit. Távol helyekről, nagy számban gyülekeztek körébe a tanulók. Előkelő családok sarjaival is találkoznunk soraikban. Így 1539-ben a hatalmas *Serédi Gáspár* egy unokája, továbbá *Perényi Mihál* ³⁾, sat. tanultak itt. Katholikus szülők is leküzdötték vallási aggályaikat. És több évvel utóbb egy nagynevű katolikus főpap, *Verancsics Antal* tanusította hódolatát rendkívüli képességei iránt, midőn saját unokaöccsét iskolájába küldötte ⁴⁾.

Mihelyt tanszékét elfoglalta, sietett a külföldről hozott tapasztalatait érvényesíteni és iskoláját azon magaslatra emelni, melyen a Luther és Melanchthon által nagy gonddal szervezett németországi tanintézetek állottak. Tanuskodnak erről az általa kidolgozott új *iskolai szabályok*, melyek bepilantani engednek tanodájának belső szervezetébe. Hű kifejezései ezek azon két irányzatnak, mely e korban a szellemi mozgalom fölött uralkodik: a *hitújításnak* és a *humanismusnak*. Bajnokokat nevelni a protestantismusnak és a klasszikai tanulmányokat fölvirágoztatni, ez a cél; minden egyéb csak eszköz.

¹⁾ Stöckel 1538. február 17-én válaszol a tanács meghívó levelére.

²⁾ Mikor jött Bártfára, nem tudjuk pontosan meghatározni. 1538. nov. ember 5-én Wittenbergből ír a körmezei jegyzőhöz. 1539. július 18. van kelteve az első Bártfáról írt levél, melyet ismerünk.

³⁾ Werner említi 1539. július 26-án Réwai Ferenczhez intézett levelében.

⁴⁾ 1559. december 1-én Bártfára írt levelét közli Schmith Episcopi Agriensis. III. 85. s. kk. II.

Az iskolának három osztálya volt; a legalsóban az olvasás, írás és a hittan elemei; a másodikban a latin nyelvtan és Terentius; a harmadikban a latin és görög nyelvtan, a remekírók, a retorika, számtan, bölesészet képezik a tárgyakat. Írásbeli dolgozatok, szavalati és vitatkozási gyakorlatok hivatva vannak az elméleti ismeretek alkalmazására vezérelni az ifjút. Mindezen gyakorlatoknak, a tanításnak és a társalgásnak is kizárólagos közege a *latin nyelv*.

Az előadási órák másként voltak beosztva, mint ma. Reggeli öt órakor a tanulók már együtt voltak az iskolában s 10-ig tartottak az előadások; déli 12 órakor folytattatnak. A főtanító (Rector Scholae) mellett csak egy altanító (hypodidascaulus) volt alkalmazva; de segítették őt a tanításban a legmagasabb osztály tanulói, kik az alsóbb osztályokban, az ő vezetése alatt, működtek ¹⁾.

III.

Réwai Ferencz fiai: *Mihál, János és Lőrincz* 1539. szeptember elején jöttek Bártfára ²⁾. Nevelőjük *Balás* deák kísértte őket; de már a következő évben *Gyulai Gábor* váltotta föl, ezt pedig, midőn 1541. tavaszán betegeskedése távozni kényszeríté, egy *András* nevű ifju követte ³⁾.

A fiuk Stöckel figyelmének és gondjainak kiváló tárgyát képezték; annál inkább, mert csakhamar a viszony, melybe atyjokhoz lépett, a bizalmas barátság jellegét vette föl ⁴⁾. Legelőbb a latin nyelv alapos elsajátítására helyezteték fő sulyt. A nyelvtan szabályait, Donatus nyomán, magyarázta nekik, Terentiusból említettet és magyarból latinra fordított velök.

Azon kérdés, vajjon a *latin- és görög nyelvtan* egyidőben,

¹⁾ „Leges Scholae Bártfensis.“ Stöckelnek, 1540 től származó zárt kéziratából közli Klein i. m. I. 342–341 II.

²⁾ Első levelüket Bártfáról 1539. szeptember 22-én intézik atyjokhoz.

³⁾ A fiúk és Stöckel leveleiből.

⁴⁾ A Réwai család levéltára Stöckelnek Réwaihoz írt *husz* levelét írta meg. Sajnos, hogy a levelek, melyeket Réwai írt Stöckelhez, nem maradtak reánk.

vagy egymásután taníttassék, soká és élénken foglalkoztatta a XVI. század paedagogusait. Luther amellett küzdött, hogy egyidőben taníttassék; Melanchthon nem helyeselte e felfogást. Stöckel az utóbbihoz csatlakozott és e szerint kívánt eljárni a Réwai fiuk tanításában. Csak atyjok különösen kifejezett óhajlásának engedve, változtatta meg később módszerét ¹⁾. És a két idősebb fiú 1540. tavaszán, atyjokhoz intézett leveleik alá, nem büszkeség nélkül írják le a görög a b e-ét, annak jeléül, hogy Hellasz nyelvének elsajátításához megtették az első lépést ²⁾.

Egyébként *Stöckel*, bármennyire hive volt a classicismusnak, nem ignorálta a *magyar nyelv* fontosságát sem. És ezt, mint figyelemreméltó tényt kell kiemelni azon korban, midőn az anyanyelv az iskolából teljesen kizárva volt. Ő az életnek, nem az iskolának kívánta nevelni tanítványait. E miatt követelte a fiuktól, hogy leveleiket, melyeket latin nyelven intéznek atyjokhoz, előbb magyarul fogalmazzák ³⁾. És magyar nyelven írt leveleik, melyeket anyjokhoz, vagy barát-

¹⁾ Stöckel 1539. postridie Mauricii kelt levelében tüzetesen indokolja módszerét. „Noc reprehendo — írja többi között — linguarum studium, cui ego in graeca et latina lingua ita deditus fui, ut meae operae me non poeniteat. Sed quid is in graeca aut alia lingua efficit, nisi prius interpretem linguam bene cognovit? Hanc vero quis potest cognoscere, nisi ex latinis scriptoribus? . . . Quamobrem filios magnificentiae vestrae primum formulas declinationum et conjugationum ex Donato discere et perdiscere volo, quas cum tenuerint, doceam eos ad integram grammatice cognitionem . . . Mallem quidem alia superiora tradere, ex quibus ad me etiam fructus aliquis redire posset. At ego juventutis, non meum profectum quaero.“ De néhány nappal utóbb, 1539. november 23-án Réwai levelére ekként válaszol: „Etsi mei consilii veras et firmas rationes me habere existimo, non illas quidem a me ipso dumtaxat haustas, sed a viris doctissimis meis praeceptoribus . . . acceptas; tamen voluntati vestrae magnificentiae et in hac re, et in aliis ita parebo, ut qui libentissime . . . Quare cum ita videatur vestrae m., aliisque viris doctissimis, quorum consilio m. v. usa est, ut utriusque linguae cognitione simul utantur filii, non commitam, ut voluntati vestrae magn. videar repugnasse.“

²⁾ Mihálnak 1540. május 1-én, Jánosnak ugyanaz napon, Lőrincznek 1540. nap följegyzése nélkül írt leveleikben.

³⁾ János 1543. december 14. „Quia nondum tacet me patriae linguae, libenter eam in meis studiis exerceo.“

jaikhoz intéznek, mutatják, hogy classica tanulójaik között anyanyelvüket nem hanyagolták el ¹⁾.

De nemcsak nyelvészeti ismereteik tekintetében észlelünk haladást. Meglepőbb a hatás, melyet a bártfai iskola *értelmi tehetségeik kifejlődésére* gyakorol. Mint gyermekek lépik át küszöbét; s alig mulik el két év, a férfi komolysága és érett ítéllete szól minden sorból, mely tolluk alól kikerül. Melegen érdeklődnek hazájok sorsáért, figyelemmel kísérik a politikai alakulásokat. És ők, kik alig haladták meg a tizenötödik már évet, politikai meggyőződéssel bírnak, ítéletet mondanak a szereplő egyének és a fölmerülő események fölött; sőt nem haboznak atyjokhoz, az ősz államférfiúhoz, tanácsaikkal vagy buzdító szavakkal fordulni.

A pártszenvedélyek lángja az ifju lelkeket is megragadta. Erős Ferdinánd-pártiak; gyűlöletet táplálnak a Zápolya-párt ellen, és nem állják hűveit „rablók“-nak czímezni ²⁾. Midőn 1543. végén Beszterezbányára országgyűlés hivatott össze, Isten malasztját kívánják a rendeknek „Enélkül — írja a legidősebb — nem lehet helyesen tanácskozni, s még kevésbé üdvöset határozni; miként ezt a mult évek tapasztalatai bőségesen igazolják. Mivel pedig Nagyságod kiváló tekintélyvel bír, buzdítsa a rendeket, hogy minden más érdeket mellőzve, első sorban Isten félelmét, azután a közjó biztosítását tartsák szemök előtt. Mert ha mindenki, mint eddig történt, csak a maga hasznát fogja keresni, könnyen elgondolhatja Nagyságod, mi fog bekövetkezni ³⁾.“

Még komolyabb hangon ír János. „A közelebb megtartandó országgyűlés kétes kimenetele — ugymond — félelem és remény között tart. Az előzmények elégséges okot szolgáltatnak félelemre. Mindazáltal reméllem, hogy az urak nagyobb buzgalmat fognak a veszélyek elhárítására kifejteni, mint eddig. Azonban valaki megjegyezhetné: Nem tartozik

¹⁾ A levéltárban anyjokhoz intézett 3 darab magyar levelet tártam.

²⁾ 1541. július 22-én János félti atyját „non solum propter latrones, qui in urbe et arce Budensi obsessi sunt, sed etiam Turcarum causa, qui suppetias eisdem nebulonibus laturi venerunt.“

³⁾ 1543. november 14.

hozzád ó gyermek, a mit mi cselekszünk; annak megítélését senki sem bizta reád. Ó édes Istenem! a mi az államban történik, kiket érdekel inkább, mint minket gyermekeket? Mert ha a szülők nem igyekeznek békében és jólétben hagyni reánk a hazát, nem vagyunk-e mi a legszerencsétlenebb lények? Nem lenne-e reánk nézve jobb előbb meghalni, mint szüleinket túlélni? Nem esoda tehát, hogy éjjel nappal, szünet nélkül, aggodalmak között foglalkozom a közügyekkel. Együttal buzgón kérem Istent, hogy rajtunk segítsen. Mert kétségtelen, ha Isten e szegény országon még könyörül, ezt csak az ifjuság kedvéért teszi; ugyanis a felnőttek nem szüntenek meg haragját naponként fokozni ¹⁾.“ És midőn az országgyűlés eredménytelenül szétoszlik, megjegyzi: „Vajha ne ment volna teljesezésbe, a mit jószoltam! ²⁾“

Az országban elhatalmasodott zavar szemlélete elkese- redéssel tölti el kebleiket. Egy Loboczkí nevű úr a felső vidéken elfoglalja szomszédjának, Bárány Mártonnak majortját. Az utóbbi pert indított és ajánló levelet kért magának a Réwai fiaktól. János különös melegséggel karolta föl ügyét, s így szól: „Midőn egy szegény ember birtokától megfosztatik, esekély dolognak látszik. De ha tetszése szerint mindenki rabolhat és békésen bírhatja a rablottat, ez annak jele, hogy országunk nélkülözi a valódi szabadságot. Mert ha nem tudják megfékezni az oly jelentéktelen embert, minő Báránynak ellenfele, mikép lesznek képesek megfékezni a törököt? Ha nem képesek Loboczkít kivetni egy istálló birtokából, mikép fogják a törököt Budavárából kiűzni ³⁾?“

Stöckel főrangú tanítványait államférfiakká óhajtván kiképezni, tervszerűen járt el, midőn figyelmüket korán a közügyekre irányozta. Iskolai dolgozataiknak is gyakran oly tárgyakat jelölt ki, melyek a napi eseményekkel vonatkozásban állottak. Így 1543. nyarán Mihállal párbeszédet készített Magyarország siralmas állapotáról és Budavárnak megvételéről a török által ⁴⁾. Jánosnak pedig ugyanezen év végén

¹⁾ 1543. november 15.

²⁾ 1543. december 14.

³⁾ 1543. márczius 5.

⁴⁾ 1543. augusztus 22.

beszédet kellett készíteni, melyet ha ő is részt veendett a besztercei országgyűlés tanácskozmányaiban, tartott volna ¹⁾).

Stöckel egyttal oda hatott, hogy a gondjaira bízott ifjakban fölkelte a *hazaszeretet* érzelmeit. Kötelességökké tette, hogy naponként emlékezzenek meg imáikban hazájokról. Sőt maga készített részökre egy ily imát, melynek meleg és emelkedett hangulatja nem maradhatott hatás nélkül ²⁾).

De Stöckel nevelési rendszere ment volt az egyoldalúságtól. O a tudománynak lelkes barátja, nem mulasztotta el tanítványaiban ébren tartani és ápolni a tudomány szeretétt és tiszteletét. Igyekezetei ez irányban is sikeresek voltak, *Mihálynak* egyik levelében a következő, bár a valóságnak kevésbé megfelelő, de jellemző megjegyzést olvassuk: „Fájdalommal szemléljük, miként hanyatlik ezen szegény ország, főleg amiatt, mert abban a tudományokat megvetik és elhanyagolják. A tudományokkal együtt elvesz az igazság, a törvényesség és rend, bekövetkezik a barbárság és féktelenség ³⁾“ *János* egy alkalommal megrója azon szülőket, kik elhanyagolják, mi gyermekeiknek legfőbb java: helyes nevelésüket. „Mit használnak birtokaink, ha rossz nevelésben részesülünk?!“ ⁴⁾ „A rosszul nevelt ember rosszabb a vadállatnál“ jegyzi meg Lőrincz ⁵⁾).

Kevésbé foglalkoztatják őket a *vallási* kérdések és küzdeimek. Stöckel, miként maga protestans buzgóságát távol tartotta a szélsőségektől, tanítványaiban is mérsékelni igyekezett azt. Levelaikben csak egyszer s akkor is röviden és általános kifejezésekben szólnak „*egyházukról*“, melyet „az ördög incselkedéseitől féltének ⁶⁾“. És csak egyszer en-

¹⁾ 1543. december 14.

²⁾ Ezen imát Lőrincz, 1541. ápril 16-án kelt leveléhez mellékelve megküldi atyjának.

³⁾ Gyulai Farkashoz intézett levelében. 1543. augusztus 22.

⁴⁾ 1541. december 7.

⁵⁾ Ugyanazon napon.

⁶⁾ János 1543. szeptember 19. „Nostra vera patria, videlicet Ecclesia versatur in maximo periculo, quae a diabolo omnibus modis nunc agitur.“

gednek meg magoknak a kath. főpapokról oly észrevételt, mely nem kevésbé csipős, mint szellemdús ¹⁾).

A bártfai iskola jellemök fejlődésére is kedvező hatást gyakorolt. Önállóság és nyíltság képezik főtulajdonait. Érdekes tanúsága ennek azon levél, melyben fájdalokat fejezik ki a fölött, hogy anyjok ritkábban küld nekik ajándékokat. Ezt Lőrincz tolmácsolja. »Rosszul esik nekem — ngymond — hogy asszonyom anyám megfélekedezik rólunk és nem küld nekünk ajándékot. Ha mi oly helyzetben volnánk, a melyben ő van, egy évben sem mulasztanók el őt megajándékozni. Látjuk, mint igyekeznek alsóbbrendű emberek is ajándékokkal kedveskedni gyermekeiknek, s ekként kifejezést adni szeretetöknek. Nem esoda tehát, hogy szerencsétlennek érzem magam, miután Isten jóvoltából oly szülőkkel bírok, kik egyáltalában nem szűkölködnek ²⁾.“

Azonban kísértetbe jöhetnének gondolni, hogy a fiúk levelei nem saját szellemöknek termékei, hanem nevelőiknek művei. E gondolat fölmerült azok előtt is, kikhez e levelek intéztettek. Azonban nevelőjük sietett azt visszautasítani, oly határozottsággal, mely minden kétséget kizár ³⁾).

Stöckelhez sem fér azon gyanu, hogy ő Réwai ámitani akarta volna, midőn fiainak haladásáról, magaviseletéről a legkedvezőbb tudósításokat küldötte, melyekkel őszhangzók házigazdájuknak *Eck Bálint* bártfai főbirónak jelentései ⁴⁾,

¹⁾ Mihál 1543. augusztus 22. nagybátyjának Gyulay Ferencznek írja; »Landē qua nos V. R. afficit, sic utemur quasi stimulo ad majorem diligentiam in studiis, quam hactenus. Quemadmodum et Erasmus Episcopus laudibus in coelum fere evexit, non quod digni fuissent, sed ut excitarentur, ferentque proniores ad probitatem. Nollem autem laudem V. R. non amplius apud nos efficere, quam Erasmus effecit apud Canonicos et Episcopos.«

²⁾ 1543. február 15.

³⁾ Werner György 1543. november 15-én Réwai Ferencznek irván fiainak kitűnő előmeneteléről és leveleik szép irányáról, idézi nevelőjüknek hozzá, Wernerhez intézett leveléből e sorokat: »Illud possum ingenue dicere, nunquam quinquam meas litteras misisse pro suis nec missurum.«

⁴⁾ Ecknek Réwai Ferenczhez intézett levelei közül a családi levéltár csak ötöt tartott fön (1539. szeptember 7. 1540. június 8. november 25. 1541. január 1, 16.) Ezekből nem tudjuk meg, mit fizetett neki Réwai a fiúk ellátásáért. Eck számadásait bizonyára rendszeren beküldötte a gon-

ki szintén kitértő műveltségű férfiú volt, Stöckelnek és Wernernek bizalmas barátja ¹⁾.

IV.

A Réwai fiúk közel öt évet töltöttek a bártfai iskolában; megszakítás nélkül tanulmányaiknak élve. Ezen idő alatt a nyilvános előadásokon kívül Stöckel külön oktatásában is részesültek. Most már nem volt egyéb hátra, mint valamely *külföldi egyetemen* tudományos kiképzetéseket befejezni. Réwai Ferencz 1544. elején kezdett e gondolattal foglalkozni. De hosszú ideig habozott, melyik főiskolába küldje gyermekeit. Vallásfelekezeti rokonszenvei *Wittenberg* felé vonzották, mely ez időben virágzásának és jelentőségének legmagasabb fokán állott. Azonban az eszélyes főúr számba vette a hátrányokat is, melyeket maga után vonna, ha elhárításában csak meggyőződését és érzelmeit hallgatja meg. Attól kelle tartania, hogy az udvar kegyeit és fiainak jövőjét kockáztatja, ha ezeket a protestans mozgalom központjába küldi. Stöckel előtt nem volt titok a főúrnak ezen belső küzdelme, és nem mulasztotta el befolyását *Wittenberg* mellett érvényesíteni. Azonban nem érte el célját ²⁾.

Réwai 1544. februárban Werner által elvitette gyermekeit Bártfáról ³⁾, anélkül, hogy őket a külföldre bocsátaná.

dos atyának. De ezekből csak egy töredék maradt fön, mply a rendkívüli kiadásokat tartalmazza 1539. október végétől 1540. ektóber végeig. Kiemeljük a következő érdekesebb tételokat.

Egy görög nyelvtan	12	dénár.
Hét könyv írópapír	49	„
Három rókabőrrel bélelt téli felöltöny	34 for.	43 „
Három téli kucma	1 „	62 „
Három vörös, ünneplökcalap	— „	90 „
Hat ing	1 „	60 „
A nevelő Gyulai Gábor számára rókabőrös téli öltöny	8 „	10 „
A rendkívüli kiadások összege 64 forintot, 14 dénárt tesz.		

¹⁾ Werner ajánlotta öt 1539. augusztus 1-én kelt levelében Réwai Ferencznek.

²⁾ Stöckelnek 1544. február 2-án kelt levele.

³⁾ Stöckelnek 1544. márczius 1-én kelt levele.

Egyelőre *Körmöczre* küldötte őket. Itt a három fiúhoz a negyedik *Ferencz* is csatlakozott, úgyszintén mostohatest-érök *Pöstyéni András*. A tanító *Thesler Gáspár* volt, kinek tudományos készségét leveleikben magasztalják. Az idősebbek tanrendje a következő volt. A reggeli órákban a latin és görög nyelvtan ismétlése mellett, *Virgil Aeneisét* olvasták. Délután *Cicerót*, *Terentiust*, *Erasmus »Colloquiáit«* és a szent írásból *Jézus Sirák* fiának könyvét tanulmányozták ¹⁾. *Ferencz*, ki ekkor tíz éves lehetett, a kezdő mohóságával fogott a tanuláshoz. Néhány nappal megérkezése után büszke öntudattal jelezi haladását, hangsúlyozva, hogy már tudja, mit tesz német nyelven »guter Tag« és görögül »Θεός« ²⁾.

Házi gazdájok a város jegyzője *Guglinger Farkas* volt. Azon körülmény, hogy Stöckel Lénárdal baráti összeköttetésben állott, a hazai protestans köröknek egyik kiváló tagjaként tünteti föl ³⁾. A négy íjú, nevelőjük és szolgálk ellátásáért egy évre 300 forintot kötött ki magának. Azonban csakhamar belátta, hogy e csekély összeg elégtelen lesz költségeinek fűdőzésére és annak fölemelését kérelmezte az atyánál ⁴⁾.

Réwai Ferencz azzal válaszolt, hogy gyermekeit — miután alig két hónapig voltak *Körmöczön* — haza hívta. Május havát a regényes fekvési szklabinyai várban töltik, folytatva itt is, nevelőjük vezetése alatt, tanulmányaikat ⁵⁾. Mihál is kö-

¹⁾ Mihál 1544. márczius 10. april 5 és 20. János 1544. april 5 és 8. Lőrincz 1544. márczius 10. és april 20. írnak *Körmöczről* atyjokhoz. Anyjokhoz pedig Mihál 1544. april 5. János april 21.

²⁾ 1544. april 2. és 7. „Benjaminus Franciscus manu sua“ így írja magát alá.

³⁾ Stöckel 1538. november 5-én *Wittenbergből* ír neki.

⁴⁾ *Guglinger* 1544. márczius 11-én, april 18. ír Réwai Ferenczhez. Az utóbbi levélben olvassuk: »Dignetur me sumptibus providere, et quia jam duo menses complebuntur, et ego in singulas 4 septimanas florenos 23 de 300 florenis computo, credat mihi M. V., quod mihi pro tabula Dominorum uno mense ne 30 fl. satisfecerunt; semper etiam tria ferula ipsi apponuntur, et una septimana pro floreno uno panes, pro floreno uno cerevisia absumitur.«

⁵⁾ Május 5 és 24-én írnak innen atyjokhoz; kérnek könyveket, görög szótárt, nyári ruhát, kalapot sat.

zöttök volt; mert atya nem fogadta el az özvegy Mária királyné Körmöczön működő biztosainak ajánlatát, hogy a serdülő ifjút a királyné udvarába fogják befogadtatni ¹⁾.

Réwai nem modott le azon szándékáról, hogy fiait külföldre küldi; sőt sikerült neki részökre pártfogót is szerezni, ki a költségek egy részét elvállalta ²⁾. Azonban a szándék valószínűleg fölmerült, akadályok folytán, elhalasztania kényeszerült. És míg ezen akadályokat elháríthatná, 1544 őszén gyermekeit visszaküldötte *Bártfára*, hol azokat újra Eck Bálint fogadja házába ³⁾.

Ez alkalommal *Werner* jeles férfiút nyert meg, hogy a nevelői tisztet elfogadja s a fiukat utóbb külföldre kísérje. Ez *Gyulai Torda Zsigmond*, ki mintán öt évet töltött Wittenbergben, huszónhét társa között, kik vele együtt a szabad művészetek mesterei fokozatát elnyerték, a legkitünőbbben állotta ki szigorlatait. A hatalmas és dúsgazdag *Serédi Gáspár* is megnyerni igyekezett őt; de *Werner* megelözte ⁴⁾.

¹⁾ Guglinger 1544. ápril 18. írja: „Comissarii Dominum Michaelen in aula Reginae Mariae promoveré volunt, ubi et mores aulicos et liberas artes etiam optimo praeceptore, quem isthic pueri nobiles habent sibi comparare possent.“

²⁾ Mihál 1544. május 24. írja atyjának „Intellexeram M. T. quemdam pium moecenatem ordinasse, qui incepta mea studia me prosequi voluisset, quod mihi erat longe gratissimum.“

³⁾ Mikor jöttek másodszor *Bártfára*, nem határozhatni meg pontosan. *Lőrincz* 1544. szeptember 23-án még *Pozsonyból* ír levelet atyjának. *Sajnos*, 1544. szeptember 23-tól 1546. márczius 15-ig nem bírnak a fiuktól levelet. — *Eck Bálint* nem volt hajlandó a fiukat másodízben elfogadni, *Stöckel* csak nehezen tudta leküzdeni vonakodását. Erről 1544. július 23-án hosszasan ír *Réwai Ferenczhez*.

⁴⁾ „Sigismundus Geleus Transylvanus“ néven van a wittenbergi főiskola anyakönyvébe jegyezve, 1539-ben (*Tört. Tár.* VI. 218. l.) Ő magát majd *Sig. Geleus*, majd *Sig. Torda*, majd végre *Sig. Torda Geleus* néven írja. *Werner* már 1544. ápril 12-én tudósítja *Réwai Ferencz*et, hogy *Tordától*, kívül tárgyalásokat folytatott, levelet vett, melyben a *Seréditől* nyert meghívást is említi. »Forte ea invenietur ratio, ut Sigismundus liberis Magnificentiae V. et illius nepoti communiter operam navare possent in Italia. Nam et ipse D. Serédi cum suum nepotem Patavii, aut ubicumque Lazarus docet, esse cupit.« 1544. május 4-én pedig megjegyzi: »Sigismundus a Gyulai nondum mihi quiquam rescripsit ad vocationem, quae Magnificentiae V. jussu facta est.«

Vezetése alatt a Réwai fiúk a magasabb tudományterekkel foglalkoztak; a bölesészetet tanulmányozták, a latin előadás s irányban törekedtek nagyobb tökélyre. Testvéreit tulzárnyalta *Lőrincz*. Főleg akkor vonta magára a közfigyelmet és aratott bő tapsokat, midőn 1545. októberben »De laudibus Dialectices« nyilvános előadást tartott. A hallgatóság elragadtatva volt dolgozatának szépsége és előadásának ügyessége által. *Stöckel*, *Torda*, *Eck* és *Werner* versenyeztek magasztalásában ¹⁾.

A Réwai fiúk 1546. elején más dszor és most végleg elhagyták *Bártfát*, hogy végre, mi két év óta tervben volt, külföldre menjenek.

V.

Ekkor megszakad azon szoros viszony, mely Réwai Ferencz és a *bártfai iskola* híres tanára között fönállott. Úgy látszik e két kiváló férfiú soha sem találkozott egymással De a vallási meggyőződés azonossága és a kölcsönös tisztelet erősebb kötelékek voltak a személyes érintkezésnél. *Stöckel* a legnagyobb hódolattal viseltetett Réwainak államférfúi érdemei és vallási buzgalma iránt. Viszont ez teljes mértékben tudta méltányolni a szerény állású tanítónak önfeláldozó tevékenységét és magas műveltségét. Egyalkalommal megjegyzi, hogy könnyebben tud ezer lovaszt kiállítani, mint egy jó nevelőt találni ²⁾.

¹⁾ *Werner* 1555. november 5-én írja Réwai Ferencznek: »Reddita est mihi heri Magnificentiae V. epistola, cum litteris Sigismundi nostri et oratione de laudibus dialectices a Laurentio . . . recitata . . . Orationem tam longam, et de rebus tam longe a quotidiano dicendi more atque usu remotis, ac seriis magis quam jucundis compositam, ediscere et ubi edidicis eam in conspectu clarissimorum et doctissimorum hominum ita pronuntiare, ut nusquam tibi excidas, id profecto longe optimi ac felicissimi ingenii significationem habet, Sigismundus in omnibus pene suis ad me litteris tribuit Laurentio mirabilem naturae impetum, quod nunc magis et magis cerno, et incredibiliter gaudeo.«

²⁾ *Stöckel* 1540. pridie *Mathia* írja Réwai Ferencznek »Quantum sit boni idoneae juventutis magistro etiam vestra magnificentia prudenter significat, cum scribit, facilius sibi esse mille equites quam unum pedagogum invenire.«

Levelezésüknek nem képezték kizárólagos tárgyát a gyermekek nevelésével és tanításával összefüggő kérdések. Egyéb magán- és közügyek is szolgáltatnak nekik anyagot. Leginkább a protestantismus érdekei és eseményei foglalkoztatják őket. Réwai közli tudós barátjával a leveleket, melyeket Luthertől vett ¹⁾, buzdítja őt, hogy tehetségeit irodalmi téren is érvényesítse, és ez az ő fölhívására vállalja el egy német protestans munka lefordítását ²⁾, mit neki Melanehton is melegen ajánlott ³⁾.

Még nagyobb érdekekkel és fontossággal bírnak azon részletek, melyeket e levelek *Dévay Biró Mátyásról* tartalmaznak, miután lehetővé teszik, hogy tudós biographusának *Révész Imrénének* elbeszélését kiegészítsük, illetőleg helyreigazítsuk ⁴⁾.

Ezen nevezetes férfú, kit tekintettel a nemzetiségre, méltán neveznek az első *magyar* reformátornak, Wittembergben Stöckelnek tanuló társa volt, hol szoros barátság fejlődött ki közöttük. Dévay előbb, 1537-ben tért vissza hazájába, hol Nádasdy Tamás udvarában szives fogadtatásra talált. Révész úgy vélekedik, hogy e főúr birtokain, s általán a fel-dunai vidékeken egész 1541-ig folytatta reformatori tevé-

¹⁾ Stöckelnek 1543. június 30, 1544. február 2-án Réwaihoz intézett levelei.

²⁾ Stöckel 1542. június 2-án írja Réwainak: »Munus ipsum, quod mihi Franciscus Kelner nomine Vestrae Magnificentiae obtulit, cum apud me locum habet, quem debet. . . De ipso autem scripto facile patior, ut totum sit in Vestrae Magnificentiae arbitrio et potestate, sive privatim illud legere, sive aliis quoque communicare velit. Mihi hoc unum propositum fuit, ut Magnificentiae Vestrae in onere vertendi mihi imposito non deessem.«

³⁾ Stöckel 1542 november 12-én írja Réwainak: »cum Dominum Philippum Melanehtonem de libro Marchionis consuluissem, propterea quod videbam eum in ceremoniis retinendis superstitiosorem, his verbis mihi rescripsit. »Gaudeo Marchionis librum a te transverti propter vestras ecclesias. Nam doctrina ab eo recte traditur, et cum nostris ecclesiis congruit. Ceremonias autem humanas aliquanto plures aut studiosius retinet, quam opus est. Sed has ineptias ferendas esse putavimus, quas quidem tempus ipsum emendat.«

⁴⁾ Dévay Biró Mátyás első magyar reformátor életrajza és irodalmi művei. Írta Révész Imre. Pest. 1863. 126. lap.

kenységét; de megjegyzi hogy állításai »egykorú sőt közelkorú adatok és bizonyságok által is igazolhatók nem lévén, csak sejtelenként szerepelhetnek a történelem mezején ¹⁾.«

Azonban Stöckel leveleinek egykorú adatai kétségtelessé teszik, hogy Dévay csak rövid ideig maradt Nádasdynál. 1539-ben a magyarországi protestantismus egy másik főrangú pártfogójának, *Perényi Péternek*, Sárospatak urának, környezetében találjuk. Itt tartózkodott 1540 elejéig, a mikor Perényivel teljesen meghasonlott. Erre alkalmul szolgált az oltári szentségről szóló vita, mely a németországi reformátorok között kifejlődött és hazánkban is elkekeredetten folyt. Dévay azon tant fogadta el és hirdette, melyszerint a kenyér és bor színe alatt Krisztus teste és vére csak azon pillanatban van jelen, midőn a hívő magához veszi; de nem bír a szentség jellegével akkor, midőn azt az oltáron őrizik vagy körmenetekben körülhordozzák. Perényi az ellenkező nézetet vallotta, vagyis e kérdésben a katolikus álláspontot foglalta el. Ezen dogmatikai nézetkülönbség oly éles jelleget nyert, hogy Dévay — miként Stöckelhez intézett levelében írja — egyedül emiatt kényszerítve látta magát megválni pártfogójától. Egyébként személyes bántalmak nem érték, bár hire járt Bártfán, hogy Perényi fogságba vetette. Nem ő, hanem egy elvtársa, az ujhelyi prédikátor volt az, kit a szenvedélyes főúr több napon át börtönben sanyargatva igyekezett meggyőzni Dévay hittudományi rendszerének alaptalanságáról ²⁾.

Ezen részletek annál nagyobb figyelmet érdemelnek,

¹⁾ I. m. 47. lap.

²⁾ Stöckel 1540. ápril 29-én írja Réwainak: »De Matthia Dévai tantum ad Magnificentiam Vestram proximis literis scripsi, quantum ego ex aliis cognoram. Sciebam enim Dominum Pereni ei inimicum esse factum, sed quamobrem, adhuc mihi notam non erat. Intellexi postea ex sacerdote quodam Ujheliensi, qui eandem ob causam per dies aliquot in carcere habitus, visendi mel, aliorumque amicorum gratia huc ad nos venerat. Idemque ad me scripsit ipse Dévai his verbis: »Turbas et causas discessus mei a priore principe meo, tenere te credo. Summa controversiae: Panis circumlatus, aut in cancellos inclusus, sacramentum non est. Ille pro sacramento habet, conditiones ad integritatem sacramenti pertinentes non admittit. . . « In eam nihil praeterea crudelius est consultum, ita ut nescio, quibus rumoribus falsis ad nos allatum erat.«

mert — mint Révész munkájából tudjuk — eddig egykoru és biztos adatok hiányában, nem lehetett teljes biztossággal eldönteni, vajjon Dévay egyáltalán összeköttetésben állott-e Perényivel, és Sátoraljanjhelyen működött-e ¹⁾?

Hasonlag ismeretlen volt eddig azon tény, hogy Dévayt midőn Perényitől megvált, *Serédi Gáspár* karolta föl, ki őt az akkori időben híres *szikszói* iskolában tanári minőségben alkalmazta ²⁾. Itt hosszabb időt töltött. 1541. elején innen kedveskedik a Bártfán tanuló Réwai fiúknak nemes borokkal. Ekként fejezi ki haláját azon pártfogás- és segélyezésért, melyben Réwai Ferencz részesíti ³⁾.

Dévay *Szikszón* élénk tevékenységet fejtett ki, mely nem szorított az iskolára. Buzgón terjesztette a protestans tanokat. De ezáltal csakhamar magára vonta *Frangepán Ferencz* egri püspök üldözését. Ez a királytól rendeletet eszközölt, mely Dévayt 1541. végén menekülni kényszeríté. Maga panasolja ezt Réwai Ferenczhez intézett levelében. S így földeríti kivándorlásának okát, melyet Révész hibásan keresett a török háborúban és protestánsok belviszályaiban.

Wittenbergbe menekült *Melanchthon*, ki mindig kiváló rokonszenvet bizonyított Magyarország és a magyarok iránt, melegen ajánlotta őt György brandenburgi örgróf pártfogásába. »Minemű sikere lett Melanchthon ajánlásának — s vajjon ezuttal hol, és meddig tartózkodott külföldön Dévay: mindezen ké désekre, adatok hiányában, teljes biztossággal meg nem felhettünk.« Igy szól Révész ⁴⁾. De képesek vagyunk megfelelni mi.

Dévay Wittenbergben maradt, hol Melanchthon baráti

¹⁾ I. m. 63. lap.

²⁾ 1540. apríl 29-én írja Réwainak: »Contulit se ad Dominum Seredi, qui eum ad docendū munus in oppidi Zikso adhibere cogitat.«

³⁾ Werner 1541. január 18-án Eperjesről írja Réwainak: »Nostro Mathiae Dévay recepti me illos 50 florenos curaturam . . . Redditae mihi sunt a nostro Déwai litterae, quibus significat se aliquid vini ad liberos Magnificentiae Vestrae dono mittere, quod nondum vidi. Stephanus in Zantho diem suum obiit. Putat Déwai eum monachali arte esse extinctum.«

⁴⁾ I. m. 51 lap, hol közli Melanchthonnak 1541. december 28-án Györgyöz intézett levelét.

szeretettel fogadta házába. Innen 1542. marezius 8-áról keltezve két levelét birjuk. Az egyiket Réwai Ferenczhez, a másikat egy Wolfgang nevű barátjához intézi. Elkeseredés és esüggedés szól azokból. Saját személyének és hazájának sorsa egyaránt aggasztja. Végtromlást jósol az országnak, mely sem saját fiaira, sem a külföld fejedelmeire nem számíthat. Egyedül a nemes részvét, melylyel Melanchthonnal találkozik, enyhíti fájalmát. Együtt siratják Magyarország romlását. »Non est dies — ugymond — quo cum Philippo non deploramus et huius et nostri regni miseram sortem ¹⁾.«

Dévay 1543. tavaszán másodszer visszatért hazájába. *Miskolczra* hivatott meg lelkésznek. De a kath. papság, mely jól tudta, mily félelmes ellenféllel bir személyében, meg tudta akadályozni, hogy állomását elfoglalja ²⁾. Wittenbergből Luthernek Réwai Ferenczhez intézett levelét hozta magával, mely az oltári szentségről szóló vitás kérdéseket tárgyalja. Azonban Dévay utóbb eltért a Luther által képviselt hittudományi iránytól; minek következtében magyarországi barátaival, Réwaival és Stöckel Lénárdal is meghasonlott. Hibetöleg ezen körülmény birta reá, hogy Magyarországból távozzék s Erdélyben keressen kedvezőbb tért reformatori tevékenységének ³⁾.

VI.

Azonban térjünk vissza a Réwai fiúkhoz, kiket elhagytunk, midőn a külföldre készülnek.

Atyjok nem volt reábirható, hogy őket Wittenbergbe küldje. Olaszországnak, névszerint *Páduának* adott elsőséget. És ekként biztosította fiai részére a magyar főpapság támogatását. A gazdag nádori helytartó szívesen fogadta *Wárdai Pál* esztergomi érsek ajánlatát, hogy költségeinek egy részét

¹⁾ A Réwaihoz intézett levél másolata Selmech város levéltárában. A Wolfganghoz intézett levél eredetije saját kéziratgyűjteményemben.

²⁾ Erről Stöckel tudósítja Réwai Ferenczet 1543. június 30-án.

³⁾ Ezeket Stöckelnek 1544. február 2-án Réwai Ferenczhez intézett leveléből tudjuk.

viselni fogja ¹⁾. Ugyanakkor *Oláh Miklós* cancellártól ígért vett, hogy a királynál segélyt eszközöl ki részére ²⁾. Egy harmadik főpap, *Kecheti Márton* veszprémi püspök pedig akként tanusította örömét Réwai Ferencz elhatározása fölött, hogy könyvtárát, melyet *Paduában bírt*, fiainak ajándékozta ³⁾.

Miután az előkészületek a hosszú útra megtörténtek ⁴⁾ *Mihál, János és Lőrincz*, nevelőjük Torda Zsigmond kíséretében, 1546. ápril közepén útnak indultak és Bécsből érzékeny levelekben vettek bucsút atyjoktól ⁵⁾.

Utjuk *Velenczén* át vezette őket. A lagunák büszke városában bámulva szemlélték a fényes egyházakat és a nagy-szerű palotákat, melyeket ekkor még hatalmas és gazdag patríciausok laktak. A *doge*, kinél tisztelegtek, szívesen fogadta a magyar főúr gyermekeit, és azon kiváltságban részesítette őket, hogy magok s kísérelők a köztársaság területén,

¹⁾ Réwai Mihál külföldre utazása előtt 1546. ápril 16. Pozsonyból köszönő levelet ír hozzá. »Plurima sunt et maxima — mondja többi között — Rmae D. V. beneficia, quibus non his solum temporibus, sed a prima puertitia iuvit Rma D. V., atque ornavit.« És nevelőjük Kapronczai Péter 1547. aug. 9-én írja Réwainak: »D. Rmus scribit ad nos, se velle et reliquos 125 aureos usque ad majum mensem futurum nobis mittere.« A fiúk Paduából többször írnak neki köszönő leveleket. Így 1548. augusztus 27, szeptember 21, 1549 október 16.

²⁾ A fiúk utálnak erre hozzá intézett köszönő levelekben. 1548. szeptember 21.

³⁾ János 1541. szeptember 21-én írja neki »Tuum erga nos amorem, quem summum esse cognovi in plurimis rebus et tunc maxime, cum in Italiam iter pararemus. Tu omnes libros, quotquot hic habuisti, ultro nobis obtulisti.«

⁴⁾ Mielőtt megindultak, egy ideig Pozsonyban tartózkodtak. Innen János és Lőrincz, ugyancsak Torda Zsigmond 1546. márczius 15-én írnak Réwainak. Panaszkodnak, hogy a pozsonyi élet rendkívül költséges. Öt napon át négy forintot költöttek — tizenhatan!

⁵⁾ 1546. ápril 13-án külföldre ír mind a három. »Magno cum moerore cum affectu — írja többi között Mihál — quod tanto locorum spatio nos avelli ab invicem oportet. Nam ignoramus, an posthac nos inter nos visuri sumus.«

tehát Paduában is fegyvert viselhessenek ¹⁾. Kifüjtetés, melyben csak hatalmas házak sarjai szoktak részesülni ²⁾.

A *doge* pártfogása alatt telepedtek meg *Paduában*. E város *főiskolája* soká versenyzett a bolognaival a tudományos suprematiáért Olaszországban. A XVI. században sikerült azt kivívnia. Miután még a század elején a hanyatlás jeleit tüntette föl, 1540. körül gyorsan a legnagyobb fényre emelkedik. Híres tanárok foglalták el a tanszékeket, kik körül egész Európából tömegesen csoportosult a tudányszomjas ifjúság. Rendszeresen 4—500 hallgatója volt a bölcseleti, ugyanannyi az orvosi és még több a jogtudományi előadásoknak. Nem csekély vonzerőt gyakorolt azon szabadelvű irányzat is, mely e főiskolában ezidőszerint határozott uralomra emelkedett ³⁾. Több tanárai közül titkos hívei voltak a protestantizmusnak. Sőt *Gribaldi Máty*, egyike a leghíresebb jogtanároknak e miatt tanszékétől megfosztatott ⁴⁾.

Hazánkfiái a XIII. század óta sürrien keresték föl a páduai főiskolát, mely számos jeles főpapot és államférfiút nevelt Magyarországnak.

Azon évekből is, melyeket a Réwai fiúk itt töltöttek, fényes sorozatát állíthatjuk össze magyar tanuló társaiknak. Előn áll *Báthory István*, utóbb Erdély és majd Lengyelország nagynevű fejedelme; *Báthory Miklós*, *Draskovics György* ki a tridentiszinaton I. Ferdinándot diesteljesen képviselte; továbbá ennek tridentis követő társa a genialis, hanyatott életű *Dudich*

¹⁾ János 1546. hónap és nap megjelölése nélkül, Velenczéből írja unokatestvérének Sövinházi Borhálának: »Zerenczobe iuttunk ide olaz országba és az hercegel zembe vótunk és igen örömet megegedeteizenkét embera való spagia viselést, mert itt nagy tiszteséget vallunk vele.«

²⁾ Így például 1521. július 18-án a tizek tanácsa II. Lajos magyar király velenczei követének ajánlására, Battyányi Orbánnak, Buzlai Farkasnak és László kalocsai kanonoknak 2—2 személyre engedélyezett fegyverviselési jogot.

³⁾ V. S. Nicolaus Comneni Papadopoli Historia Gymnasii Patavini. Velencze. 1726. — Jacobi Facciolati de Gymnasio Patavino Syn-tagmata XII. Padua 1752.

⁴⁾ Réwai Lőrincz 1555. június 10-én Paduából írja: »D. Gribaldus propter lutheranismum hinc dimissus est.«

Endre; Forgách Ferencz, Ujlaki János és Gergely; Wárdai Tamás, a primásnak unokaöccse; a Keglevics és Székely családok sarjai, sat. ¹⁾

Ezen születésük és szellemükre nézve egyaránt kiváló ifjak társaságának Réwai Ferencz fiai méltó tagjai voltak.

Atyjok kívánsága volt, hogy magokat a *jogi tudományokban* kiképezzék. Ezekre helyezték tehát a főszlyt és lelkiismeretes buzgósággal látogatták a jogtudományi előadásokat.

Tanáraik *Grangia Péter, Gribaldi Máté, Mantuai Márk* és *Montagna Fülöp*. Neveiket ma alig ismerik még azon tudományszakok művelői is, melyeknek a XVI. században első rangú képviselői voltak. Azonban kortársaik előtt mindannyian nagy tekintéllyel bírtak, melyet irodalmi munkáik által alapítottak meg ²⁾. Leghíresebb *Gribaldi* volt a római jog tanára, kinek hallgatóit a terem soha sem volt képes befogadni. Egy alkalommal — épen azon időben, midőn a Réwai fiúk is tanítványai voltak — vállalkozva emelve vitték őt az épület legnagyobb helyiségébe, hogy mindannyian élvezhessék előadásait ³⁾. És ezen jeles tanár oly kedvezésben részesítette a Réwaiakat, hogy a nyilvános fölolvasásokon kívül, saját házában magán előadásokat tartott nekik ⁴⁾. Gyakran szállásukon is fölkereste őket és részt vett tudományos gyakorlataikban. Ugyanis naponként, részint korán reggel, mert már nap kelte előtt kezdték meg tanulmányaikat, részint az iskolából hazaérkezve, rendszeren összeültek s nevelőik vezetése mellett ismételték a hallottakat, tanulmányozták a

¹⁾ Ezeknek neveivel részint a fiúk, részint nevelőik leveleiben találkozunk.

²⁾ Ezeket felsorolva találhatni Papadopoli idézett művében.

³⁾ E jelenet 1548. ápril 22-én történt, leírja Paeciolati i. m. 103. l.

⁴⁾ János 1552. január 21. »Utinur praecoptore privato D. Mathaeo Gribaldi, qui etsi Professori publico parum conveniens sit privatim docere, nobis tamen pro sua singulari humanitate et benevolentia domi suae singularis diebus praecogit et nos summa cum diligentia et ineffabili charitate docet.«

törvénykönyvek szövegét, és fölvetvén különféle jogikérdéseket, azoknak megoldásán fáradoztak ¹⁾.

A szorgalom, melyet kifejtettek, dúsán jutalmazva lett azon előmenetel által, melyet fölmutatbattak. Így, midőn 1549. december 12-én Mihál, Montagna Fülöp tanárral a tanárok és tanulók gyülekezete előtt, többféle jogi kérdések fölött nyilvános vitalkozást tartott, tudománya és ügyessége általános elismerést aratott ²⁾.

Azonban Réwai nem akarta, hogy fiai egyoldalú nevelésben részesüljenek. Nem elégedett meg azzal, hogy alapos jogismereteket sajátítsanak el; óhajtotta, hogy az általános műveltség színvonalától el ne maradjanak. Ennek szükségeségére figyelmeztette őt a paduai főiskola egy szintén híres tanára *Bonamicus Lázár*, korának első latin szónoka és költője, a humanismusnak egyik legkiválóbb képviselője ³⁾. Réwai Ferencz, bár csak híreből és irataiból ismerte, nagy tisztelője volt és levelezésben állott vele. Pártfogásába ajánlotta fiait s ezeknek tanulmányai iránt kikérte tanácsát ⁴⁾. Ez oda irányult, hogy fiait bölesészeti és rhetorikai tanulmányokra is készítse, a melyek által szellemük emelkedettségét és erőt, izlésük nemességét nyer. Ennekfolytán a fiúk már 1548-ban Aristoteles munkáit, majd Róma és Hellasz nagy történéseit: Liviust, Caesart, Plutarchot kezdték tanulmányozni. A költészetben is gyakorolták magokat. S e téren figyelemre méltó ügyességet tanusították; nevelőjük alig volt képes atyjokkal elhítenni, hogy költeményeiket magok, idegen segély nélkül készítik ⁵⁾. Ma már könnyen elhiszszük ezt, olvasva Lörincznek költői leveleit, melyeket atyjához és egy barátjához, Arnpruster Kristófhöz intézett. Középszerű ver-

¹⁾ Eljárásukat ezen magángyakorlataikban hosszasan elbeszéli nevelőjük Petrus Paulinus 1549. július 25 és november 25-én Réwai Ferenczhez intézett levelében.

²⁾ Elbeszéli ezt ugyanazon nevelő 1549. december 21-iki levelében.

³⁾ V. Ö. Papadopoli. I. m. I. 307. lap.

⁴⁾ Bonamicusnak Réwai Ferenczhez intézett két levele maradt fön. 1547. december 25. és 1548. augusztus 25. Úgyszintén Réwainak egy 1549. szeptember 9-én Bonamicushoz intézett levele.

⁵⁾ Torda Zsigmond levele 1549. július 25.

selés, és a költői hangulat teljes hiánya jellemzik ¹⁾). Ezt egyébként maga is érezte. Mert midőn nevezett barátja nem pirult őt Virgiliushoz hasonlítani, méltó indignációval háritotta el magától e bizelgést ²⁾).

Itt Paduában több nevelőjük volt. Magyarországból velők jött *Gyalui Torda Zsigmond*, ki már rövid idő múlva magára vonta a figyelmet. 1547. január első napjaiban Grangia Péter elhunyt jogtanár sirjánál tartott beszéde oly nagy tettszést aratott, hogy a jelenlevő olasz szerzetesek sem tagadták meg tapsaikat a protestans ifjútól ³⁾. Utóbb tudományos munkásságának gyümölcsét, egy bölcsészeti értekezését sajtó útján közreboesátotta ⁴⁾. 1550-ben hagyta el a főiskolát és növendékeit, hogy az eperjesi iskolában tanári pályára lépjen, melyet fényes sikerrel futott meg ⁵⁾.

1546. óta társa és távozása után utódja volt *Kapronczai Paulinus Péter*, ekkor már esztorgomi kanonok, utóbb csanádi püspök ⁶⁾. Midőn 1551-ben ő is távozott, *Sinczler Ferencz és Bécsi Tamás* (Thomas Viennensis) váltották föl ⁷⁾.

A gondos atya nemcsak jeles nevelőket szerzett fiainak ;

¹⁾ Az atyjához intézett epistola, 12. distichon, 1547. december 15-én készült. Armbruster 1548. október 11-én Bécsből küldi Római Ferenczhez a fiai által hozzá intézett epistolákat »Ut videat — uymond — Magnificencia Tua facilitatem ingeniorum ipsorum et venam promptam.«

²⁾ 1548. szeptember 22. »Falso me dicis esse Virgilio parem, sum deterior Maenio.«

³⁾ Petrus Paulinus 1547. január 19-én írja Római Ferenczhez : »Habuit orationem, ut fertur, ex tempore factam, quae quia christiana esse ignorabatur, magna cum attentione est audita et probata, italorum maximo et monachorum ipsorum voce ; »bonissimo« dicebant cucullati.«

⁴⁾ 1549. július 25. Velenczéből írja, hogy ide jött »imprimendi opusculi causa. »Horányi ily című nyomtatványát említi : »Quaestio, an honesta ustara sint, an vero opinione. Patavii exendebat Jacobus Fabriciani, 1549.«

⁵⁾ Már 1548. december végén hivatott meg. De csak 1550. július végén jön Szklabinára, hol ufolag veszi Eperjes város meghívását.

⁶⁾ A »Memoria Consecrationis Basilicae Strigoniensis« című munkában közölt névsora az esztorgomi kanonokoknak így írja »Petrus Paulinus de Prodanicz 1540—1561.«

⁷⁾ Amaz 1549. oct. 12-én, ez 1551. december 18-kán ír Paduából Római Ferenczhez.

hanem oda is hatott, hogy tanáraikkal minél közelebb viszonyba lépjenek ; jól tudván, hogy ez nagy mértékben emelő hatást fog gyakorolni reájok. Emiatt leveleivel kereste föl azokat, ajándékokkal kedveskedett nekik. Bonamicusnak régi érmeket, Mantuai Márknak és Montagna Fülöpnek ezüst sarkantyúkat küldött ¹⁾. Sőt a fiúk oly tanárokkal is társalkodtak, kiknek előadásait nem hallgatták. Szívélyes viszonyban állottak, például, *Francatianus Antallal*, az egyetem leg-hiresebb orvostanárával, számos orvosi munka szerzőjével ²⁾. Sőt ez, midőn 1553-ban fia született, Lőrinczet kérte föl, hogy a keresztatyai tisztet elvállalja ³⁾.

Együttal lehetővé tette fiainak, hogy Olaszország nevezetesebb városait meglátogathassák. 1549. elején *Mantuában* találjuk őket, hova avégből utaztak, hogy I. Ferdinand király hasonló fiánál tisztelegjenek. Majd *Velenczébe* tettek kirándulást, hol a köztársaság ezen főherczeg látogatása alkalmából fényes ünnepélyeket rendezett ⁴⁾. A következő évben a husvétii ünnepet *Rómában* töltik ⁵⁾.

VII.

A fiúk magaviseletéről nem mindig érkeztek kedvező tudósítások atyjokhoz. Az egyetemen uralkodó szabadság, az élénk élet nem maradt hatás nélkül reájok. Nehezen tűrték már a szigorú fegyelmet, nevelőiknek szoros fölügyeletét, melynek atyjok akarata őket alávetette. Emancipálni igyekeztek magokat, s többféleképen éreztették nevelőikkel, hogy

¹⁾ Lőrincz 1549. okt. 16-án ír a sarkantyúkról. Bonamicus 1548. 7. cal. sept. Köszöni az érmeket.

²⁾ Papadopoli i. m. I. 318. l.

³⁾ Lőrincz 1553. apríl 5-én írja, hogy atyjának köszvénybaja iránt megkérdezte »excellētissimum compatrem meum Antonium Francazzianum.«

⁴⁾ Mihál 1549. november 11-én írja le mantuai kirándulásának részleteit és mellékeli beszédjét, melyet a főherczeghez intézett. Jelent, hogy Velenczébe készülnek.

⁵⁾ 1549. július 2-án kérnek engedélyt Rómába utazhatni. Október 16-án hálát mondanak a vett engedélyért. — Wárdai Tamás is 1549. június 3. engedélyt kért a nagybátyjától a primás:ól, hogy a Réwai fiúkkal Rómába utazhassék.

nem hajlandók többé meghajolni tekintélyük előtt. Ezenkívül ifju hevéők által elragadtatva részt vettek némely zavargásokban és tüntetésekben is, minők sehol sem maradnak el. Hol nagyszámu ifjak együtt élnek. Torda Zsigmond már néhány hónappal megérkezésük után, kényszerítve látta magát Mihált és Jánost bepanaszolni atyjoknál; egyuttal kijelentette, hogy a reábizott tisztról lemond.

Réwai Ferencz nem vette könnyen e tudositást. Komoly eszközöket vett igénybe. Szigorú levelet írt fiainak és értésükre adta, hogy ezentúl nem tekinti őket többé fiainak, kitagadja őket. Ez nagy mértékben megrendítette őket. Kétségbeesetten fordultak nevelőikhez, s esdekelve kérték ki közbenjárásukat, hogy atyjokat megkérleljék; föltétlen engedelmességet, őszinte javulást ígérve. Azok több napon át hagyták a fiúkat kínzó kétségek középette, míg végre készeknek nyilatkoztak kérésüket teljesíteni. Mielőtt azonban ezt tennék, írásban kelle magukat kötelezniök, hogy az általok megállapított szabályokat lelkiismeretesen megtartják ¹⁾ A lecke használt. Ezóta nem merült föl többé nagyobb baj. Csak egyszer támadtak viszályok a Paduában tanuló magyar ifjak között, melyeket a nevelők közbenjárása csillapított le.

Gyakrabban volt, az atyára és gyermekekre nézve egyaránt, kellemetlenségek kufforrása, a *pénzkérdés*.

Három fiút, két nevelővel és megfelelő szolgálatszeméllyel éveken át Paduában ellátni, oly költséget igényelt, mely a legfényesebb anyagi körülmények között is jelentékenynek volt tekinthető. Pedig a magyarországi zavarteljes állapotok a birtokok jövedelmezési képességét csökkentették, s a főuraktól nagy áldozatokat vártak. Réwai jó gazda volt, ki bár szívesen tett meg mindent fiainak szellemi kiképezése érdekében, a kiadásokat a legszerényebb mértékig kívánta volna leszállítani. Hozzájárult, hogy 1549-ben meghalt *Wárdai* primás, ki fiai neveltetésének költségeihez nevezetes

¹⁾ Mihálnak és Jánosnak 1547. május 18-án, Tordának 1547. január 17-én, Petrus Paulinusnak 1547. január 19-én Réwai Ferenczhez intézett levelei.

²⁾ Tordának 1548. november 16-án Réwai Ferenczhez intézett levele.

összegekkel járult. A királytól várt segély is elmaradt. És Oláh Miklós cancellár az ez ügyben hozzá forduló nádori helytartónak azt tanácsolja, hogy fiai közül egyet, vagy kettőt hívjon vissza ¹⁾.

Igy történt, hogy rendszerint csak késedelmesen és hiányosan küldötte meg a szükséges összegeket Paduába, hol fiait és nevelőiket nem egyszer a legkínosabb zavarba hozta. Folytonosan adóságokkal voltak terhelve; míg utóbb hitelüket is teljesen elvesztették ²⁾.

A fiúk atyjok tulságos takarékosága folytán, nélkülözésektől sőt megaláztatásoktól sem voltak megkímélve. Ruházatjuk elavult és szakadozott volt. Egy alkalommal 1548. elején egy kereskedő érdekében, ki Oláh Miklósnak rokona volt, a páduai kormányzónál látogatást tevén, azon öltönyökben kényszerültek megjelenni, melyek 9 év előtt Bártfán készültek. S ezek már oly állapotban voltak, hogy az ifjak az olasz tisztviselők szánakozását vonták magokra. Nevelőjük a szégyenezet hatása alatt komoly szemrehányást tesz atyjoknak ³⁾.

¹⁾ Ezek itt önálló háztartással bírtak. A családi levéltárban fennmaradt a Torda Zsigmond által vezetett számadások egy töredéke (év nélkül, szept. 27—30), mely mutatja, hogy asztaluk rangjokkal 3ax hangzó volt.

²⁾ 1549. október 1-én Prágából Réwai Ferencznek írja: »Dominatio^{is} Vestrae, filiorumque suorum negotiis ex animo rita cuperem gratificari et inservire, quorum unum atque alterum tempus esset domum revocare, ut et hungaricas practicas discerent. Quibus, si regnum manebit nostrum et spero mansurum, plus proficerent, quam urbanis. Quas fundamento iam ibi jacto domi quoque inter hungaricas practicas non intermittere poterunt. Si Dominatio Vestra neglectis rebus hungaricis in aliis regnis egisset, non eum quem consecuta fuisset locum et bona.»

³⁾ Torda Zsigmond kezelte eleinte a pénzt; de utóbb átadta e teendőköt Petrus Paulinusnak. 1549. július 25 írja róla »Et parvus admodum et diligens Petrus; ego sum multo indulgentior.« És Petrus Paulinus ugyanazon napon írja: »Peto, ne patiatur nos M. T. longiori expectationi differri.« Thomas Viennensis pedig 1551. decz. 13. »Nec facile invenio, a quo mutner. . . Supplico M. D. V. primo quoque tempore nostram egestatem sublevare dignetur, quo et a creditoribus liberemur, et deinceps praesenti ac propria pecunia vivamus.« sat.

⁴⁾ Torda Zs. 1548. jan. 12-én írja, hogy a kormányzó »mirabatur tam lacero et vili habitu esse anictos; erant enim in illis pellibus, quarum reliquias Bartpha retulerant. . . Ibi pudui ego quidem, tamen et liberi M. V. . . Oro et obsecro, jubeat vestiri suos pueros.«

VIII.

A Réwai fiúk számos éveken át tartózkodtak Páduában. *Mihál* volt az első, ki visszatért. 1551. nyarán Bécsben találjuk, hol a császári udvar szolgálatába lépett ¹⁾. *János* és *Lőrincz* még maradtak. 1553. elején legifjabb testvérek *Ferencz* is hozzájuk csatlakozott, mintán Eperjesen Torda Zsigmond által az egyetemi tanulmányokra előkészítve lön; hol tehetségei és szorgalma által egyaránt kitűnt ²⁾.

Ezalatt atyjok hanyatlani érezvén erőit, melyeket súlyos köszvénybaj emésztett, *Jánost* és *Lőrinczet* is visszahívta, hogy hét év óta külföldön élő fiait még egyszer láthassa. 1553. nyarán két szolgáját küldötte érettek ³⁾. *Ferencz*, ki csak néhány hónap előtt hagyta el hazáját, maradt; atyja meleg sorokkal kívánta enyhíteni bánatát, mely testvéreinek távozása után reá várakozott ⁴⁾.

János és *Lőrincz* egyik nevelőjük, *Sinczler Ferencz* és az atyjok által küldött szolgák kíséretében, 1553. augusztus 14-én hagyták el Páduát. Velenczén, Görözön, Laibachon, Varasdon, Csáktornyan, Szombathelyen, Sopronyon keresztül

¹⁾ 1551. július 13-án innen ír Oláh Miklós cancellárnak.

²⁾ *Ferencz* 1549. decz. 22, 1550 jan. 14., decz. 28 és 1551 jan. 1-én ír Eperjesről atyjának. Páduából 1553. ápril 4-éről van keltezve első levele. — Torda Zsigmond 1551. jan. 1-én megküldi a nádori helytartónak „Orationem de Concordia, quam Franciscus noster recitavit publice, magna cum omnium admiratione. . . Intererant Vernerus, Senatores plerique, Sacerdotes. Ita permovit auditores, ut sit nunc in ore et oculis omnium. Mihi quidem non minus satisfecit, quam Laurentius olim Patavii; nec est puer hic ullus, cui ego aeque confidam ac Francisco, si qua provincia ardua, qualis haec fuit, injungenda est.“

³⁾ I. Ferdinand 1553. május 14-én utlevelet állít ki ezen szolgák részére.

⁴⁾ 1553. május 26. „Én zerelmes kis fiam, kérlek titeged, ne te in absentia fratrum tuorum moerore conficias, plura accipies ex literis fratris tui Michaelis, Christus te conservet charissimo fili. Ex mea et tua Sabria.“ Kivül: »Az én zerelmes kis fiamnak Réway Ferencznek adassék ez level.«

szeptember végén érkeztek atyjokhoz ¹⁾. Ez nem soká tartotta őket magánál.

Bécsbe küldötte őket, hogy a királynál magok és testvérek *Ferencz* részére, tanulmányaik folytatására segélyf eszközjenek ki. *Ferdinand* király szives fogadtatásban részesítette hű emberének fiait ²⁾. A *cancellár* is meleg érdekltséget tanusított irántok. Azonban a buzgó főpap nem mulasztotta el megragadni e kedvező alkalmat, hogy kísérletet tegyen a főrangú ifjakat megnyerni a kath. egyháznak. Hosszas hittndományi fejtegetésekbe bocsátkozott és egy könyvből, melynek kiváló meggyőző erőt tulajdonított, olvastatott *Mihál* által részleteket. Azonban a hatás nem felelt meg várakozásának. Elárulja ezt a hang, melyen ez ügyről atyjához intézett levelében szól, s mely a cancellárra nézve egyáltalán nem hízelt ³⁾.

Ezalatt atyjok betegsége súlyosbodott; és a fiúk már néhány héttel utóbb a turóczszenmártoni sirbolfba kísérték temecit.

János és *Lőrincz* ezen gyászos esemény következtében félhagyott szándékával visszatérni Páduába. *János* a császári udvarnál nyert alkalmaztatást. *Lőrincz* Oláh Miklós, ekkor már az ország primása, fogadta udvarába. Azonban a protes-

¹⁾ A család levéltár őntartotta Réwai udvari emberének, ki a fiúkért Páduába küldetett, számadásait. Négy lóval mentek oda. Az összes kiadás 35 forint és 48 arany.

²⁾ 1553. október 22-éről van keltezve az általak, *Ferencz* nevében is, a királyhoz intézett folyamodvány, melyben ismétlik azt, mit a megelőző napon nyert audientian szóval előadtak „Cum — írják többi között — pater noster charissimus jam senio et maximis fero laboribus confectus, nos tantum videndi desiderio ex Italia nunc revocaverit, iterumque nos eo mitere decreverit, ut arduum et difficile legum studium a nobis inchoatum ad optatum finem perducere possimus, hoc autem sine praesidio Majestatis Vestrae non ita commode ab eo fieri potest,“ kéri segélyét. — Október 26-án írják atyjoknak, hogy a király kívánja, miszerint még egy napig várakozzanak.

³⁾ *Lőrincz* 1553. okt. 26-án Bécsből írja atyjának: »Reverendissimum Dominum me hesterno die in suam secretam conclavem advocasse, eumque diligenter mihi inculcasse vanitates multas suae romanae Ecclesiae, duabusque fere horis me ibi ab eo esse retentum, meque semper legisse coram eo librum quendam nomine Pyghium.«

tans ifju nem érezte magát jól a főpap környezetében ¹⁾ Néhány hónap múlva Paduába utazott, hol 1555. tavaszán a tanári hivatalától megfosztott Gribaldi házáat ezerháromszáz aranyon megvásárolta ²⁾.

Kevéssel utóbb *Mihál* — ki most a családfő minden jogait gyakorolja testvérei irányában, — öccsét Jánost Paduába küldötte hogy innen *Lőrinczet* visszahozza a hazába, kinek a király legidősebb fiának *Miksa* főherczegnek udvarába kelle lépni ³⁾. Ferenc már előbb haza jött ⁴⁾. És ezzel befejezik iskolai pályájukat.

Önmagától fölmerül a kérdés, mily állást foglaltak el, mily szerepet játszottak a nyilvános életben azok, kiknek iskolai pályája ily nevezetes vala?

Mindanégy testvér 1546-ban bárói rangot nyert. A következő évben *Lőrincz* meghalt. A többi három testvér számos birtokot és Túróczi megye örökös főispánságát nyeri királyi adományul.

Mihál királyi tanácsossá lett; utóbb királyi főajtónállóvá neveztetvén, az országzászlósok magaslatára emelkedik. Többször országgyűlési bizottságoknak és nyolczadi törvényszékeknek tagjává választatik. *Péter* a szent korona öre és történetirója, fia volt.

János királyi udvarnoki állását rövid idő múlva elhagyja, hogy visszavonulva turóczi megyei uradalmaira, szerény körben töltsé életét.

Ferencz a kassai kamara igazgatója, majd bátyjának, *Mihálnak* halála után, elnyeri a főajtónálló méltóságot ⁵⁾.

Ekként a legidősebb és a legifjabb előkelő hivatalokat viselt. De politikai tevékenységök nem hagyott nyomokat hazájok történetében, nem állott arányban atyjok jelentőségével és nem felelt meg az ifju korokban fölkeltett reményeknek.

¹⁾ Midőn utóbb *Mihál* öccsét Jánost Paduába küldte, hogy *Lőrinczet* visszatérésre bírja, ez vonakodott engedni e kívánatnak, attól tartván hogy ismét az érseki udvarba kell mennie. Ezt 1555. július 10-én *János* írja Paduából *Mihálnak*.

²⁾ 1555. június 10-én *Mihál*hoz intézett levele.

³⁾ *János*nak 155. július 10-én *Mihál*hoz Paduából írt levele.

⁴⁾ 1555. június 24-én Szklaburyáról ír bátyjának *Mihálnak*.

⁵⁾ Levelezéseiket és egyéb irományait nagy részét a stjavnicskai családi levéltár őrzi.

M E L L É K L E T E K.

I.

1541. april 26.

R é w a i L ő r i n c z R é w a i F e r e n c z h e z .

Magnifice Domine et pater charissime si vales bene est ego bene valeo. Ex vestrae Magnificentiae proximis literis intelleximus, admonitionem paternam, ut serio oremus Deum pro nostris amicis et totius Regni huius salute, cui adhortationi, libenter obsecuti sumus, ut autem vestra Magnificentia certo intelligat obedientiam nostram, mitto exemplum nostrae orationis ^{*}), quam nos quotidie orare solemus, quemadmodum nobis petentibus, a nostro praeceptore praescripta est; Rogo autem vestram Magnificentiam, velit id a me grato animo accipere, et me sibi commendatum habere. Eandem vestram Magnificentiam in multos annos quam feliciter valere cupio. Datae Bartphae 26. Die mensis Aprilis, Anno Domini 1541. — Eiusdem vestrae Magnificentiae obedientissimus filius Laurentius Reway.

(Eredetiből.)

^{*}) „Domine Deus et Pater omnium afflictorum atque in te sperantium, qui promisisti, te nullius preces aspernaturum, qui ad te confugeret in nomine Jesu Christi filii tui, maxime vero nos pueros tibi curae esse ostendisti. Nos freti hac tua clemencia et summo erga nos amore, ad te supplices confugimus in summis periculis tibi non ignotis, in quibus parentes, affines et amici nostri constituti sunt, magno cum discrimine totius Regni Hungariae. Respice Pater has nostras miserias, nec tantum permitte hosti crudelissimo, tuaeque ecclesiae infensissimo, ut eorum sanguine suam libidinem expleat, pro quorum salute unicus filius tuus Dominus noster Jesus Christus sanguinem suum fundere non dubitavit. Fatemur nos iam pridem hanc poenam, et longe maiorem meritos esse, pro ea impietate, qua te offendimus, sed ignosce Pater, ignosce veniam petentibus, neque concede, ut deleta ecclesia tua, gloria quoque tua periclitetur. Hoc a te iterum atque iterum rogamus, propter filium tuum, assidue pro nobis apud te interpellantem Amen.“

II.

1543. augusztus 22.

Réwai Lőrincz Réwai Ferenczhez.

S. P. D. Magnifice Domine, Domine pater charissime. Cum iam diu hinc nemo isthuc, nec istinc ad nos venerit, nullas literas potui Tuae Magnificentiae scribere, sed tamen non feriatum sum, et quendam dialogum ex hungarica lingua verti, quem Tuae Magnificentiae mitto, et peto, ut meum hunc laborem boni consulat, quamquam nihil continet laeti, nam est de miserrimo statu hungariae, et de occupatione Budae scriptus. Verum quid faciamus? Nam quem hae res non magno dolore afficerent, aut quis earum obliuisci posset? Quod si qui faciunt, eos puto esse duriores quouis saxo et trunco, qui hanc miseriam deplorarent, si quid sentirent, quales multi lapides et trunci reperiuntur, qui nihil afficiuntur communibus malis, quidquid accidat in Regno. Verum hos praetermitto, nam ego scio, quod vestra Magnificentia maxime sollicita est de amissione patriae, Itaque volui ad Tuam Magnificentiam hunc dialogum mittere. Atque eandem Tuam Magnificentiam Deo clementissimo commendo. Bartpha XXII. Die Augusti. Anno Domini 1543. Eiusdem vestrae Magnificentiae obedientissimus filius Laurentius Reway.

(Eredetiböl.)

III.

1543. november 15.

Réwai János Réwai Ferenczhez.

Magnifice Domine, Domine, pater charissime. Ego sum inter spem et timorem, dubius de hoc conuentu, qui cremniciae futurus est. Nam si antecedentia mecum cogito, magnam causam timoris mihi praebent. Attamen spero, principes et caeteros maiorem diligentiam adhibituros ut sibi nobisque in his periculis consulant. Sed

posset aliquis objicere. Quid haec ad te puer quae nos facimus? tamen tibi non sunt commissa? O Deus bone, ad quos magis attinent ea, quae fiunt in Republica, quam ad nos pueros. Nisi enim omnia consilia eo conferuntur, ut nobis salua patria et pax a parentibus relinquatur, quid nobis est miserius? Quanto melius esset nos esse mortuos, quam superstites nostris parentibus. Ideo non est mirum, si sollicitus sum de iis, quae publice aguntur, quorum neque dies, neque noctes obliuisci possum. Oro igitur Deum, ut nostri aliquando misereatur. Nam si aliquid boni vult facere huic misero regno, id faciet propter iuuentutem; de adultis quod speremus, nihil est, qui non desinunt iram Dei augere. Cupio bene valere tuam Magnificentiam. Bartpha 15. die nouembris. Anno Domini 1543. — Eiusdem tuae Magnificentiae obedientissimus filius Joannes Reway.

(Eredetiböl.)

IV.

1543. december 14.

Réwai János Réwai Ferenczhez.

Magnifice Domine, Domine et pater charissime. Nihil laeti adhuc ex proximis comitiis percepi. Quia tuam Magnificentiam aiunt aegram interfuisse et eodem quoque modo discessisse. Quantam vero voluptatem inde capiam, id tua Magnificentia per se intelligere potest, Praeterea in aliis quoque rebus, quae ad concordiam et conseruationem communis salutis pertinent, admodum parum profectum est. Utinam minus verus diuinator fuisset, de hoc conuentu, quam fui. Et quid amplius declamarem, si illuc venissem, id cognosceret tua Magnificentia ex proximis meis literis, quia nondum scriptum illud absolueram. Deus adsit nobis, neque suam iram in pios velit effundere, quam nunc in nos propter maliciam huius Regni iam diu exercet. Quia nondum taedet me patriae linguae, libenter eam in meis studiis exerceo. Verti nuper dialogum alterum ex vernacula

nostra in latinum sermonem. Mitto autem eum tuae Magnificentiae, rogoque eandem, ut hoc meum munusculum, qualecunque acqui bonique consulat. Valere tuam Magnificentiam opto. Bartpha XIII. (sic) Anno Domini 1543. — Eiusdem vestrae Magnificentiae obedientissimus filius Joannes Rheyway.

(Eredetiből.)

V.

1544. april 5.

Réwai Mihál atyjához Réwai Ferenczhez.

Magnifice domine et pater mihi charissime. Cum redigo in memoriam maxima et summa dona dei in me collata ex summa sua misericordia, non satis deo optimo maximo gratias agere possum. Primum, quod me nasci voluit hominem ad possidendum regnum coelorum, perque talem parentem, qui me sub diuina lege seruet, nihilque omnino, quod patrem bonum facere deceat, negligeret, a quo ego non corpus solum habeo, verum eius industria mentem quoque bene institutam. Nam amantissime parens, profitendum est meam educationem tuae Magnificentiae magno stetit, summamque ex ea re laudem consecutam esse Tuam Magnificentia; certum est, quod me statim a prima pueritia instituere in timore domini tua Magnificentia coepit. Ac mihi quamprimum annos expleui sex, tua Magnificentia conduxit paedagogum, qui me institueret in bonis literis. Nunc vero postquam proejectiori sum aetate, misit me tua Magnificentia in loca externa, ubi tum mores hominum, tum studia honesta perdiscere possim. Ad talem vero praeceptorem, a quo ego totam summam christianae fidei perdiscere potuissem. Quemadmodum Evander ad filium suum Pallantem inquit: Sub te tolerare magistro Militiam et graue Martis opus tua cernere facta, Assuescat primis et te miretur ab annis. Officium enim boni patris est, non id solum, ut filios suos cibo potuque nutriat. Verum animae quoque eorum curam gerere. In hac re quoque culpanda tua Magnificentia minime est, imo maxime laudanda. Quare ita, uti filios deceat gratos, tuam Magnificentiam diu noctuque inseruire uolo. Eandemque bene valere ad annos Nestoraecos cupio. Cre-

mnicii 5. die Aprilis Anno 1544. — Eiusdem tuae Magnificentiae obedientissimus filius Michael Reway. — Valetudinem fratrum meorum Tua Magnificentia ex literis domini Petri praeceptoris nostri intelliget.

(Eredetiből.)

VI.

1544. april 5.

Réwai Mihál anyjához, Paksi Annához.

Kezenetemnek wtanna en zerelmes azzoniom anyam, kewanom nagisagod egesseget hallanom, minek wtanna nagysagod kewanya hogy meg yelenczek alapatwnkat. Gazdank hala istennek bizon olyan wagyon, kynel iob nem biszem hogy soha lehessen, es Andras wramat felette igen zerety. — Towaba mynekwnk egy zobat es komarat adot, kybe lakynk. Janos wram es Lerynez wram betegek, Lerinez wramat hydeg lely minden napon, de hizem istent, hogi mayt meg gwgewl. Janos wram ma harmad napia hogy meg betegule es azt ys a hydeg bantya. Az oscola mester bizon eleg yol tanythia a giermekeket es mynket is. Isten tarczya te nagysagodat mynden yowal. Kermecz Banyarol 5. die Aprilis Anno 1544.

Az te nagyságod

zerető fya
Reway Myhal.

(Eredetiből.)

VII.

1546.

Réwai János Sövinházi Borbálához.

Kezenetemnek utanna zerelmes nenem, igen oromest hallanam az te kegelmed egesseget, en hala istennek az en atiamfaiual nag io egessegebe es zerenczebe iuttunk ide olaz orzagba, es az hercegél zembe uottunk es igen oromest meg engede tizenket emberre

valo spagia viselest, mert it nag' tizesseget vallunk vele. Touaba kerem kegelmedet, hog az zegen Lorinc mellett koniorogi azzoniomnak, hog ne hagia. Isten tarca meg kegelmedet. Ez level kolt Venecbe 1546.

Az kegelmed otse

Renay Janos.

Külczim: Ez level adassek Souinhazi Borbala azzonnak az en zerelmes nenemnek.

(Eredetiből.)

VIII.

1547.

Réwai Lőrincz atyjához Réwai Ferenczhez.

S. D.

Rem tibi non ingratus iam pater optime scribam,
 Quam rogo placato suscipias animo.
 Calliope musarum iucundissima princeps
 Dixit: Care puer noster alumnus eris.
 Illa mihi praecepit culta ut carmina pangam,
 Et tibi consecrem mi venerande pater.
 Observans mandata meos tibi dedico versus,
 Mittere nil possum, quod teneam melius.
 Et me virtutem in precio mandavit habere:
 Ut patriae possem tollere tanta mala.
 Nil magis est iucundum, quod tibi scribere possim,
 Quam quod nunc belle corpora nostra valent.
 Ingenuasque artes conamur discere prompti,
 Ut simus summo pignora grata Deo.
 Demum ut magno nos tu complectaris amore:
 Oro nos cures pro bonitate tua.
 Ingratum est mihi fratrem saeva febre teneri,
 Nam sic aegrotans discere non poterit.
 Vivere concedat tibi magnus Christus Jesus,
 Artes ut possim continuare bonas.

Enitar tua ne cadat expectatio vana,
 Artibus ingenuis assidue inuigilans.
 Ut fructus ingentes possis cernere nostros,
 Nam nil turpius est, quam didicisse nihil.

Data Patavii decima quinta Decembris Anno 1547. — Obedientissimus filius Laurentius Rewaj.

(Eredetiből.)

IX.

1548. május 17.

Réwai Lőrincz anyjához.

Zolgalatomnak utanna zerelmes azzoniom aniam. Felette igen czodalom, hogi enni idetül fogua semmi levelet kegelmedtül nem vettünk. Immar bizoni vagion ött honapia. Azert kerem te k(egyelmedet) hogi kegelmed irion ennekem az te k(egyelmed) egessegeröl. En hala istennek io egessegbe vagiok. Touabba, kit kerem k(egyelmedet) uramnak meg ne mongia k(egyelmed), ha meg mongia is k(egyelmed), ugi mongia k(egyelmed), hogi en ram Sigmond mestert ne haragicza uram, mert az haragos mester nem tanit hat io keduel. Sigmond mester magat barzsonial ruhazza. Barzon kentest csinaltatot, nadragot barsoniost, czipellest suueget mind barzoni bol. Az barzoni kenteket kerdette hogi ha mi akarunk hogi czinaltasson, Mihali uram azt mondotta, az mi akaratunk semmi, csak az ur meg nem haragugiek. Es azt mondotta, hogi az barzoni kentes kiueuen az teb ruhat meg engedte uram u neki. De istenert kerem k(egyelmedet), hogi uram meg ne haragugiek. Isten tarca meg k(egyelmedet). Ez level ket Paduabol 17. Mai Anno 1548.

Az te k(egyelmed) fia

Rewai Lerincz.

(Eredetiből.)

X.

1548.

Réwai Mihál Wárdai Pál esztergomi érsekhez.
Ad Reuerendissimum dominum Archiepiscopum
Strigoniensem.

Salutem et officiorum suorum commendationem Domine Reuerendissime et patrone mihi imprimis colende. Retulit mihi Andreas Paluczky gratissimum de valetudine Reuerendissimae Dominationis vestrae nuncium. Optime enim valere Reuerendissimam Dominationem vestram dixit, quod eo mihi gratius fuit, quia prius audiueram Dominationem vestram Reuerendissimam grauisime decumbere, adeo ut omnes medici de vita eiusdem desperassent. Id falso ac temere confictum esse quantum gratuler, verbis exprimere non possum. Non enim errauero si affirmem, neminem esse, qui ita bene de Republica nostra meritis sit, et nunc quoque bene mereri studeat, atque Dominationem vestram Reuerendissimam. Quare in quotidianis meis precibus Deum inuoco, ut Dominationem vestram Reuerendissimam nobis ac patriae afflictæ diuissime conseruet incolumen. Nos (gratia Deo optimo maximo) salui et incolumes sumus, operamque diligentem bonis studiis nauamus, et conamur spei iam olim de nobis conceptae satisfacere. Non enim me latet, quid nos maneat, nisi expectationi vestrae abunde respondeamus.

(Eredeti fogalmazathól.)

XI.

1548.

Réwai Lőrincz Wárdai Pál esztergomi érsekhez.

S. D. Et obsequia sua unice commendat. Non inficior Reuerendissime Domine me a tua Reuerendissima Dominatione posse accusari negligentiae, quod a tanto tempore nihil ad tuam Reuerendissimam Dominationem dederim literarum. Quapropter cum culpa non

vacem, oro maximum in modum, ut huic noxae des veniam. Hic Johannes natione Italus, vir optimus, et strenuus miles, egit una cum fratre suo uiro eruditissimo, et optimo, apud Dominum Petrum Pereni, fuitque eius frater gratissimus Illustri Domino Petro Perenio, propter singularem eruditionem, a quo euocatus erat ex Italia, ut in artibus liberalibus eius filium erudiret. His stipendium debitum post mortem Domini Pereny ab eius procuratoribus non est numeratum. Quamobrem oro Reuerendissimam Dominationem Tuam, pro amore eius erga me, ne eis patrocinio suo deesse velit. Vale nosque tuo fauore complectere. — Seruitor tuae Dominationis Reuerendissimae Laurentius Rewaj.

(Eredetiből.)

XII.

1548. augusztus 27.

Réwai János Wárdai Pál esztergomi érsekhez.

P. D. Puto Reuerendissime domine et patrone mihi honorande, mirari vestram Reuerendissimam Dominationem, nos a tam longo tempore nihil ad vestram Reuerendissimam Dominationem dedisse literarum, in causa sunt studia assidua, et tabellariorum penuria, atque etiam cum certorum hominum potestas est, non tantum temporis datur, ut scribere possimus ad quos maxime vellemus, nam ita properant, ut nullum concedant spatium scribendi. Non puto vestram Reuerendissimam Dominationem ignorare, patrone mihi multis modis colende, Petrum Perenni pie memoriae conduxisse duos Italos fratres, optimos viros, alterum, ut filium in artibus atque disciplinis erudiat, et mores eius formet, virum pereruditum, alterum vero pro milite stipendiario, certa constituta mercede. Qui cum post mortem principis discedere vellent, et stipendium repeterent, haeres eos absque ulla data mercede dimisit. Oro vestram Reuerendissimam Dominationem, Reuerendissime Domine, patrone benignissime, ut hanc istorum tam honestam et iustam causam suscipias, et eorum patrocinium agas. Atque apud Gabrielem Perenni autoritate vestra Reuerendissima Dominatio efficiat, ut eis salaria sua iusta persoluantur. Quod

si fecerit Reuerendissima Dominatio vestra hos viros honestissimos, perpetuo beneficio vestra Reuerendissima Dominatio deuinciet, et nos vestrae Reuerendissimae Dominationi immortales gratias agemus. Opto vestram Reuerendissimam Dominationem bene ualere. Data Patauii 27. Augusti 1548. Eiusdem vestrae Reuerendissimae Dominationis seruitor Joannes Reway.

(Eredetiből.)

XIII.

1548.

Réwai Mihál Oláh Miklós cancellárhoz.

Ad Reuerendissimum Dominum
Nicolaum Olahum etc.

Intellexi ex Andrea Paluczky, Domine ac patrone summa obseruantia colende, te prospera frui valetudine. Gratulatus sum profecto adeo hoc nuncio, vt affectum meum verbis exprimere non possim. Quid enim mihi optabilius, quid gratius euenire possit, quam te in quo uniuersa patriae nostrae cura tanquam in cardine posita est, recte valere? Tibi enim non die, non noctu quiescere licet, tantae tibi curae Republicae conseruandae causa incunbunt. Ita ut recte illud Homeri obseruare videaris. *ὅν γὰρ παντὶ χιόν ἐνδὲν βουλὴ φοροῦν ἀνδρῶν.* Cognitum mihi est patrone carissime, te, imprimis autoritate apud regem valere, nullumque ex magnatibus aeque liberum ad eius Maiestatem aditum habere. Quamobrem oro te velis negocia nostra apud regem studio, consilio, autoritate promouere, ut diutius bonis studiis in Italia excultrice ingeniorum, operam nauare possimus, quo tandem utilius patriae multis modis afflictae inseruiamus. Quod si feceris, facies rem te dignissimam, nobis utilem atque gratam, nosque perpetuo tibi ac familiae tuae deuinetissimos reddes. Nec quin hoc summo studio facturus sis dubito, perspectum est enim mihi quam tu adolescentibus studiosis faueas.

(Eredeti fogalmazatból.)

XIV.

1548.

Réwai Mihál Kecseti Márton veszprémi
püspökhöz.

Ad Reuerendissimum Dominum Veszprimiensem.

Accepi ex Andrea Paluczky de te Antistes omni reuerentia dignissime, expectatum iam a longo tempore nuncium. Suspensus enim a sex fere mensibus fui, quod nihil de te certi intelligerem. Alii enim te in Transiluaniam profectum esse aiebant, diuersi vero diuersa de te dicebant, adeo ut cui credendum esset, ignorarem. Nunc tandem intellexi certo, te valere optime, atque Viennae regi operam nauare, quod quam mihi gratum sit eloqui verbis non possum. Nihil enim mihi magis ex animi mei sententia accidere potest, quam te optimum fautorem ac patronum carissimum prospera uti valetudine. Ego quoque (gratia Deo) una cum fratribus meis carissimis optima fruor valetudine (bene ualeo) ac studiis bonarum artium diligentem operam nauo, caueoque summo studio, ne illud Homeri in me cadere possit: *ἀίχρον τοι δεικνῶντε μένιν κενεόντε νέεσθαι.* Vale foelicissime et me solito tuo fauore complectere.

(Eredeti fogalmazatból.)

XV.

1548.

Réwai Mihál Serédi Gáspárhoz.

Ad magnificum Dominum Gasparum Seredj.

Quanta nobis aduersaria parata sit, ac quanta spes de nobis sit concepta, non ignoro. Unde cum tantam expectationem in animo meo repeto, maxima angor sollicitudine, totusque tremo horreoque, usque adeo laboriosum ac difficile esse existimo respondere huic tantorum virorum expectationi. Conabor tamen, vestrisque omnium mo-

nitis parvo libentissime, die nocteque nihil aliud in animo versabor, quam quo modo vestrae voluntati satisfacere possim. Non enim me fugit, quam male nobiscum agetur, si expectationem vestram fallamus. Persuasum igitur tibi esse hoc unum, patrone mihi omni obseruantia colende, velim, me nihil agere, nihil cogitare aliud, quam ut olim me vobis exhibere eum possim, quem me esse cupitis, huc incumbo huc neruos omnes, huc vires quantulascunque habeo, summo conatu intendo. Pergratum mihi est, te nobis contigisse patronum ita beneuolum, qui autoritate, doctrina, potentia, opibus denique primus in Hungaria es. Denique Deum optimum maximum in precibus meis solitis inuoco diligenter singulis diebus, ut te conseruet incolumem patriae afflictæ ac nobis quam longissimo tempore. Accipimus poculum missum a tua amplitudine, pro quo immortales tibi agimus gratias agemusque, dum viuemus; simulque, dabimus operam, ne ingratitude notare possis, nec unquam beneficiorum tuorum memoriam senescere apud nos patiemur. Vale.

(Eredeti fogalmazatból.)

XVI.

1548.

Réwai Mihál Werner György sárosikapitányhoz.

Ad Dominum Vernerum.

Quamuis nullum mihi argumentum scribendi succurreret Venerere carissime, tamen cum tam certum, fidumque tabellarium habere, non potui non aliquid ad te literarum dare, quibus vel saltem beneuolentiam ac gratitudinem meam pro plurimis tuis erga me ac fratres meos bene factis ostenderem, significaremque me optime memoria beneficia tua in nos collata tenere. Persuadeas igitur tibi velim, me quamdiu superstes ero, tibi ac filijs tuis deuinctum fore, conaturumque, si vita mihi longior concedatur, reponere tibi si non parem, vel saltem aliquam gratiam. Memini enim praeceptum Theognidis nostri elegantissimum, qui his versiculis hortatur Cyrrum ad gratitudinem.

Οὐδ' ἀγαθὸν το μέγιστον ἐπαγοισκονσὶ πάθοντις

Μνημα δ' ἔχονσ' ἀγαθων καὶ χάριν ἐξοπίσω.

O vtinam liceat aliquando Venerere carissime reipsa animi meae gratitudinem erga te ostendere, facerem profecto te luculentissimum testem gratitudinis meae. Deus te vna cum vxore tua primaria matrona, liberisque tuis carissimis seruet quam longissimo tempore incolumem.

(Eredeti fogalmazatból.)

XVII.

1548.

Réwai Mihál barátjához Rákóczy Györgyhöz,

Ad Dominum Georgium Rakoej.

Accepi literas tuas amice carissime, ex quibus te bona frui valetudine intellexi, quod tam mihi fuit gratum, quam quod maxime, precorque vt quam diutissime vna cum vxore tua honestissima matrona, atque cum liberis tuis dulcissimis recte valeas. Significas te vehementer literis nostris delectari, atque rogas, vt ad te saepe scribamus, id profecto faciemus sedulo ac diligenter, quoties occasio et oecium dabitur. Te autem rogamus, si quando literas ad te dare non poterimus, negligentiae nostrae ne imputes. Occupati enim in studijs nostris frequenter sumus, nec vacat tantum a literis, vt ad omnes vel saltem ad praecipuos quos vellemus scribere possimus. Vnum tamen hoc tibi persuasum esse velim, me propter multas causas perpetuo dum viuam tibi amicissimum fore, et conaturum tibi pro tuis multis in me illatis beneficijs gratiam referre. Vale.

(Eredeti fogalmazatból.)

XVIII.

1549.

Réwai Mihál Wárdai Pálesztergomi érsekhez.

Salutem et obsequiorum suorum commendationem. Domine Reverendissime, et patrone mihi imprimis colende. Retulit mihi Dominus Iohannes Vylakj singularem Dominationis vestrae Reverendis-

simae erga me benevolentiam, quam ego iam a prima mea infantia luculentissime expertus sum, ac in dies magis experior. Pro qua Dominationis vestrae Reverendissimae ingentes ago gratias. Nam relaturum me dignam gratiam polliceri non audeo. Est enim res sita supra vires meas, gratiam tanto meo patrono referre. Verum id quod vnum possum, Dominationi vestrae Reverendissimae magna cum animi iucunditate offero, et me totum in potestatem Reverendissimae Dominationis vestrae trado, ut de me sic disponat Reverendissima dominatio vestra, ut de filio suo obedientissimo. Quam feliciter ualere opto. Patauy 16. Octobris Anno M.D.XLIX. — Eiusdem Dominationis vestrae Reverendissimae Seruitor Michael Reuaj.

(Eredetiből.)

XIX.

1549. november 11.

Révai Mihályatyjához Révai Ferenczhez.

S. D. Superioribus diebus, pater dulcissime, Mantuam consalutatum regis nostri filium Ferdinandum, Archiducem Austriae, optimae indolis adolescentem, excurreramus, magna profecto deliberatione prius vsi. Incerta enim nobis voluntas tua erat, nec tantum temporis supererat, ut intelligere ex Magnificentia tua possemus, quae Magnificentiae tuae sententia esset. Non enim prius de profectione cogitaueramus, quam principem Tridentum peruenisse intellexissemus. Ac ne tum quidem in animum nostrum induxissemus de itinere suscipiendo, nisi Andreas Vogenod, vir optimus et summae autoritatis, quibusdam nobilibus adolescentibus Germanis suasisset, ut Mantuam proficiscerentur, non propterea solum, quod multa dignissima spectatu visuri essent, verum etiam quod ex officio deberent filium regis consalutare. Cum hoc adolescentes illi nobiles nobis retulissent, putauimus, nos praetermissi officij notam subituros, nisi nos quoque ad eum consalutandum excurrissemus. Praeterea id nobis valde utile fore rati sumus, ut in eius noticiam perueniremus, maxime cum rumor esset non exiguus cum regem Hungariae breui designatum iri, cumque id etiam ex literis Magnificentiae tuae superiori anno datis accepissemus. Itaque

a praeceptoribus nostris precibus non paruis impetrauimus, ut officij gratia ad principem proficisceremur, qui magna cum benevolentia ac hilari vultu nos suscepit, et me loquentem praesente Cardinali Tridentino et quamplurimis alys libenter audiuit. Nolui namque mutus ad eum accedere, sed magna cum breuitate ei animum nostrum exposui. Atque ut Magnificentia tua sciat, quid dixerim, adiunxi ea verba quibus vsus sum. Scio enim Magnificentiae tuae ea non paruam delectationem allatura. Summopere et princeps mea oratione delectatus est, maxime cum dicerem nos vehementer desiderare eum Hungariae regem creari. Quamebrem oramus Magnificentiam tuam ut patrem nostrum benevolentissimum, ne propterea nobis aut praceptoribus nostris succenseat Magnificentia tua. Nam utile nobis fore in posterum quoque noticiam principis existimo. Respondit mihi his ipsis verbis. Vos semper eritis mihi commendati, Deinceps perpetuo nos agnoscet, nostrique recordabitur, adeo illius animo verba mea inhaeserunt. Hoc iterum Magnificentiam tuam maximis precibus oramus et obtestamur. Venetys summj apparatus ad aduentum principis fiunt, eoque magna multitudo confuit visum pugnam naualem, quae exhibebitur in ingressu principis. Maior pars studiosorum iam transiit Venetias, Lectiones quoque interim suspensae sunt. Pace itaque Magnificentiae tuae, nos quoque visum rem raram et pulchram transibimus. Et Magnificentiam tuam summis precibus oramus, ne nobis hoc vitio vertat, nam a quamplurimis annis nunquam tantj sumptus a Venetis in spectacula facti sunt, quantj nunc fiunt. Hoc a Magnificentia tua etiam atque etiam magnopere petimus, ac responsum paternum quamprimum expectamus. Bene valere Magnificentiam tuam optamus Patauy 11. Novembris Anno M. D. XXXXIX. — Eiusdem Magnificentiae tuae obedientissimus filius Michael Reuaj. *)

(Eredetiből.)

*) Mellékelve van Révai Mihálynak a főherczeghez intézett beszéde mely itt következik.

Serenissime Princeps, Domine clementissime, Serenitatis vestrae fideles seruitores sumus, tres fratres Hungari, filij Francisci Reuaj, Palatini regni Hungariae, fidelissimi seruitoris Maiestatis vestrae. Accensi summo desiderio videndi serenitatem vestram, intermissis studijs, Patauy ad Maiestatem vestram Dominum nostrum clementissimum officij gratia excurrimus. Rumor enim est non exiguus in Hun-

XX.

1562. május 21.

Réwai János Torda Zsigmondhoz, mint a kassai kamara igazgatójához, egykorinevelőjéhez

Egregio domino Sigismundo Thorda Praefecto Camerae Hungaricae etc.

Nuper dum essem Posonii, putabam D. V. ad invisendum me venturam. Ego quidem, si per adversam valetudinem licuisset, ad D. V. venissem. Verum existimo propter diversas occupationes non potuisse D. V. loco movere. Scio namque eidem non parvas curas incumbere. Erat mihi in animo inter alia rogare D. V., ut editionem Bonfinii ne longius differret. Solicitamur enim a multis et increpamur, quod opus illud tam diu suppressum teneamus. Rogo itaque D. V., nomine omnium fratrum, ut quanto fieri potest citius, in lucem dare velit librum Bonfinii a nobis D. V. datum, nostrique honestum, prout promisit, mentionem faciat, quod pro suo erga nos amore facturam, bono modo non dubitamus. Datum Alsolyndvae 21. maji 1562.

servitor ac filius

Joannes de Rewa.

XXI.

1539. szeptember 7.

Stöckel Lénárd Réwai Ferenczhez.

S. P. D. Quod magnificentia vestra sua charissima pignora meae potissimum curae ac fidei committere voluit, id ego non tam meae virtuti aut dignitati tribuo, quam munificae erga me voluntati gloria Maiestatem vestram regem Hungariae futurum. Quod Deus optimus Maximus foeliciter annuat. Nihil profecto nobis gratius, nec regno illi utilius accidere posset. Succeedet enim patri filius virtute, iustitia, clementia haud inferior. Quare supplicamus serenitati vestrae, velit nos in numerum suorum fidelium servitorum benigne suscipere. Conabimur profecto sic bonis literis operam in florentissimo Patauino gymnasio dare, ut olim fideliter ac magna cum utilitate Maiestati vestrae inseruire possimus. Hoc etiam atque etiam Maiestatem vestram oramus.

vestrae, cui ut omni vicissim officio respondeam, quanto possum studio, diligentiaque curabo. Id ego vestrae magnificentiae pluribus verbis promitterem, sed mea semper cura fuit, re ipsa ut mallem meum studium, quam verbis probare. Habebo filios vestrae magnificentiae mecum in mea habitatione, ne in ipsa turba puerorum esse cogantur, et quidquid ad institutionem eorum pertinebit, in eo ita meminero mei officii, ut si id in praesentia vestrae magnificentiae facerem. Faxit Deus opt. max., ut vestra magnificentia quam diutissime sit superstes, et olim magna cum voluptate videat liberos suos se dignos, et hoc gradu, in quem divinitus sunt collocati. Me vero vestrae magnificentiae etiam atque etiam commendo. Bartyphae septimo die septembris. Anno Domini 1539.

V. magnificentiae deditissimus

Leonhardus Stöckel.

(Eredetiből.)

XXII.

1539.

Stöckel Lénárd Réwai Ferenczhez.

S. P. D. Cum mihi Martinus Baran narraret, vestram magnificentiam literas meas expectare, et de studiis filiorum, et de paedagogo, facere non potui, quin ea quae sentirem, vestrae magn., sine ulla dissimulatione, significarem. Acepi pueros ita institutos, ut tota mihi ratio docendi mutanda sit, quae non est ad inanem aliquam ostentationem comparata, sed qua necesse est uti omnibus, qui recte iuventuti consulere, eique maxime utilia tradere volunt. Necessaria ignoramus, inquit ille, quia non necessaria didicimus. Id profecto accidit illis, qui neglectis primis principiis doctrinae, nescio quae primum docent miseram pueritiam, magno cum labore huius, nullo vero cum fructu et utilitate. Non reprehendo linguarum studium, cui ego in graeca et latina lingua ita deditus fui, ut meae operae me non poeniteat. Sed quid is in graeca aut alia lingua efficiet, nisi prius interpretem linguam, hoc est latinam linguam bene cognovit? Hanc vero quis potest cognoscere, nisi ex latinis scriptoribus? Porro hos nemo intelliget, nisi prius singulorum vocabulorum naturam, formationem, et

quo recte inter se coniungantur, didicerit, quae in grammaticis tradi solent; quamobrem filios vestrae magnificentiae primum formulas declinationum et coniugationum ex Donato discere et perdiscere volo, quas cum tenuerint, ducam eos ad integram grammaticae cognitionem, quae non regulas tantum, sed etiam exempla optimorum autorum, et loquendi scribendique usum requirit. Mallem quidem alia superiora tradere, ex quibus ad me etiam fructus aliquis redire posset. At ego iumentutis, non meum profectum quaero. Quae ratio si vestrae magn. non displicet, libenter ea utar; quod facio in liberis vestris instituendis, quorum ingenia mihi non mediocriter probantur. Adiungo etiam certis diebus prima elementa pietatis seu doctrinae christianae, in qua etiam iusto ordine et solide eos institui volo. Quod de paedago scire cupit v. m. in eo forsitan aliquid aliud consilii dedissem, si res adhuc integra ad me delata fuisset. Nunc vero ita sentio, filios v. m. paedago omnino carere non posse. Necessesse est enim eos non in schola tantum, sed ubicumque sunt, habere aliquem morum magistrum. Qua in re adhuc nihil in Blasio desidero diligentiae. Sed vehementer velim, ut v. m. etiam D. Ecchii consilio uteretur. Haec habui, quae hoc tempore ad v. m. scriberem. Ea ut m. v. in optimam partem accipiat, vehementer rogo. Optimo certe animo et vestrae magn. studiosissimo a me scripta sunt. Quam ego diu et foeliciter valere cupio. Bartpha postridie Mauricii Anno 1539.

V. m. deditissimus
Leonhardus Stöckel.

(Eredetiböl.)

XXIII.

1539. november 23.

Stöckel Lénárd Réwai Ferenczhez.

S. P. D. Facile assentior vestrae magn. de occupationibus, quibus scribit se impeditam fuisse, quo minus me de sua voluntate, qua me ratione in erudiendis suis filiis uti velit, mature faceret certiore. Quin magn. vestrae gratiam habeo maximam, quod etiam hoc tempore, in tanta mole negociorum, tamen mihi, quid de meo consilio sentiret, cum per literas, tum domestici et intimi sui neces-

sarii commemoratione significaret. Etsi autem mei consilii veras et firmas rationes me habere existimo, non illas quidem a me ipso dumtaxat haustas, sed a viris doctissimis, meis praeceptoribus, quorum eximia doctrina iam pridem orbi terrarum cognita atque perpecta est, acceptas; tamen voluntati vestrae mag. et in hac re, et in aliis ita parebo, ut qui libentissime. Nunquam enim adeo duro aut arroganti fui ingenio, quin longe mallem aliorum sana iudicia sequi, quam mea. Quare, cum ita videatur vestrae m., aliisque viris doctissimis, quorum consilio m. v. usa est, ut utriusque linguae cognitione simul imbuantur filii, non committam, ut voluntati vestrae magn. videar repugnasse. Hoc modo a vestra magn. magnopere contendo, et peto, ut quidquid superioribus literis de meo iudicio scripsi, id vestra magn. ab optima fide animoque profectum esse arbitretur. Nam doctrinae aliarumque rerum laudem facile equidem cuiilibet concesserim, sed an fide quisquam maiore, aut studio esse possit erga eos, quos instituendos suscepit, nescio. Quod cum erga omnes faciam, quanto magis id me facere existimabit vestra magn. erga suos, quos ut imprimis complectar, multae, et hae quidem grauissimae causae, me hortantur, quas tamen, ne longiore epistola aliquid vestrae magn. molestiae addam, volens hoc tempore praetermitto. Vestrae magn. me, quanto possum studio, commendo, et pro ea beneficentia ac liberalitate, qua erga me utitur, semper me gratissimum fore promitto. Quod superest, vestram m. quamoptime valere, eidemque omnia optatissima euenire vehementer velim. Bartpha 23. Nouembris Anno Domini 1539.

Vestrae magn. deditissimus
Leonhardus Stöckel.

(Eredetiböl.)

XXIV.

1540. február 23.

Stöckel Lénárd Réwai Ferenczhez.

S. P. D. Quod foelix faustumque sit vestrae magn., eiusdemque charissimis filiis, nacti iam sumus paedagogum, de cuius moribus ac doctrina tametsi certi adhuc iudicare nihil possum, tamen vestrae magnificentiae et doctorum virorum iudicio cum libentissime

assentiar; spero tum spei atque expectationi omnium nostrum facile satisfacturum esse. Quod si fit, nihil est omnium rerum, ex quo maiorem laetitiam ac voluptatem capere possum. Tantum est desiderium meum, quo vestrae magn. et pueris nostris optima indole praeditis, omnia secundissima euenire cupio. Quantum vero sit boni in idoneo iuuentutis magistro, etiam vestra magn. prudenter significat, cum scribit, facilius sibi esse mille equites, quam unum paedagogum inuenire. Nam si nihil interesset, cui prima aetas instituenta committeretur, nunquam Rex ille prudentissimus Philippus Alexandro filio suo, orbis terrarum principe futuro, omnium philosophorum antesignanum Aristotelem magistrum elegisset. Sed, ut dixi, de hoc nostro omnia, quae ad eius officium pertinebunt, sperare non dubito. Quem ego omni ratione, qua potero, sedulo adiuuabo. Vestram magn. quamoptime valere cupio, eique me totum commendo et trado. Bartpha pridie Matthiae 1540.

V. m. deditissimus
Leonhardus Stöckel.

(Eredetiöl.)

XXV.

1540. april 29.

Stöckel Lénárd Réwai Ferenczhez.

S. P. D. De Matthia Deuai tantum ad magn. vestram proximis literis scripsi, quantum ego ex aliis cognoram. Sciebam enim Dominum Pereni ei inimicum esse factum, sed quamobrem, adhuc mihi notum non erat. Intellexi postea ex sacerdote quodam Uybeliensi, qui eandem ob causam per dies aliquot in carcere habitus, visendi mei aliorumque amicorum gratia, huc ad nos venerat. Idemque ad me scripsit ipse Deuai his verbis. „Turbas et causas discessus mei a priore principe meo, tenere te credo. Summa controuersiae, Paris circumlatus, aut in cancellos inclusus, sacramentum non est. Ille pro sacramento habet, conditiones ad integritatem sacramenti pertinentes non admittit.“ Habet igitur magn. vestra ex ipsius Deuai verbis, quare inter eum et Dominum Pereni discessio facta est. Nam in eum nihil praeterea crudelius est consultum, ita ut nescio, quibus

rumoribus falsis ad nos allatum erat. Contulit se ad Dominum Seredi, qui eum ad docendi munus in oppido Zickso adhibere cogitat. Multi hic dysenteriae morbo affliguntur. Quae res nos de filiis vestrae magn. non nihil facit anxios. Habemus tamen spem bonam in Dei benignitate, quaeque ad nos pertinebunt, summa cura omnia prouidebimus. Et speramus una cum aestu horum dierum etiam vim morbi desituram esse. Vestrae magn. me studiose commendo, quam ego beatissimam esse percipio. Bartpha postridie Magdalenae Anno 1540.

V. m. obseruantissimus
Leonhardus Stöckel.

XXVI.

1541.

Stöckel Lénárd Réwai Ferenczhez.

S. P. D. Magnifice domine, et patrone plurimum observande. Accidit hoc tempore, ut pro unis literis binas ad v. m. mitteremus. Alteras enim cum Domino Notario dedissemus, is ex itinere domum reuersus eas nobis retulit, quas tamen non sumus passi frustra esse scriptas, sed una cum his ad v. m. misimus, cui si non copiosis, certe frequentibus literis meum studium cupio, quod ad me attinet declarare. Etsi enim quaerenti mihi forsitan verba non omnino deessent, tamen saepe et locorum, et temporum, et personarum ratio eiusmodi est, ut idoneum literarum argumentum facile inueniri non possit. Quare ignoscat mihi m. v., quod scribo breuius. Hoc enim postulant occupationes illae plenae laboris, in quibus v. m. versatur, quas tamen arbitror minime laboriosas esse, propter incredibilem amorem et pietatem erga patriam, quae magnis viris vel maximos labores reddit dulcissimos. Sic enim affecti sunt, quemadmodum Achilles, qui cum interrogatus esset, quomodo sustinuisset labores grauissimos, respondit, pro amicis; iterum deinde interrogatus, quos iucundissimos expertus esset, eosdem, inquit. Vestrae vero Magn. non modo natura ipsa, quemadmodum Achilli, verum etiam admiranda in Deum pietas suadet, ut ardeat patriae benefacere. Qua in re scit, se Deo opt. max. cultum praestare longe gratissimum. Hunc animum v. m.

ut Christus confirmet, sedulo precor. Idemque corporis et animi v. m. curam gerit. Me totum v. m. tradō. Bartpha in feriis Pentecostes Anno 1541.

V. M. obseruantissimus
Leonhardus Stöckel.

(Eredetiből.)

XXVII

1541. deczember 6.

Stöckel Lénárd Réwai Ferenczhez.

Gratiam et pacem in Christo Jesu. Magnifice et gratiose Domine. Etsi rem omnem et ex iis literis, quas ad Dominum Rakowski dedi, et ex commemoratione Andreae Cuatzinski(?) M. V. intelligere potest, tamen non mediocri afficior voluptate, quando cum V. M. per literas quasi colloquor. Quanto maiore studio et obseruantia affectus sum erga M. V. et liberos eius, tanto maiorem capio dolorem ex ista paedagogiae infelicitate, qua adhuc usi sumus, cum in ea sola fere tota puerorum educatio sita sit. Discessit a nobis Gabriel ita subito, ut colloquendi potestas non fuerit, cumque nobis non dubiam spem sui reditus abiens fecerit, ex itinere ad D. Eeckium scribit, seque officio abdicat. Is quoque, cuius fidei pueros commisit ad tempus, omnino hanc functionem recusat. Ego cum fidem et diligentiam Gabrielis bene norim, nisi ad eum literas, quibus eum ut redeat hortatus sum, ea spe, quam mihi de eius curatione fecit D. Rakowzki. Forsitan aliquid valebit apud eum mea autoritas. Sin minus, Vestrae Magn. consilium erit, quo pacto optime filioli prospici possit, ut domesticum custodem et morum magistrum quamoptimum habeant. Plura scribere me prohibent occupationes M. V. Illud tamen celare iam non possum, quod D. Philippus Melancthon me hortatur, ut in hoc perturbatissimo statu Regni nostri in locum tutiorem me conferam. Quod si addidisset quomodo, non paulo faciliora mihi omnia reddidisset. V. M. me commendatum esse cupio, eamque bene valere. Bartpha sexto Decemb. Anno 1541.

Vestrae Mago. obseruantissimus
Leonhardus Stöckel.

(Eredetiből.)

XXVIII.

1542. Január 24.

Stöckel Lénárd Réwai Ferenczhez.

S. P. D. Magnifice Domine, mihi que imprimis gratiose. Vidi literas M. V. ad D. Eeckium Strigonio scriptas, quae mihi ita optatae fuerunt, ut si ad me datae fuissent, propterea quod longo iam intervallo nullas a V. M. videre nobis contigit. Quare excusationem illam, quae ad finem literarum erat, facile accepi. Neque solum hoc libenter concedo occupationibus, quibus scio his temporibus V. M. Reipublicae causa vehementer districtam, sed etiam rogo, ut mea causa hunc scribendi laborem V. M. non suscipiat, cui ex me nihil omnino molestiae accidere velim. Quidquid ad D. Eeckium scriptum fuerit, hoc mihi quoque scriptum esse arbitrabor. De paedagogia nostra (nam hoc quidem tempore vix quidquam me aliud sollicitat) iam saepe ad D. Rakowzki literas dedi. Omnino id nobis euenit in hoc negotio, quod poeta inquit, inopem me copia fecit. Nam inter Gabrielem, Andream, Blasium nescio quem tandem habituri sumus. Gabriel ex eo tempore, quo hinc abiit, eo consilio, ut Varadinum in thermas se conferret, in oppido Uyhel, quod Pataco vicinum est, nescio qua spe moratur. Ad eum diligenter scripsi de liberali erga eum animo V. M., hortatusque sum, ut eo uteretur. Rescripsit se facturum, ut Selabiniam proficiscatur. Andream vellem nos retinere in officio posse, siquidem id ei persuaderi queat ullo modo. De Blasio quae sit mea sententia, Dno Rakowzki significavi, et quidquid feci, liberorum causa V. M. feci, quibus ego quamoptime consultum esse ex animo cupio. Nam quicumque tandem futurus est, mihi in eo nec scribitur nec metitur. Quod V. M. decreuerit, id mihi quoque probabitur. Sed profecto ex usu filiorum V. M. non erit, si D. Blasius eis iterum praeficiatur. Qua de re meam sententiam res ipsa probabit, ne si alias rationes colligerem, ipsi Blasio iniquus, quod non sum, viderer. V. M. quam bellissime valere, nostra et Reipublicae causa, meque eidem commendatum esse cupio. Bartpha 24. Ianuarii Anno 1542.

V. M. obsequentissimus
Leonb. Stöckel.

(Eredetiből.)

XXIX.

1542. június 2.

Stöckel Lénárd Réwai Ferenczhez.

Salutem et mei commendationem. Magnifice Domine, mihique gratiosissime. Quamquam ex hoc ipso satis magnum laboris mei fructum cepisse iudico, quod cum V. M. non ingratum esse cognoui, quae quidem ex singulari erga me benevolentia, quaecumque a me proficiuntur, amantissime complecti solet; tamen et munus ipsum, quod mihi Franciscus Kelner nomine V. M. obtulit, cum apud me locum habet, quem debet, ut per se quidem mihi vehementer gratum sit, multo vero magis, quod a V. M., qua nihil in tota Hungaria studiosius mei reperi, est profectum. De ipso autem scripto facile patior, ut totum sit in V. M. arbitrio et potestate, siue priuatim illud legere, siue aliis quoque communicare volet. Mihi hoc unum propositum fuit, ut M. V. in enere vertendi mihi imposito non deessem, quod postquam sum consecutus, reliqua omnia V. M. committo, tametsi meis scriptis tantum non tribuo, in tanta praesertim optimorum ac praestantissimorum scriptorum copia, ut malim ea in luce versari, quam latere. Si vero V. M. omnino constituit hunc libellum extrudere, valde assentior huic consilio, ut nomen supprimatur. De mei fratris aduentu adhuc nihil intelligo, sed cum nihil adhuc rescripserit, omnino spero eum venturum. Neque mihi haec mora aliquam suspicionem facit, ut de aduentu eius dubitem. Neque enim adeo subito illinc se explicare potest. Interea paedagogum in officio retineo, tametsi cum ipsius et hospitis molestia. Me vero nullius curae ac diligentiae poenitet, quam in liberos V. M. impendo. Scio enim me ad laborem, non otium natum esse. Praeterea, tum V. M., tum puerorum ingenia digna iudico, quibus mea opera et labore non desim. De reliquo Deus ipse viderit, cui scio meos labores non displicere. Quod ad Petrum Baran attinet, quamquam filii diligenter eum V. M. commendarunt, tamen quia non solum ab illis hoc officii petatum est, et quidem ab ipso Senatu, totoque populo, qui vicem miseri senis vehementer dolet, verum etiam a me, quem intelligunt in gratia apud V. M. tanta esse, ut proximum a filiis locum mihi tribuant: non potui meorum civium voluntati, tam piaae atque honestae repugnare;

eum praesertim mea sponte sic affectus sim, ut quibuscumque rebus possum, saluti miserorum atque innocentium hominum libenter consulam. Quamobrem a V. M. maiorem in modum peto, eandemque obsecro atque obtestor, eiusmodi se patronum in hoc negotio praebent, ut aliquando tandem ad foelicem exitum perducatur. Nam in sola V. M. auctoritate, quae maxima est, salutem, incolumitatem, dignitatem, fortunas denique omnes Barani positas esse arbitramur. Faciat ergo V. M., ne nostra omniumque bonorum spes, quam de V. M. iam pridem habemus vana fuisse videatur. Equidem omnino statuo V. M. divinitas ad hoc dignitatis fastigium evectam esse, quod vidit Deus, qua pietate, iustitia, et erga miseros, atque oppressos clementia praeter caeteris huius Regni Principibus V. M. praedita esset. Quibus ergo virtutibus hunc locum V. M. consecuta est, iisdem cogitabit etiam conservare et tueri suum statum, eundemque amplificare multo facilius, quam ullis aliis praesidiis, quibus plerique alii se munire conantur. Non utar pluribus verbis, ne voluntati V. M. diffidere videar. Hoc unum addam, nihil Deo gratius, neque sibi et posteris suis laudabilius V. M. facere posse, quam si Baranium contra manifestam iniuriam defenderit, eumque in suarum rerum possessionem restitui curarit. Quod superest, cupio V. M. una cum magnifica Domina foelicissime valere, meque utriusque commendatum esse. Barthae 2. junii Anno 1542.

V. M. obsequentissimus
Leonhardus Stöckel.

(Eredetiböl.)

XXX.

1542. november 12.

Stöckel Lénárd Réwai Ferenczhez.

S. P. D. Magnifice Domine mihique imprimis gratiose. Unum est, de quo V. M. certiores ut facerem, habebam. Cum Dominum Philippum Melancthonem de libro Marchionis consulissem, propterea quod videbam eum in ceremoniis retinendis iusto esse superstiosiores, his verbis mihi rescripsit. „Gaudeo Marchionis librum a te transferri, propter vestras ecclesias. Nam doctrina in eo

recte traditur, et cum nostris ecclesiis congruit. Ceremonias autem humanas aliquanto plures, aut studiosius retinet, quam opus est. Sed has ineptias ferendas esse putauimus, quas quidem tempus ipsum emendat.⁴ Hoc iudicium summi viri eum V. M. communicare volui, et peto, ut me de suo quoque consilio faciat certiore, ne ego in rebus non necessariis, vel, ut Philippi verbis utar, in ineptiis transfereendis ineptum laborem summam. De prima vero parte, quae in doctrina versatur, fateor me in hac breuitate nihil vidisse integrius. Catechesis vero, quae secunda eius libri pars est, antea extat latine edita. Restabit ergo tertia de cerimoniis, de quibus quid sentiat V. M. expectabo. Eam quam bellissime valere, meque eidem magnopere, ut sum, commendatum esse velim. Bartphae 12. Nouemb. Anno 1542.

V. M. obsequentissimus
Leonhardus Stöckel.

(Eredetiböl.)

XXXI.

1534. június 30.

Stöckel Lénárd Réwai Ferenczhez.

Salutem et mei commendationem, Magnifice Domine, mihi que gratiosissime. Quamquam nihil dubito, pro ea foelicitate, quae propria est V. M. matrimonium filiae foelicissime euenturum, tamen meis quoque votis illud prosequor, cui nihil est optatius, quam ut V. M. una cum liberis suis, optima indole praeditis, perpetuo florentem videam, utque eadem tum ex sua, tum ex liberorum salute ac dignitate summam voluptatem sine ulla molestia capiat. Hoc faxit is, qui V. M. adeo foelicem reddidit, tum coeteris dotibus, tum liberorum prouentu ornatissimo, ut facile in hoc Regno primos teneat. Utinam modo in paedagogia quoque ex sententia nobis omnia euenirent. Nam a meo fratre ne literas quidem adhuc vidi, quod mihi valde molestum est, neque habeo alium, quem commode huic prouinciae possem praeficere, quae mihi maximae curae semper fuit. Andream adhuc retineo, ac aegre quidem, donec certi aliquid de fratre cognouero. Ex proximis literis, quas accepi, significauit ei voluntatem V. M., ut cum hinc se conferre vellet, ad V. M. potissimum proficiscere-

tur. Gratias egit de benigno erga se animo V. M., neque se tantum beneficium, ultro oblatum, detrectaturum fuisse, nisi amor patriae domum se vocaret, tametsi temporum ratio et ipsum Andream et nos omnes rerum nostrarum et consillorum omnium incertos facit. De u'a i noster, qui Miscolcium vocatus erat, monachorum opera repulsus est. Is Witeberga secum attulit quoddam breue scriptum D. Martini, propria eius manu, quod intellexi apud V. M. esse. Rogo, si absque eiusdem molestia id fieri potest, ut eius mihi copiam faciat. V. M. cum omnibus suis quamoptime valere velim eidemque me commendatissimum magis commendo. Nam in Hungaria praeterea nullum video principem (ut ingenue ac libere dicam) cui bonae literae et haec studia nostra curae sint. Quo statu nihil potest esse deterius. Quid enim sperandum est de tanta barbarie? Bartpha ultimo die Junii 1543.

V. M. obsequentissimus
Leonhardus Stöckel.

(Eredetiböl.)

XXXII.

1544. február 2.

Stöckel Lénárd Réwai Ferenczhez.

S. P. D. Magnifice Domine, mihi que plurimum observande. Posteaquam hinc abierunt communes nostri filii, binas a V. M. literas accepi, de eodem argumento scriptas, in posterioribus tamen accessit copia epistolarum D. Martini Lutheri, quam quod V. M. mihi non grauatim communicare dignata est, magnam habeo gratiam. Facile enim credo D. Lutherum, eandem sententiam de sacra coena Mathiae nostro in proximo eius reditu scriptam sua manu dedisse, quam ante aliquot annos contra eius sacramenti oppugnatores fortissime defendit. Matthias videtur mediam quandam sententiam tueri, quanquam humanis coniecturis magis, quam scripturis nititur, ut illi fecerunt, qui antea hanc causam tractarunt. Qua de re libenter cum eo amice conferrem, si propior esset, nunc enim audio, eum Coronam usque concessisse. Venio iam ad deliberationem V. M. de liberis, in qua profecto multi nobis scrupuli negocium faciunt, mi-

hique imprimis, homini vehementer sollicito, molesti. Paedagogo veteri tum valetudinem suam, tum multas alias difficultates excusanti, persuaderi non potest, ut isthuc se conferat, quamvis ad breue tempus. Neque etiam hic apud nos manere cogitat, sed quotidie aliquam vocationem publice docendi expectat, ex locis circa Tibiscum. Hospes item suum munus recensat, sicut M. V. ex ipsius literis intelliget, nec ullam profecto adhuc rationem mecum satis inire possum, ubi de omnibus rebus tam commode in hac urbe liberis V. M. prospectum esse queat, de quibus et commodis eorum magis, quam de me ipso et meis rebus cogitare soleo. Sunt igitur duae magnae difficultates, et nodi eiusmodi, ut non consilio solum, veruntamen fortuna non mediocri opus sit, ut solui possint, alter de hospitio, quod commodius aut aeque commodum non inueniri fateor, alter de paedagogo. Nam de fratre meo, qui nimis timide nostra pericula metuit, et Witebergensium dehortationibus plurimum mouetur, iam propemodum desperare coepi. Praeterea de peste et aliis periculis nihil affirmare possumus, nos succedenti tempore securos fore. Quid igitur dat consilii, inquiet V. M.? De sapientia et facultate consulendi quod mihi arrogem, nihil est, de fide vero tanta mihi sum facile conscius, quanta in homine maxima esse potest. De qua si scirem V. M. ulla ex parte dubitare, mihi plus oculi ad scribendum esset, efficerem profecto, ut M. V. crederet, se neque ad dignitatem, neque ad sapientiam, neque ad mores suorum filiorum maiorum quidquam utilius esse facturam, quam si eos in Academiam mittat, quae Christiana sit. Eamque ob rem obsecro atque obtestor V. M., ne arbitretur hoc contra Regis auctoritatem fore. Quot edicta Rex Poloniae bis aliquot annis suae nobilitati proposuit, neque tamen effecit, quin multi ex summis ordinibus suos liberos Witebergae haberent. Ibi pro uno praeceptore et paedagogo multos, eosque excellentes in omni genere doctrinae, habebunt, multarum nationum mores cognoscent, multorum principum familiaritatem contrahent; denique nihil est omnium rerum, si loca sunt coferenda, cur apud nos potius, quam illic esse debeant, ubi ego ipse animo et voluntate dies noctesque habito, utinam aliquando et corpore. Nam me iam diu nostrarum rerum taedet pigetque. Denique si nulla alia causa esset, pericula ipsa hortari debent V. M., ut huic meo consilio non repugnet. Si tamen minores apud nos esse uauult, quibus nostra schola accommodatior esse videtur, spero me apud D. Eeckium de hospitio aliquid effecturum. Et alit domi suae

paedagogum filio suo adoptiuo et domini Vernerii, quibus vestri commodissime adiungi possent. Haec fere habui, quae de mea sententia ad V. M. scriberem, quae si V. M. probari intellexero, non medioerem huius consilii fructum me copisse arbitrabor, sin minus, ego tamen fidei meae conscientia me consolabor. Cupio V. M. una cum omnibus suis bene valere, meque eidem commendatum esse. Bartphae 2. Februarii Anno 1544.

V. M. obseruantissimus
Leonhardus Stöckel.

(Eredetiből.)

XXXIII.

1544. martzius 1.

Stöckel Lénárd Réwai Ferenczhez.

Salutem et mei commendationem. Magnifice Domine mihi imprimis obseruande. Cum nuper apud nos esset Dominus Vernerus, exhibuit mihi legendam epistolam a V. M. ad se missam, ex qua V. M. consilium de filiis intellexi. Ac ne ad contumaciam usque videar a iudicio V. M. dissentire, alienumque a mea natura, meaque perpetua obseruantia facere, libenter iam in hanc eo sententiam, precorque ut omnia V. M. eiusdemque filiis, mihi charissimis, bene foeliciterque eueniant. Nam meum singulare erga eos studium, quo praesentes complexus sum, etiam in absentes retinebo, dum viam, neque committam unquam, ut aut V. M., aut illi dicant, se meum in se amorem eodem in loco, quo ego sum, reliquisse; sed efficiam, ut cum una secum, ubicumque gentium iuerint, abstulisse fateantur, meque non indignum iudicent, quo praeceptore aliquando usi sint. Vestramque Mag. vicissim oro atque obsecro, ne suam in me beneficentiam deinceps clausam esse velit, eamque iisdem terminis metatur, intra quos mea opera versata est. Quod ego pluribus verbis a V. M. flagitarem, nisi multis rationibus adductus optima quaeque mihi de V. M. persuaderem. Quae enim est prudentia, non modo veterem suum erga me animum, meumque vicissim considerabit, verum etiam, quod nulla sit maior gloria praestantium virorum, quam si literas, earumque cultores foueant, atque defendant. Ad hoc vel

maxime hunc dignitatis gradum a Deo sunt consecuti. Hoc nihil possunt Deo facere gratius, neque sibi, suisque ad omnem posteritatem gloriosius. Quam vero spem ego de V. M. habeo, eandem habent et concives mei, qui nunc hominem suum cum literis ad V. M. miserunt. Nullius enim patrocinio magis nituntur, quam V. M., cui se in fidem et clientelam totos tradunt. Eamque ego cum suis omnibus bene valere cupio atque desidero. Bartphae primo die Martii Anno 1544.

V. M. observantissimus
Leonhardus Stöckel.

(Eredetiböl.)

XXXIV.

1544. június 20.

Stöckel Lénárd Réwai Mihálhoz.

S. Binas a te literas accepi, ad quas non ex negligentia mea tardius respondeo, sed quia et ocium mihi defuit, quod minus minusque mihi conceditur, et certorum hominum potestas, quibus literas ad te dare potuissem. Te cum tuis omnibus recte valere vehementer gaudeo, idque tibi nobisque perpetuum ut sit, Deum precor. Andreas Dobai, qui in meam et senatus nostri gratiam hungarice, cum magna auditorum approbatione concionari coepit, hodie me tuo nomine in consilium adhibuit de tuis rebus, quemadmodum ab eo per literas petuisti. Ego vero, mi Michael, difficilem consulendi rationem habeo, cum mentem D. Patris tui de tota ratione tua et fratrum ignorem. Si eam aliquando cognouero, meumque consilium aliquid habere authoritatis animaduertero, libenter tuis commodis, quibus semper maxime studui, consulam. Sin minus, ex D. Patris sententia tibi de re tua decernendum erit, in cuius potestate es. — D. Georgius de Tapolschan nequaquam integra fide nobiscum agit, qui tandem differt nos in relucendo debito, cum magna nostra molestia. Reliquit quidem apud me pignus, sed ex eo nihil fructus capimus, neque ego ex me recepissem, nisi intra breuissimum tempus se misurum esse pecuniam pollicitus esset. Si quid aut per te ipsum, aut per D. Patrem efficere apud hominem potes, rogo ut facias, eaque in re tuam erga me voluntatem ostendas.

Quod sine titulis ad te scribo, non arbitror te aegre ferre. Scis enim latinam consuetudinem, meque non ex contemptu, sed ex amore facere. Bene vale, tuosque fratres meis verbis saluta diligenter, imprimis D. Patrem, cui mea officia commendabis. Bartpha 22. Junii 1544.

T. Leonhardus Stöckel.

(Eredetiböl.)

XXXV.

1544. július 23.

Stöckel Lénárd Réwai Ferenczhez.

Salutem et meum meorumque officiorum commendationem. Magnifice Domine, mihi que semper colende. Literae M. V. tanto mihi gratiores fuerunt, quanto longiore interuallo eas accepi. Nam ex eo tempore, quo V. M. filios suos hinc transtulit, qui nobis mutuam inter nos scribendi occasionem antea suppeditabant, nihil memini literarum ultro citroque visum esse. Quibus rebus adducta V. M. consilium hoc coeperit de remittendis filiis, quamquam in literis suis non scribit, tamen facile intelligo. Et quande id V. M. videtur esse commodum, mihi nil aliud restat, nisi ut meam fidem pollicear M. V. defuturam esse nullo in loco. De hospitio mihi maiori curae fuit, quam si res mea esset, nec mihi profecto facile in mentem venire potuit, etiamsi singulae nostrae urbis domos animo percurrerim, ubi et locus et hospes et coetera omnia sic conuenirent V. M. filiis, quemadmodum ego vellem. Quod usque adeo mihi curae est, ut si mihi, qui nihil habeo proprii, et domos et oeconomia instituta esset, non malim mea esse omnia, quae haberem, quam V. M. Cumque non possem sine amicorum opera quidquam de hospitii ratione statuere, adhibui in consilium D. Eeckium, V. M. profecto studiosissimum, qui tum priuatim, tum propter Republicam optime cupit filiis V. M., eorumque studiis omnia quam maxime ex sententia euenire optat sedulo. Is promisit, se mihi praesto futurum, ut communi opera hospitium, ut in hac urbe quam commodissimum, inquiramus. Atque ut suum studium V. M. omni ex parte probet, quamquam antea certis rationibus hoc onus apud V. M. deprecatus est, tamen potius quam aliquid in hac urbe desit filiis V. M.,

si commodior locus inueniri non poterit, ipse quantumuis magna cum difficultate sua, V. M., ut video, gratificabitur. At profecto, si mihi iurandum esset, liberis V. M. melius alibi omnibus in rebus prospici non potest. Quamobrem si V. M. in ea sententia est, ut in hac urbe suos liberos habere velit, meumque consilium fidele esse arbitratur, agat cum veteri potius et asueto hospite, tum suis literis, tum per D. Vernerum, et nostrae ciuitatis senatum, qui V. M. beneficia semper in memoria habet, quam ut in loco, ignoto non sine incommodo piscemur. Quae mea sit sententia, V. M. bona fide scripsi, remque omnem V. M. arbitrio committo. D. Eeckius suum studium erga V. M. ostendit his libellis recens editis, quos una cum literis mitto, et sperat hanc sui obsequii significationem insignium virorum laudes, quos patria nostra tulit, tum propter egregiam commendationem nobilissimae foeminae, ex qua V. M. suos liberos, non mediocrem Hungariae spem suscepit. (?) Eam quam optime valere cupio. Fratrem et itineris et morbi molestia sic confectum recepi, ut morti, quam vitae propior sit. Itaque magno in dolore nunc versor, Bartphae 23. Julii Anno 1544.

V. M. obseruantissimus
Leonhardus Stöckel.

(Eredetiből.)

XXXVI.

1539. augusztus 1.

Werner György Réwai Ferenczhez.

Magnifico domine, dominae obseruandissime, Seruicy mei recommendationem. Quamquam reditum huc meum grauius excepit casus, quemadmodum Magnificentiam Vestram et ex prioribus literis meis, et hominum sermone accepisse arbitror, tamen mihi cura et cogitatio de liberis Magnificentiae Vestrae non exiit. Et quia tum apud eperianses nostros tum Bartphae res scholastica et literaria restitui cepit, et vtroque boni praeceptoris est copia, neque desunt qui Magnificentiae Vestrae liberorum curam sunt suscepturi, liberum relinquatur eundem Magnificentiae Vestrae, vtro in loco eos velit collocare. Bartphae habituri sunt praeceptorem Leonardum Stokl, quem

tanti facit Philippus, vt in eius disciplinam principis sui filios tradendos esse duxerit. Atque ea fuit causa, cur postularet, vt reditum ex Francofurdia suum expectaret, de quo me coram dicere memini. Eeckius noster, quem quid attinet Magnificentiae Vestrae describere et recommendare, non recusabit eos in aedes suas recipere, in quibus iam et Michael Pereny egregia indole adolescens, domini Casparis Serej privignus, et eiusdem domini Casparis ex sorore nepos, honestissime habentur, qui itidem discendarum literarum causa illuc sunt traducti. Porro de illorum voluntate Magnificencia Vestra ex hic adiunctis literis cognoscet. In Eperies praefectus est scholae magister Andreas Fridericus, qui ludo Cassoviensi multos ante annos praefuit cum laude. Quod vero Magn. Vestrae filij non sunt desideraturi hospitium, ea in ciuitate, in qua Vernerus habitat, id credo Magnificentiae Vestrae esse persuasum. Itaque, ut dixi, Magn. Vestrae relinquatur, vtro liberos suos mittere velit. Quod Magnificencia Vestra, vtro magis inclinet animus meus, scire expetit, etsi intelligo praesentiam liberorum Magn. V. non modo scholam nostram, sed etiam ciuitatem esse cohonestaturam, adeoque mihi facultatem praebituram, et quod iam diu affecto, meam erga Magnificenciam Vestram et domum suam obseruantiam et affectionem declarare possim; tamen quum hic spectandum sit potius quid pueris prosit, quam quid nobis publice aut priuatim reducat, Bartphae eos omnino collocandos esse censeo, idque non modo propterea, quod talem praeceptorem, talem hospitem sint habituri, sed etiam propter alias causas, quae mihi aetatem, educationem, studia puerorum, denique praesentium rerum ac temporum conditionem reputanti minime contemnendae esse videntur. A me, quocumque tandem traducti fuerint, iubebit eos Magnificencia Vestra expectare, quaecumque ab homine deditissimo proficiaci possunt. Dominus deus perpetuo seruet et sospitet Magnificentiam Vestram, quae me velit habere recommendatum. Ex arce Saros prima die Augusti Anno 1539.

Eiusdem Magnificentiae Vestrae

Seruator

Georgius Vernerius

Credo Maiestatem regiam in locum domini Lascani breui alium Capitaneum huc esse missurum. Et si istac iter fecerit, recte pueri recomendari et coniungi poterunt.

(Eredetiből.)

XXXVII.

1544. april 12.

Werner György Réwai Ferenczhez.

Magnifice domine domine mihi observandissime. Servitia mea paratissima. Accepi nudius quartus a Sigismundo literas Viteberga, quibus significavit se etiamnum teneri suspensum expectatione conditionis, quam dominus Caspar Seredi se ei daturum ostenderat. Sed nondum ei fuerunt redditae literae meae, quibus ei Magnificentiae Vestrae vocationem et voluntatem ostendi, quibus acceptis non dubito fore, quin certa incertis sit praelaturus, quamquam et hoc quod a domino Seredj oblatum fuit, pro haud incerto videtur esse amplexus. Nos quidam huc quotidie eundem dominum Seredj expeditus, sed se etiamnum iste haeres, nihil obstat puto, quo minus Magnificentia Vestra cum eo hac de re communicare posset, et forte ea inveniatur ratio, ut Sigismundus liberis Magnificentiae Vestrae et illius nepoti comuniter operam nauare posset in Italia (Nam et ipse dominus Seredj eum suum nepotem Patauy, aut ubicumque Lazarus docet, esse cupit) etiam si Sigismundus peculiariter Magnificentiae Vestrae liberis esset addictus. Sed haec Magnificentiae Vestrae iudicio relinquo. Sigismundus inter vigintiseptem magistros artium liberalium nuper Vitebergae promotos, ut vocant, primum locum totius academiae calculis tenuit. Mirifice amatur et praedicatur ab omnibus, ac tanto quidem magis optarim ut is optimus Magnificentiae Vestrae liberis praeceptor contingat, quod equidem omnino fore spero. Expectabo deinceps quotidie ab eo literas, et cum primum quid ab eo accipero, faciam continuo Magnific. Vestram certiorem, quamquam euenire potest, ut ipsemet sit epistola et ad Magnif. Vestram prius quam ad nos perveniat. Nam ei etiam compendia, quae per Silesiam ad arcem Magnif. Vestrae Sclabyniam sequeretur, ostendi.

Monachus heri Cassouiam ingressus creditur. Nam cum in itinere fuisse certum est. In comitatu eius sunt domini Bebek, Franciscus Pereny, duo fratres Homonennses, Emericus et Antonius, qui se totos ad eum applicarunt. Pellicit ille ad se, quoscumque potest, et ne hic quoque ditionis suae terminos proferat, metus est. Creditur Cassouiae aliquamdiu immoraturus, et congregationem aliquam indi-

cturus. Et quia hic quasi retibus ad capiendos demulciendosque sibi homines vitur, monuit me hodie per literas dominus Andreas Bathorj, ut cauem quantum fieri potest, ne se ciuitates istae, aut alij fideles regy eo adduci paciantur. Nam quibus artibus ad Dereczke vsus est anno superiore, tenet. Quicquid huius gerit monachus, id se ex arbitrio et commodo regis gerere ait. Sed quorsum tendat, ipsa res loquitur. Hoc non potui facere, quin Magnific. Vestrae significarem, quam scio pendendis, procurandisque regys commodis serio esse intentam. Non est fortassis palam edocendum, ne quis congregationi, si qua ab eo indicetur, intersit. Sed si caueri posset, ne quisquam iret, id certe plurimum regis referre existimarem. Verum magis forte abstrusa sunt huius sacri mysteria, quam ut mihi nota esse possunt. Quare ista missa facio, et Magnificentiam Vestram oro, ut quae dicta a me sunt, sibi dicta putet.

Lobotzkj nondum ex Polonia redyt. Quas res gerat, nescio. Sed ut ne hoc quoque Magnificentiam Vestram celem cogitationes meas, ego ne quam emptionem, neque regis, neque regni ex usu futuram, transigat, valde vereor. Itaque quod Magnificentia Vestra significavit se facturum, id faciendum esse censeo. Dominus Deus Magnificentiam Vestram perpetuo seruet et sospitet. Datum Eperies 12. Aprilis Anno 1549.

Magnificentiae Vestrae seruator

Georgius Vernerus

Vtilius esset mea opinione dominum Seredj nunc hic apud nos, quam aut Viennae aut Posony esse. Impellendum esse putarem, ut veniret, si ultro nollet.

(Eredetiböl.)

XXXVIII.

1544. május 4.

Werner György Réwai Ferenczhez.

Magnifice domine, domine mihi observandissime. Servitia mea paratissima quouis loco. Ciues Leuchouienses a me commendatitias ad Magnificentiam Vestram petierunt, quas eis negare non potui,

etsi scirem his apud Magnificentiam Vestram nihil opus esse. Neque enim his fulcantis egent, quae aequitate nituntur, qualem ipsi nimirum suam aduersus vicinos suos ciues kesmargenses causam esse putant. Quamquam vero haec ita se habent, tamen Magnificentiam Vestram plurimum oro, vt aequitatem causae ipsorum suo fauore reddat plausibiliorem. Id ipsi omnibus gratissimorum hominum officijs prosequi ac promereri studebunt. Sigismundus a Gyalw nondum mihi quiquam rescripsit ad vocationem, quae Magnificentiae Vestrae iussu facta est, et ex eo propemodum eam in spem venio, vt mihi ipsummet potius, quam literas eius expectandas esse existimem.— Sed abesse non potest, quin breui de voluntate eius fiamus certiores.

Mitto Magnificentiae Vestrae nostri Joannis Honteri libellum, quo cosmographiae rudimenta continentur, qui Magnificentiae Vestrae non modo eruditionem hominis, quam alioqui perspectam habet, sed etiam artifices manus repraesentabit. Idem enim et versuum et caelaturae tabularum author est.

Dominus thesaurarius etiamnum Cassouiae est, et de congregatione aliqua facienda consilia sumit. Musstant etiam quidam, cum in Poloniae confinibus cum regis Poloniae consiliarijs conuenturum.

Magnificentiam Vestram perpetuo seruet dominus. Datum Eperies 4. May Anno 1544.

Magnificentiae Vestrae

Seruitor G. Verner

(Eredetiböl.)

XXXIX.

1544. november 15.

Werner György Réwai Ferenczhez.

Magnifice domine, domine obseruandissime. Seruitia mea perpetua. Reddita est mihi heri Magnificentiae Vestrae epistola eum literis Sigismundi nostri, et oratione de laudibus dialectices a Laurentio Magnificentiae Vestrae suauissimo filio publice recitata. Qua in re non modo Sigismundi consilium laudo, sed etiam Laurenty memoriam vehementer admiror. Nam orationem tam longam, et de rebus tam longe a quotidiano dicendi more atque usu remotis, ac scrys

magis, quam iucundis compositum ediscere, et vbi edidicerit, eam in consessu clarissimorum et doctissimorum hominum ita pronuciare, vt nusquam tibi excidas, id profecto longe optimi ac foelicissimi ingeny significationem habet. Sigismundus in omnibus pene suis ad me literis, tribuit Laurentio mirabilem naturae impetum, quod nunc magis ac magis cerno, et mirabiliter gaudeo. Habet cum his Magn. Vestra amicorum nostrorum Eechy et Leonharti literas, in quibus credo vtramque, quid de epistolis et profectu optimorum Magnificentiae Vestrae liberorum senciant, vere explicare. Id enim vt facerent monui. Ego Michaelis epistolam ad me, retinui, et eius loco exemplum misi, ipsius etiam descriptum manu, quod Sigismundus ad me literis suis inclusum dedit, cum hac testificatione. Mitto, inquit, ad te Michaelis epistolam ad te scriptam, quam primo impetu fudit incorrectam. Argumentum quisque sibi sumpsit, vt fero et alias faciunt. Illud possum ingenue dñcere, nunquam quemquam meas literas misisse pro suis, nec porro missurum. Et addit hic quoque de Laurentio. Certe Laurentius vtrumque longo interuallo superat, dico non de his literis tantum. Nam hic Michael satis dextere, vt alias quoque solet, scripsit. Sed in vniversum de stylo, et ceteris studys. Haec Sigismundus. Jam itaque non habeo necesse, meam de his literis sententiam addere, ipsa praesertim re loquente, quod latine pure, terse sunt, et minime affectata oratione compositae, quod mihi cumprimis placet. Commendo Magnificentiae Vestrae causam domini Emerici de Homonna, et rogo eandem plurimum, vt res eius valde, vt dicitur, inclinatas sustentare dignetur. Manificentia Vestra eum gratum et memorem tanti beneficij comperiet. Quia vero hoc imprimis timet, ne aduersarius eius dominus Antonius Lossontzi brachium, quod vocant, regale obtineat, Magnificentia Vestra, si in meliorem statum caussa reuocari non potest, saltem efficere velit, vt tantisper differatur sententiae contra eum latae executio, dum ipse alia quapiam ratione rebus suis consulere possit, quod accedente consilio et studio Magnificentiae Vestrae, sibi minime difficile futurum esse confidit. Dominus deus eandem Magnificentiam Vestram perpetuo seruet. Datum Eperies 15. die Nouembris 1541.

Magnificentiae Vestrae

seruitor

G. Verner.

P. S. Habent istic in iudicys causam quandam amici quidam

mei Bartphensis, quam Andreas literatus Comitatus huius Saros notarius contra Albertum Philpessj agendam et procurandam suscepit. Etsi vero minime impedita et difficilis esse videtur, tamen Magnificentiam Vestram oro, ut eius procuracionem promouere dignetur, ut his iudicys absolui possit.

(Eredetiből.)

XL.

1548. deczember 25.

Bonamicus Lázár Réwai Ferenczhez.

Litterae, quas mihi proximo a Te Sigismundus reddidit, gratissimae fuerunt, erant enim plenae non solum summi erga me amoris tui, sed etiam officij, quodcumque ab humanitate magni et praeclari viri, qualis Tu es, postulari potest, nam Tibi maiori curae quam mihi esse video, ut pecunia restituatur, quae mihi a Volcango debetur, hoc est lectissimo et egregio primum adolescente, et sua nobilitate dignissimo, deinde cucullato et tanquam circeo poculo immutato, tum episcopo, qui quod uelit esse gratus in praeceptorem, est cur bene de illo existimemus, et eam dignitatem merito ipsius sibi delatam putemus, cum ad pristinam suam bonitatem redierit; quod nero negat mutuo a me datam pecuniam, quid scribam nescio; cum hic Patauy sit, cui partem illius pecuniae Volcangi iussu iam cucullati numerauerim ob locationem domus, quam ipse cum Augustino conduxerat; an ego is sum, qui peterem, nisi deberetur? testor illum ipsum uerum deum, quem colimus: me, quod meum non esset, nec petijisse unquam ab aliquo, nec petiturum, quo impetrato superarem diuitias omnium mortalium; satis mihi mea sunt, quamtulacunque sunt, per injuriam quod partum est, ne uiuam quidem, si putem aliquid habere delectationis apud christianum hominem. Sed det Volcangus ut uelit, nos accipiemus ut aequum est, modo det quod acquissimum est reddi. Si quid superaddiderit, id a liberalitate Volcangi proficiet, qui fuit tum, cum ab eodem uase argenteo donatus sum, quod semper prae me tuli, et praedicaui apud omnes, praedicaboque dum.

uiuam, nam memoriam meritorum erga me nulla mihi obliuio delere potest, ut etiam non obliuiscar unquam cum aliorum beneficiorum tuorum, tum huiusce officij, quo auctor fuisti, ut pecunia mutuo a Volcango accepta et nomine Volcangi, quibus debebatur oblocationem domus numerata, mihi redderetur, nam ex tuis literis dubitare non possum, quin pecunia ad me perferatur, qua in re multo magis tuum, quam illius officium laudandum putabo. uale vir amplissime, et nos ama, qui Te unice diligimus et obseruamus. Pataniae VIII. kl. januarij M. D. XLVIII. — amplitudinis tuae studiosissimus Lazarus Bonamicus.

Kivül:

Nobilissimo ac praestantissimo viro Domino Francisco Reuuy palatino regni ongariae in maioribus mihi quaque obseruantissimo.

(Erredetiből.)

XLI.

1549. augusztus 15.

Bonamicus Lázár Réwai Ferenczhez.

Accepi tria argentea numismata dono mihi abs Te missa, quae me plurimum delectarunt; primum quia abs Te missa, hoc est a principe cum alijs uirtutibus, tua liberalitatis laude abundantissimo, deinde antiquitate illorum capiebar, quid plura? magno desjderio incensus sum exornandi loci huiusmodi ornamentis, qui secundum bibliothecam meam est, ut in hac animi, in illo corporis praestantissimorum uirorum imagines reponantur, quo fiet, ut nunquam beneficij tui possim obliuisci; quaecumque autem a me in filios tuos eximia spe summae uirtutis adolescentes proficisci poterunt, ea tam mihi iucunda futura sunt, quam Tibi, aut quam ijs ipsis, in quos profecta fuerint, quod si tibi persuaseris, non fallam (mihi crede) opinionem tuam. uale, Pataniae XVII. kl. Septembris. M.D.XLVIII. tuae amplitudinis studiosissimus Lazzarus Bonamicus.

Kivül:

Praestantissimo ac clarissimo viro Francisco de Rewa, comiti Turoczienti, et palatino regni ongariae, in maioribus quoque obseruantissimo.

(Eredetiből.)

XLII.

1549. szeptember 9.

Réwai Ferencz Bonamicus Lázárhoz.

S. p. De ratione studiorum charisimorum filiorum meorum prudens et sanum consilium tuum Mantua doctissime intellexi, cuius summa haec est, Vt ipsi filij mei Juris Prudentiam cum eloquentia coniungant, de quo maximas gratias ago tibi Teque vehementer iterum atque iterum rogo, Velis hoc tuum consilium etiam facto adjuvare, cognosces autem id officij non in hominem Ingratum contulisse, opto te frater charissime semper bene ualere. Posony 9. Septembris Anno Domini 1549. Franciscus de Rewa manu sua.

Kivül:

Excellentissimo Viro domino Lazaro Bonamico Bassano Artium liberalium.

(Eredeti fogalmazatból.)

XLIII.

1546. marcius 15.

Gyalui Torda Zsigmond Réwai Ferenczhez.

S. P. D. Christum ardenti corde rogo atque oro, ut tuam Magnificentiam defendat ac tueatur ab aegritudine, ab alyis casibus aduersis, atque ab omnibus malis, ut tua Magnifica Dominatio transactis istis bono fine et felici euentu omnibus negocijs, alia reuertatur, nosque tuam Excellentiam reducem, laeti laetam et bene ualentem uide-

mus, et quod iam dudum constituimus, iter in Italiam alacres suscipiamus. Cum praesertim tanta sit aeris clementia ac salubritas, tanta coeli temperies. Hanc opportunitatem si neglexerimus, deinceps omnia erunt difficilliora. Tempora in dies ingrauescunt. Nos hic sumptus magnos facimus et maiores quam ego unquam putassem. Quantum possum compareo, et singulari diligentia caueo, nequid impendam, nisi ad res necessarias, tamen pecunia me inuito et saepe dolente uolat. Omnia carissime uenduntur. Sedecim personae nobis quotidie sunt cibandae. Emi plaustrum lignorum. Benedicto et Domino Johanni calceos. Lotrici pro indusijs et linteis dominorum numeravi semel tantum quadraginta nummos Hungaricos, panes emuntur in prandium et in coenam quatuor grossis. Itaque his quinque diebus, quibus tua Magnificentia abest, quattuor aurei floreni sunt expositi. Quod ideo scribo, si tua Dominatio Magnifica diutius quam antea putauerit, istis mansura est, ut aliquid pecuniae nobis in sumptus mittatur. Res omnes tuae Magnificentiae hic saluae atque in bono ordine sunt. Die Jouis hospes accesserat ad me, egitque mecum, ut liceret ei uinariam cauponam constituere in altera parte domus, quod Ego Ei non concessi. Ille tamen me inuito collocauit ibi instrumenta sua et prout uoluit cauponatus est in magna ebriosorum hominum frequentia. Jacebant in interiori conclauis duae cistae, rogauit ut saltem eius camerulae ianuam scram applicaret, ne quid tua Magnificentia damni acciperet, ac ne hoc quidem fecit. Heri quoque in Eodem loco in multo maiore quam antea poteram multitudine uinum uendidit. Fui grauissime commotus. Diu cum Eo altercatus sum. Tandem ita inter nos conuenit, ut Ego dixerim, me rem ad tuam Dominationem Magnificam uelle referre. Si tua Magnificentia concessisset, licere ei per me deinceps quoque ex illo cenaculo facere uinariam tabernam. Quapropter tuae Magnificae Dominationis de ha tota re sententiam expecto. Posonij XV. Marty M.D.XXXXVI. Sigismundus Torda Gelous.

Kivül:

Magnifico Domino Francisco Rewaj Comiti Comitatus Turocensis, Propalatino Regni Hungarici Etc. Domino et Mecaenati suo benignissimo.

(Eredetiből.)

XLIV.

1547. január 17.

Gyalui Torda Zsigmond Révai Ferenczhez.

S. P. D. Opto ac precor, ut hic annus Excellentiae tuae auspiciato ineat, Et quam felicissime exigatur, ita ut nulla aegritudinis labe solidam laeticiam contaminet, nullius doloris sensus Magnificentiam tuam adoriatur. Quod uotum Christus JESUS unigenitus Dei filius, qui ex intemerata uirgine Maria nasci, et pro genere humano uictima fieri uoluit, clementer approbet.

Credo equidem te Domine aspicientem fatales non tantum patriae, uerum uniuersae Europae ruinas ingenti dolore affici. Mouet te sine dubio et posteritatis cura, et cogitatio de futuro statu liberorum tuorum, et doctrinae coelestis singulari Dei beneficio excitatae obscuratio, quae iam imminere uidetur. Quia studia literarum inter strepitus armorum coli non possunt, et ecclesiae miserabilis dissipatio. De tantis miserijs publicis et priuatis, deque calamitatibus impendentibus, quae tua sapientia est, nihil ambigo, quin saepe cum summa animi anxietudine cogites. Mihi certe istuc usu uenire solet, ut quoties tristissimam rerum praesentium faciem mente intueor, a lachrymis non fere temperem, atque eo maiorem acerbiter sentio, quod nullum malorum finem uideo, quantum animo in futura prospicere possum. Quanto uero magis amplitudini tuae idem accidit, cum sit in excelso in nostra republica atque illustri loco sita dignitas tua. Scio te communibus miserijs uere affici. Quare non augere tibi dolores, sed minuere debebam. Sed profecto quaecumque scripsi, ex sincero et candido pectore profecta sunt. Et illud solum spectauit, ut liberorum Magnificentiae tuae saluti, honori, utilitati atque ornamentis consuleretur. Nam quod ad me ipsum attinet, nulla adeo difficilis pronuncia esse possit, quam tuae excellentiae causa non libenter susciperem. Mirifico enim quodam amore erga tuam Magnificentiam ducor, quem cum in pectore meo singularis et mihi perspectissima uirtus amplitudinis tuae excitaret, nulla unquam temporis longitudo aut minuet aut extinguet. Nunc uero, libet uti eo sermone, quo angelos ad pastores de nato Christo liberatore usos his diebus audiuiimus.

annuncio amplitudini tuae gaudium magnum. Certo scire potest Magnificentia tua utrumque et Michaellem et Johannem in uiam rediisse. In quo mihi indubiam omnino fidem excellentia tua adhibeat. Nihil sine meo iussu aut permissu faciunt, nec quoquam, nisi me concedente, egrediuntur, ut facile appareat eos antea deprauatorum inuennum consilij a recto tramite abductos et ad rebellionem inclinatos fuisse. Quos ego iam pridem ab eorum consuetudine summouit, et deinceps arcebo, quantum omnino potuero, uel si coelum ruat. Et profecto ita composite se gerunt, ut ego ipse moribus et consuetudine eorum plurimum delecter. Nam praeterquam quod ipsi mirificam modestiam praeseferunt, etiam aliorum aequalium suorum peccata libere reprehendunt, ac me quoque audiente saepe detestantur. Quid dicam de filio Domini Zekel? Quanto illum filij Magnificentiae tuae et uirtutibus et diligentia, et profectibus in studijs honestarum artium superant! Ingens et prope infinita differentia est. Nihil flagitiose egerunt. Non possum eis obijcere discursus uagos in plateis, cum improbo sodalicio, non ebrietatem, non libidines. De Michaelis castitate memini me antea quoque testatum esse. Illud est de quo solo questus sum, quod me contemptum domi curabant, agebant pro suo arbitratu quidquid eis liberat, non sic discebant ut ego uoluissim, denique non se praebant mihi morigeros et obsequentes. Jam uero cum amplitudo tua huic uulneri remedium prudentissimo consilio adhibuerit, laetiora omnia et ego expecto, et Magnificentiae tuae spondeo. Quare amplitudinem tuam uehementer oro atque etiam obtestor, ne quid durius in eos statuas, quod teque, tuisque liberis indignum sit. Illud eis imprimis utile ac salutare esse uideo, ut sint in metu. Sapienter dictum est a uetere poeta: Vbi est timor, illic honor. Quod non solum ita intelligo, quasi is habeatur in honore, qui metuatur, quamquam et hoc plerumque uerum est, sed hoc potissimum sensu: Ibi esse et actiones bonas, et ex honestate morum comparari honorem et decus, ubi adolescentes aliquo metu regantur. Cum autem ego huius regiminis oneri par non essem, id est corrigere et in metu continere adolescentes non possem, bene fecit amplitudo tua, quod eam prouinciam nostro Petro mandauit, et liberis suis utilissime consuluit. Quem ego uarijs uijs aggressus sum, nec destiti tam diu hortari, monere, obsecrare, donec peruici ut Magnificentiae tuae uoluntati acquiesceret. Vellem excellentia tua missionem mihi concessisset, sed mos gerendus est uoluntati tuae. Et, si e re tua ac liberorum tuorum est, ut maneam, ad tem-

pus a tua Magnificentia constitutum manebo, et adolescentes eadem diligentia instituum, qua haecenus institui. Atque omnino ita constituat amplitudo tua, me et esse et in posterum fore in tua potestate, quatenus id rationes meae patiantur, et honestissimis adolescentibus filiis tuis gratum atque utile esse intelligam. Quod metuit tua praestantia, ne uulgo ac publice pueri male audire incipiant, id ego, mihi credat uelim Magnificentia tua, singulari studio cauji. Ad hunc usque diem, te uno excepto, nemini mortalium de eis scripsi. Cum hanc epistolam exorsus essem, insperato mihi redditae sunt literae tuae. Itaque sic stylum duxi ut illis abunde responderem. Adolescentes ualent omnes optime et bellissime. Deo ago gratias. Michael aliquamdiu ex stomacho laborauit, nunc ita conualuisse uidetur, ut nullae iam morbi reliquiae appareant. Audierunt hac hyeme Lazarum, non tam me iubente aut concedente, quam non impediante. Qui primus eis institutiones enarrabat, a sicarijs interfectus est, successerat illi Doctor Petrus Grangius, homo nostras, qui nuper decessit. Iam sollicitus quaero, quem in huius locum surrogem. Quicquid amplitudo tua in posterum statuerit, de eo quaeso me primo quoque tempore certiore reddat. Si diutius adolescentes in Italia retinere decreuit, sumptus necessarios tempestiue suppeditet. Illud etiam Magnificentiam tuam admonitam uolo, me Februarium, Martium et Aprilem menses in priore anno non numerare. Sed facile ea de re inter nos constituemus, cum et Magnificentia tua singulari me fauore complectatur, et ego unice studeam uoluntati excellentiae tuae morem gerere, quatenus id non tam meo, quam tuo et liberorum tuorum commodo facere possim. Hic rumor est, pacem inter Caesarem et Germanos compositam esse, hac conditione, ut principes Lutherani coacti sint fateri se imperatori inobedientes et rebelles fuisse. Ego uero non spero, me uiuo ista dissidia posse componi. Et haec tantum principia malorum esse arbitror. Et imposterum longe tristiora auguror. Patauij XVII. Januarij M. D. XXXXVII. Seruitor Sigismundus Gelous.

(Eredetiből.)

XLV.

1548. augusztus 26.

Gyalui Torda Zsigmond Réwai Ferenczhez.

S. D. Coegit me necessitas, ut ad tuam amplitudinem scriberem. Quare illustris Magnificentia tua ueniam dabit. Venit e Pannonia usque frater Doctoris Itali, qui a me in Hungariam ad filium felicissimae memoriae illustris Petri Perenii missus erat, ac quostus apud me est, mercedem debitam, a praefectis nec sibi, nec fratri esse numeratam. Oro illustrem magnificentiam tuam, ut quatenus eius dignitas patiat,ur, optimis uiris adesse uelit. Et ita agere cum Gabriele Pereni, ut iis sua salaria benigne dare ne recuset. Dignus est Petrus hoc beneficio. Est enim uir optimus, et doctissimus. Erit ingens decus amplitudinis tuae, si etiam apud Italos innotescat, amplitudinem tuam eruditibus hominibus fauere. Nostri alumni carissimi, adolescentes generosi, liberi tui, hybernis uestibus carent. Necessae est eos bene muniri contra aeris iniurias. Quod nisi fiat, nec continuum illum studiorum tenorem ferre poterunt, nec corporum ualitudinem bonam retinebunt. Facile enim frigus corpora tenuia et tenera uiolat, atque debilitat. Hic fornacis usus non est in coenaculis, nec iu cubiculis. Vestes pellibus duplicatae habentur pro aestuariis. Hyems iam aduentat. Quapropter illustris Magnificentia tua aut pelles ex Hungaria mittat, aut hic emi iubeat, sed apud nos praestantiores inueniuntur et fortassis etiam minoris emuntur. Christus amplitudinem tuam cum coniuge sua primaria facmina cumque liberis dulcissimis seruet incolumem ac tueatur ab omnibus aduersis. Patauy XXVI. Augusti M. D. XXXXVIII. Seruitor Sigismundus.

(Eredetiből.)

XLVI.

1548. november 16.

Gyalui Torda Zsigmond Réwai Ferenczhez.

S. D. Expecto miro desiderio literas amplitudinis tuae, et huius anni salarium. Nec habeo quod scribam aliud, nisi quod oblata hac scribendi opportunitate, et si non admodum idonea, nolui praetermittere, quin amplitudinem tuam monerem atque orarem, ut diligentissime iterum atque iterum secum deliberet de Michaelé, conferrat omnes rationes, ne quid temere concludat, quod non facturam amplitudinem tuam scio optime, noui enim sapientiam tuam, sed existimo retulisse Andream de dissidiis quibusdam; inde uerebar, ne quid fortassis amplitudo tua statueret praecipitato consilio, cuius tandem nos poeniteret. Sciat amplitudo tua et certissimum habeat, me statim ut Andreas discessit, reduxisse eos in gratiam, inter quos aliqua offensio esse uidebatur, ita ut iam omnes hungari, qui sumus pataui, simus inter nos concordés, et fraterno amore pacem colamus. Equidem non minus sum sollicitus de hoc adolescente, ut si esset proprius meus filius, nec alius est affectus meus erga caeteros. Credo hanc esse consiliorum nostrorum summam: Nolumus eum corrumpi, nolumus ludere tot annorum labores, uigilias, sumptus; nolumus ignominia notari, nolumus dari occasionem inimicis ac maleuolis, ut nos stultitiae nomine reprehendere possint. En quo recedit sapientia Francisci Reuaj? Dicent hoc fortasse et alia huiusmodi, si quid secus eueniat, quam uelimus. Quapropter quicquid decreuerit amplitudo tua, adolescens rectore carere non debet, quem obseruet et uereatur. Ipse quoque olim cognosceat id sibi utile fuisse. Hanc epistolam scripsi clam, nemine nostrorum sciente. Neque ad ullam amicorum ac patronorum quicquam literarum dedi, excepto Venero. Deum oro, ut tuam amplitudinem quam longissimo tempore conseruet, et tuetur ab omni aduersitate. Patany XVI. Nouembris XLVIII. Sigismundus Gelous.

Quaeso magnopere, ut amplitudo tua hanc epistolam secreto habeat, et nemini communicet eorum quos nouit esse parum taciturnos. Nam homines futiles multa spargere solent.

(Eredetiböl.)

XLVII.

1548.

Gyalui Torda Zsigmond Réwai Ferenczhez.

Adolescentibus nobilibus Ego proposui argumentum uerbis, quod ipsi uersibus pertexuerunt, quos Ego correxi, sicubi mendae aut errata occurrerunt, uersus integros non adieci, praeter duos, aut tres. Corpus ipsorum est satis feliciter elaboratum. Hoc eo admonui, quod sciam plerosque esse, qui dubitent haec a pueris proficisci. Juro per Deum immortalem neminem unquam Eorum misisse meam Epistolam pro sua, nec deinceps missurum esse. — De stipendio meo, facile amplitudo tua adiciet 10. uel 9. aureos, qui ad summam 100. hungarorum desiderantur. Quod ut faciat summopere oro, nec aliter facere possum. Videbit amplitudo tua cum summa laetitia centesimam usuram horum paucorum aureolorum nummularum. Aliud est quod etiam cauere uolo. Quaeso Dei optimi et maximi causa, ne amplitudo tua me oneret cura sumptuum. Nam ego rationes expensorum habere non possum. Transferat illustris Magnificentia tua hanc prouinciam in Petrum, suscipiet ille libenter praesertim cum nunc de dimittendo Thoma cogitet. Et spondeo bona fide, multo id consultius futurum rationibus tuis, sumptuum modus erit moderatior. Est parcus admodum Petrus et diligens. Ego sum multo indulgentior. Denique sum paratior repudiare prouinciam, quam cum hac conditione sustinere, quam nullo modo sum recepturus, certo sciat tua amplitudo. Adempto hoc onere, promitto meos labores, ita ut ad annum centum hungari numerentur. Ad annum XLVIII. si libest manere, moderatissimum me prebebo amplitudini tuae. Misi amplitudini tuae poema nostrum strenae loco pro auspicio felicis anni. Francisci aduersa ualētudo non mediocriter me perturbauit; nostri bellissima ualent Quod quaerit illustris Magnificentia tua, quamdiu sit suffectura praesens pecunia. Existimo suffecturam ad aprilē, aut fortasse etiam maium. Sed tunc tempestiue noui sumptus erunt suppeditandi etiam ad uestiendos adolescentes. Haec Venetys adieci, in quam urbem ueni imprimendi opusculi et nonnullorum negociorum causa. — Pecuniam nunc missam Ego non attingam, restant adhuc exiguae reliquiae prioris.

(Eredetiböl.)

XLVIII.

1549. október 20.

Gyalui Torda Zsigmond Réwai Ferenczhez.

S. D. Achilles laesus iniuria ab Agamemnone, abstinuit a proelio, ac post multam stragem graecorum aegre reconciliatus, optat contentionem ex hominum atque Deorum genere exterminari. Idem mihi nunc venit usu, ut optem contentionem aut nunquam ortam esse, aut de hominum genere quamprimum aboleri. Sed cum non simus omnibus numeris atque partibus perfecti, post uitiatam naturam fieri nequit, quin incidant contentiones. Multi enim sunt prauis affectus in homine, unde euenit, ut alii alios offendant, interdum etiam boni bonos, leui excitati occasione. Videmus inter principes apostolorum maxima dissidia saepe oborta, unde etiam secuta est separatio. Paucissima uerorum amicorum exempla refert antiquitas. Ea tamen dissensionibus non caruerunt. Hinc est necessaria uirtus in omni uita mansuetudo. Hinc sunt praecepta grauissima in Philosophia de hac ipsa uirtute. Hinc sunt uoces illae in doctrina caelitus tradita. Remittite et remittetur uobis. Estote misericordes. Quoties remittam fratri? Mansueti haereditatem adipiscuntur terrae. Quas omnes unum caput in se complectitur. Diliges proximum sicut teipsum. Ac necessariae quodam modo esse uidentur offensiones, ut in reconciliatione exerceatur dilectio, quae profecto nusquam magis apparet, quam in condonandis delictis aliorum, sanandisque mutuis uulneribus. Scripsi nuper nonnulla de leuissima quadam nostra discordiola, quae mallem non scripsisse. Etsi ut scriberem, ea cogitatione sum inductus, quod uererer, ne amicus meus apud illustrem Magnificentiam tuam me literis traduxisset, deriuata in me culpae suspicione. Sed tum vehementer dolui me scripsisse. Egique ut literas recuperarem, sed iam tabellarius discesserat. Atque eo magis dolui, quod postridie eius diei, quo literas dedimus, honorificentissime magnaue cum laetitia utriusque nostrum in gratiam rediimus. Usus est apud me oratione humanissima, praeter etiam opinionem meam. Ostendit quanti me semper fecerit, quantique nunc faciat. Se uero semper mihi detulisse summam existimationem et uirtutis et doctrinae, ac conatum esse demereri me sibi potius atque deuincire arctius, quam a se abalie-

nare. — Cum enim nec parentes, nec fratres, nec cognatos in Pannonia habeat, se haec nomina in me contulisse, ac collocasse in mea beneuolentia non minimum praesidium suae fortunae. Quid multis? Permotus tanta humanitatis significatione, infudi me in collum illius. Amplexatus sum hominem et deosculatus. Nec dubium esse potest illustri Magnificentiae tuae, quin haec instaurata inter nos amicitia futura sit stabilis, et perpetua. Quin etiam augebitur amor mutus inter nos in dies certis incrementis. Quamobrem, si quid unquam enixe contendi ab illustri Magnificentia tua, hoc unum est, quod totius animi contentione, maximisque precibus rogem, postulem, flagitem, ut et illustris Magnificentia tua bene animo esse uelit. Et hanc rem ita habeat, ut si nunquam accidisset. Sit sepulta, sit deleta eque tua, eque nostra memoria, obliuione sempiterna. Verbum nullum faciet illustris Magnificentia tua, cum ad nos scripserit, nec mihi, nec Petro, Petro multo minus. Laurentius quoties tempus nanciscimur legit Plutarchum me auscultante. Duobus tabellariis dedi eandem epistolam diuersis itineribus profecturis, eo consilio, ut alterum exemplum citius ad te perueniret, quod maiori compendio perferretur. Christus seruet illustrem Magnificentiam tuam sospitem, rebusque tuis omnibus aspiret Pat. ny XX. octobris XLIX. eliens obsequentissimus Sigismundus G.

(Eredetiböl.)

XLIX.

1549. december 7.

Gyalui Torda Zsigmond Réwai Ferenczhez.

S. D. Nondum quidquam expiscari potui de rebus Turcorum. In causa est taciturnitas uenatorum amicorum, qui nihil haecenus ad me rescripserunt, uel quod noui nihil adfertur Venetias, uel quod ne illa quidem certa sunt, quae antea frequenti hominum sermone increbuerant. Ego uero ab aditu urbis me abstinaui, cum propter studia, tum propter alias rationes, quae pertinent ad domus nostrae regimen, atque disciplinam. Dabo omnem operam, ut quicquid erit, si tamen erit allatum aliquid de Turcis, breui intelligam. Quod cum

primum consecutus fuero, faciam te certiore. Nouus Pontifex est in expectatione summa omnium. Cardinales ultima Nouembris in conclaue ingressi dicuntur. Non poterit diu differri electio. Meos sensus omnes tibi superioribus binis, aut ternis literis aperui. Quare nihil restat quod in praesenti de me ipso tecum agam. Vnum tantum addo ad illa priora, si iter, quod urbis uidendae causa institutum, impediatur, me citius rediturum; modo ne quid obstaculi, sorte aliqua, uel potius diuinae providentiae constitutione obiciatur. Tu uero uale Mecaenas suauissime quam rectissime. Patauij. VII. Iduum Decembris. M.D.XLIX. — Cliens tui amantissimus, atque obseruantissimus. Sigismundus Gelous.

(Eredetiböl.)

L.

1549. december 22.

Gyalui Torda Zsigmond Réwai Ferenczhez.

S. D. An conflictu sit superatus a Persa Solymannus, nemini adhuc liquet. Certum est eum insignem et prope irrecuperabilem cladem accepisse. Sed causa refertur partim in famem et comestuum penuriam, partim in lucem pestilentem. Aiunt factas esse uelitationes nonnullas, in quibus semper superiores extiterint Persae. Turca, ut fama nunciat, in Assiriam se recepit, quae ipsius prouincia est. Et exercitum in hyberna distribuit. Persarum una est firmissima sententia, a qua non sunt discessuri, ne faciant potestatem dimicandi acie. Constituerunt collocare toto itinere in opportunis locis idoneas copias militum, eo consilio, ut in reditu, illo iter faciente, reliquias, quas secum trahet, lacerent, et carptim diminuunt. Si quid aut gratius, aut certius allatum fuerit, quamprimum ad te perscribam. De rebus meis, iam antea quiquid habui in animo, exposui. Nolo te importunitate onerare. Quamquam tibi nullae preces meae possunt uideri importunae, qui amor tuus erga me est. Expecto in dies tuas literas. Domus nostra recte gubernatur, stat disciplina uetus immota. Alumni nostri recte ualent, et discunt diligenter. Reliquum est precari, ut tu quoque ualeas quam rectissime, suauissime Mecaenas. Et

annum uenturum aspiciate incas. Quod omen approbet DEVS, pater uerbi unigeniti, pro nobis nati ex intemerata uirgine, et morte affecti. Patauij XXII. Decembris M.D.XXXXVIII. Cliens tui amantissimus atque obseruantissimus Sigismundus Gelous Pann.

(Eredetiböl.)

LI.

1549.

Gyalui Torda Zsigmond Réwai Ferenczhez.

S. D. VII. Kalendis Decembris redditae sunt mihi literae illustris Magnificentiae tuae, et eodem die has rescripsi. Quod indicat illustris Magnificentia Tua, in patria et uiuendum et moriendum, uel si coelum ruat: Ego non sum alienus a caritate patriae, cuius optimo cuique desiderium singulare a natura ipsa est insitum. Sed infinitae difficultates obiciuntur, quas partim illustri Magnificentiae tuae exposui, dum toties consilium exposcerem ab illustri Magnificentia tua, partim uero ipse tacita cogitatione premo, quae me curis perpetuis conficiunt. Eundem tamen est, uel uisendae illustris Magnificentiae tuae causa, ut si euentus in Pannonia spem iuserit, sit mihi in has terras receptus. Tempus designandi proximis literis, in quod ut uideo, reditus incidet. Nec possum citius iter hoc suscipere, si Romana profectio ita succedat, ut constituimus. Quicquid erit, sub principium Junij adornabo reditum, aut quam longissime, in fine Augusti, nisi quid me hic detineat, quod nunc non prospicio. Soleo enim in omnibus deliberationibus supremum calculum Deo cedere, a quo omnem hucusque decursum uitae meae sentio mirifico moderamine gubernatum, ab ineunte infantia. Magnam mihi sollicitudinem facit una obligatio. Senatuj Eperiensis ita sum obstrictus, si has condiciones accipiat, ut det domum, uictum, dacentos in stipendium numeret. Sed ne uiderer, non tam uel pietate in Deum, uel amore patrio, uel humanitate quadam et erga ipsos beneuolentia quam lucri cupiditate duci, concessi Verno, ut liceret ei quinquaginta de ducentis uictus nomine deducere. Quod illi commisi soli, tanquam arcanum et ultimum, quod a me dari posset; apud senatum ducentos semper nominari.

Præterea conducat magistrum ludi. Ego certis diebus his docam publice, reliquis semel. Professio mea Philosophia et eloquentiæ meæ contineatur. Sit mihi libera potestas discedendi a prouincia, si res meæ ita postulent, præsertim si uocer ad rempublicam capessendam. Sit in meo iure positum, quot et quos uelim discipulos priuatos recipere. Senatus de uectura mihi prouideat, et de uiatico. Atque eo magis uellem cum honestissima ciuitate mihi certum conuenire, quod nisi id fiat, difficilis erit cura de sarcinarum uectura, de qua senatus prouideret, si me in eius potestatem darem, tamen si illustris Magnificentiæ tuæ secus sentit, malo rem integram esse. De puerorum generosissimorum institutione, non recuso, quin eam mihi curæ esse uelim, si in aliqua frequentia docendi munere fungar, de qua, cum uenero, statuemus coram, quæ ratio sit incunda. Illud necessarium uideo, ut habeant adiunctum aliquem paedagogum. Interim erudiantur in grammatica utraque, audiant Terentium, Ciceronis epistolas, scriptitent epistolia. De morte pontificis credo illustrem Magnificentiæ tuam iamdudum intellexisse. Fuit hic terraemotus leuis ea nocte, quæ secuta est decimumtertium diem octobris. Dixi in prandio, expectandas esse mutationes, mortes principum. Excepti orationem meam Laurentius ac, fortassis, inquit, papa morietur; ille uero est mortuus nona huius mensis. Quem deinceps habituri sumus pontificem, adhuc ignoramus. Tres e Cardinalium numero frequenti hominum sermone nominantur. Cardinalis Saluiatus, qui studet partibus Gallicis, Cardinalis Cibbo, qui est Caesarianus, Alexander Pharnesius. Plurimorum fauor, ut fertur, inclinat in Saluiatum. Plerique mussitant de rege nostro. De Turcis nihil habeo, nisi quod rumor est Solymanum Turcorum imperatorem, postquam rediit Constantinopolim, morbo, quo correptus erat in Perside, extinctum esse. Percontabor diligenter ab amicis, quos habeo Venetiis. Quicquid ex his cognouero, perscribam quamprimum illustri Magnificentiæ tuæ. Accipe casum acerbum nostri Lazari Bonamici. Is decurrebat per scalas concitatori motu, unde uestigio fallente collapsus est, coxamque ita contudit, ut dextri pedis motum amiserit. Curatur a medicis, et chirurgis. Post absolutum Aristotelem adolentes magnanimi, meo iussu atque instituto, certis horis legunt apud me singuli singulos historicos, Liniuum Michael, Johannes C. Caesarem, Laurentius Plutarchum. Nihil restat, nisi ut illustrem Magnificentiæ tuam orem magnopere, et omnibus precibus obtester, ut Magnificentiæ tuæ

me in aliquo gradu honorifico ponat, antequam redeam. Spero non me solum, uerum te quoque ipsum fructu benignitatis tuæ uehementer lætaturum. Literas meas, quaeso illustris Magnificentiæ tuæ, ad Casparem Seredium quamprimum perferri mandet. Scripsi ad eum de quodam Caspare medico, Hungaro qui in Cræta insula agit. Quam rectissime uale Mæcenas optime, et decus et præsidium meum unicum. Patauy. M.D.XXXXVIII. Cliens tui amantissimus et obseruantissimus Sigismundus Torda Gelous.

(Eredetiböl.)

LIH.

1551. január 1.

Gyalui Torda Zsigmond Réwai Ferenczhez.

S. D. Sumam principium uisitatum, quo solemus Annis Incubitibus Bene precari. Quem Morem et optima Ratione Receptum, et Peruetustum Iudico. Christus optimus maximus Dei et Nazareæ Virgini Mariæ Natus hunc annum tibi auspiciatum esse Jubeat, Mæcenas. Quoniam autem Nullum erat apud me Manus aliud dignum te, Orationem de concordia strenuæ Nomine tibi Mittendam duxi. Quam Franciscus Noster Recitauit Publice, Magna eum omnium admiratione. Præter Scholasticorum turbam hi intererant Vernerus, Senatores Plerique, Praetor, Sacerdotes. Ita permoit Auditores, ut sit uere in ore, et oculis omnium. Mihi quidem non minus satisfecit, quem Laurentius olim Patauii, Nec est Puer hic ullus, cui ego æque confidam, ac Francisco, si qua prouincia ardua, Nimirum qualis hæc fuit, Iniungenda sit. Vale Mæcenas ac confirmatum habe te a me non tantum ut Patronum, Verum etiam ut patrem Vnicum Coli et amari. Datæ Eperiessii Calendis Januarii M.D.LI. — Cliens obsequentissimus Sigismundus Thorda Gelous.

(Eredetiböl.)

LIII.

1547. január 19.

Kapronczai Paulinus Péter Réwai Ferenczhez.

Ego multa verba feci, facio, faciamque magistro Sigismundo, ne nos desereret; nec facturum puto, modo a Mag(nificentia) tua retineatur. Doctus uir est profecto et optimus, dignusque cui Mag(nificentia) tua quam optime uelit. Censeo igitur modis omnibus retinendum; hęcque a doctis in pretio habetur. Nuper in funere pię memorię Petri Grangii habuit orationem (ut fertur) ex tempore factam, quę quia Christiana esse ignorabatur, magna cum attentione est et audita et probata. Italorum maxime et monachorum ipsorum voce. Bonissimo, dicebant Cucullati. Quare iterum atque iterum peto, censeo, ne dimittatur. Deus magnificentiam tuam seruet semper incolumem. Patauii 19. Ianuarii Anno Domini MDXXXVII. Magnificentię tuę seruior

Petrus Paulinus

(Eredetiből.)

LIV.

1549. július 25.

Kapronczai Paulinus Péter Réwai Ferenczhez.

S. D. Illustris Magnificentia tua me iussit magistro Sigismundo suum salarium integre exoluere, meumque ad primam usque octobris expectare. Quorum utrumque curabo diligenter. Verum cum CXX scutatis plures nobis non sint, post numeratos illi LXX., nam ei iam triginta numerati, ad vsus quotidianos L-ta solum nobis relinquuntur; peto itaque ne patiatnr nos Magn. tuę longiore expectatione differri, pro ista uero in priuatis meis rebus Magn. tuę sollicitudine, meam uicissim quę a me fieri possit summa non polliceor, uerum olim oblatam confirmo. Vt autem studiorum carissimorum pigno-

rum ratio Magn. tuę constet breuiter, attingam. Posteaquam peculiarem operam in legum studiis posuerunt, primum lectionem lectam a doctore more solito illis repetebam. Cum hic uidissem tenues fructus hęc uia colligi, inueram uiam meliorem. Nam lectionem auditam singuli ita discabant, ut postero die super quemcunq; sors cecidisset, de illa responderet, et memoriter quidem, alii singillatim incipiendo a Laurentio, ordine suas questiones aut argumenta proponerent, quę ratio discendi probatur et jurisconsulto.—Nunc demum tertiam methodum talem obseruamus. Sumus sex, ego primus coepi, ordine lectionem auditam legimus, et cum quem ordo tetigit legendi, absoluerit, caeteri ordine contra illum singillatim argumentantur; hodie dominus Laurentius praelegit et respondit, ut mihi optime satisfaceret. Sumus sex in hęc classe, interim, imo fere quotidie interuenit etiam jurisconsultus et nodos, in quibus haeremus, dissoluit, dat modum, et mirum est, quantopere hęc nostra exercitia laudibus tollit, additque, hęc unica uia se legum notitiam comparasse. Quę uia etsi initio uidebatur eis magnę molis, tamen nunc, cum iam fructus uideant, magnopere probatur. Hęc eadem ipsa hora scripsi, quę literas Magnificentię tuę accepi; propter usque adeo importunum cursum Tabellarii, quę fuit causa, ne Magnificentię tuę liberi scribere possent. Magistrum Sigismundum sat scio gratias acturum fuisse, ni Venetias abiisset. Deus conseruet Magnificentiam tuam. Patauii 25. Julii 1549. seruior

Petrus Paulinus

(Eredetiből.)

LV.

1549. november 25.

Kapronczai Paulinus Péter Réwai Ferenczhez

S. P.

Pridie eius diej, quo hęc scripsi et epistolam Magnificentię tuę accepi, uesperis Thomas Wardai et infelix adolescens Andreas, Bononia ad nos fuerant reuersi, cui egre persuasum est a nobis, ut postridie se in patriam recipere non differet. Causas taceo. Cum quo, qui-

quid Magnificentiae tuae libuerit, transigere potest. Andreas autem miser in amaritudine lachrymarum a studiis est abstractus. In quem quicquid beneficii Magnificentia tua contulerit, in Deo ipso collocabit. Quod ad pecunie negotium attinet, iam erogatis illis flor nis ducentis, creditoribus haudquaquam satisfieri poterit, quorum rationes quoque transmisissim, si non ita repente nobis respondendum fuisset, expediturus autem sum eas brevi. Mores adolescentum iam mihi difficiles non sunt, nam quisque eorum iam se ad gravitatem componere incipit, omnium maxime dominus Michael, quem in omnibus Joannes imitari studet, Laurentius discrepat ab illis, quantum aetas, cum quibus omnibus mihi optime convenit. Sunt enim ad unum dicto obediens; exempla adolescentium publice disputantium sunt illis emolumento et calcar singulare ad incitandum; proximo die dominico quidam Grecus adolescens annos natus triumviginti, qui dederat operam legibus Patauii annis quinque, summa cum laude de suis conclusionibus legalibus in scolis disputavit. A cuius disputatione cum reuerteremur in via dominus Michael dicebat, quid si aliquis nostrum cum tali laude presente domino patre publice disputaret. Credis dominum patrem pre gaudio posse tenere lachrymas. Respondi. Mi Michael, sed ne ego quidem, nedum dominus parens. Ibi ego hortatus sum adolescentes pluribus, ut ipsique olim simile specimen aetatis redderent. Qui mihi se conaturos responderunt. Mane audimus Dominum Marcum Mantuanum, una hora, secunda cum collega suo Caniolo disputantem auscultamus, redeuntes leges rouidemus, sub prandium autem audimus Matheum Gribaldum, iis sumus contenti. Consilio etiam domini Mantuae, priusquam preceptorem tempore quo publice leguntur lectiones intermisimus. Ante auroram lectiones discendo preuidemus. Etsi octo mensibus, quibus quis incumbit in leges paululum promouere potest, liberi tamen Magnificentie tuae in hac aetate non parum promouerunt, quorum mores regat sanctissimus et studia in dies adaugeat, qui et Magnificentiam tuam nobis seruet semper incolumem. Patauii 25-a Nouembris 1549.

Magnificentie tuae

Cliens

Paulianus.

(Eredetiből.)

TARTALOM.

	Lap.
A XVI. század kultúrai állapotának jellemzése	3
I. Réwai Ferencz és családjá	6
II. A bártfai tanoda és Stüeckel Lénárd	9
III. A Réwai fiúk a bártfai tanodában	12
IV. A Réwai fiúk a körmőczi, és másodsor a bártfai tanodában	18
V. Stüeckel Lénárd és Dévay Mátyás viszonya Réwai Ferenczhez	21
VI. A Réwai fiúk a páduai egyetemen	25
VII. A Réwai fiúk életmódja Páduában	31
VIII. A Réwai fiúk visszatérése honukba és nyilvános pályájok	34

Mellékletek.

I. 1541. apríl 26. Réwai Lőrincz Réwai Ferenczhez	37
II. 1543. augusztus 22. Réwai Lőrincz Réwai Ferenczhez	38
III. 1543. november 15. Réwai János > >	—
IV. 1543. deczember 14. > > Réwai Ferenczhez	39
V. 1544. apríl 5. Réwai Mihál Réwai Ferenczhez	40
VI. 1544. apríl 5. Réwai Mihál Paksi Annához	41
VII. 1546. — Réwai János Sövinházi Borbálához	—
VIII. 1547. — Réwai Lőrincz Réwai Ferenczhez	42
IX. 1548. május 17. Réwai Lőrincz anyjához	43
X. 1548. — Réwai Mihál az esztergomi érsekhez	44
XI. 1548. — Réwai Lőrincz az esztergomi érsekhez	—
XII. 1548. augusztus 22. Réwai János az esztergomi érsekhez	45
XIII. 1548. — Réwai Mihál Oláh Miklóshoz	46
XIV. 1548. — Réwai Mihál a veszprémi püspökhöz	47
XV. 1548. — Réwai Mihál Serédi Gáspárhoz	—
XVI. 1548. — Réwai Mihál Werner Györgyhöz	48
XVII. 1548. — Réwai Mihál Rákóczy Györgyhöz	49
XVIII. 1549. — Réwai Mihál Wárdai Pálhoz	—

	Lap.
XIX. 1549. november 11. Réwai Mihál Réwai Ferenczhez	50
XX. 1562. május 21. Réwai János Torda Zsigmondhoz	51
XXI. 1539. szeptember 7. Stöckel Lénárd Réwai Ferenczhez	52
XXII. 1539. — Stöckel Lénárd Réwai Ferenczhez	53
XXIII. 1539. november 23. Stöckel Lénárd Réwai Ferenczhez	54
XXIV. 1540. február 23. > > > > >	55
XXV. 1540. apríl 29. > > > > >	56
XXVI. 1541. — > > > > >	57
XXVII. 1541. december 6. > > > > >	58
XXVIII. 1542. január 24. > > > > >	59
XXIX. 1542. június 2. > > > > >	60
XXX. 1542. november 12. > > > > >	61
XXXI. 1543. június 30. > > > > >	62
XXXII. 1544. február 2. > > > > >	63
XXXIII. 1544. márczius 1. > > > > >	65
XXXIV. 1544. június 22. > > > > >	66
XXXV. 1544. július 23. > > > > >	67
XXXVI. 1539. augusztus 1. Werner György Réwai Ferenczhez	68
XXXVII. 1544. apríl 12. > > > > >	70
XXXVIII. 1544. május 4. > > > > >	71
XXXIX. 1544. november 15. > > > > >	72
XL. 1548. december 25. Bonamicus Lázár > > > > >	74
XLI. 1549. augusztus 15. > > > > >	75
XLII. 1549. szeptember 9. Réwai Ferencz Bonamicus Lázárhoz	76
XLIII. 1546. márczius 15. Torda Zsigmond Réwai Ferenczhez	76
XLV. 1547. január 17. > > > > >	78
XLV. 1548. augusztus 26. > > > > >	81
XLVI. 1548. november 16. > > > > >	82
XLVII. 1548. — > > > > >	83
XLVIII. 1549. október 20. > > > > >	84
XLIX. 1549. december 7. > > > > >	85
L. 1549. december 22. > > > > >	86
LI. 1549. — > > > > >	87
LII. 1551. január 1. > > > > >	89
LIII. 1547. január 19. Paulinus Péter > > > > >	90
LIV. 1549. július 25. > > > > >	90
LV. 1548. november 25. > > > > >	91

S A J T Ó H I B Á K.

A 36-ik lapon fölülről 14-dik sorban »1546« helyett javítandó »1543.«

A 62-ik lapon a XXXI. levél czimén »1543.« helyett javítandó »1543.«

A 66-ik lapou a XXXIV. levél czimén »június 20.« helyett javítandó »június 23.«

A 73-ik lapon alulról 5-ik sorban az évszám »1541.« helyett javítandó »1544.«